

**T.C.**  
**KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI AZINLIK HAKLARI BAĞLAMINDA**  
**UYGUR TÜRKLERİ'NİN DURUMU:**  
**(Türkiye, Kırgızistan ve Doğu Türkistan Örneği)**

**Dilnaz SAİPEDİNOVA**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**KIRŞEHİR-2019**



**©2019-Dilnaz SAIPEDINOVA**

**T.C.**  
**KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI AZINLIK HAKLARI BAĞLAMINDA**  
**UYGUR TÜRKLERİ'NİN DURUMU:**

**(Türkiye, Kırgızistan ve Doğu Türkistan Örneği)**

**THE STATUS OF UYGHUR TURKS IN THE CONTEXT OF**  
**INTERNATIONAL MINORITY RIGHTS:**

**Turkey, Kyrgyzstan and East Turkestan Example**

**Hazırlayan**

**Dilnaz SAİPEDİNOVA**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Danışman**

**Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL**

**KIRŞEHİR-2019**

## KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Dilnaz SAİPEDİNOVA tarafından hazırlanan “*Uluslararası Azınlık Hakları Bağlamında Uygur Türkleri'nin Durumu: Türkiye, Kırgızistan ve Doğu Türkistan Örneği*” adlı tez çalışması 03/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman ..........(İmza)

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Üye..........(İmza)

Dr. Öğr. Üy. Erman AKILLI

Üye..........(İmza)

Dr. Öğr. Üy. Kürşat KAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

03/07/2019

(İmza)

Doç. Dr. Hüseyin Şimşek

Enstitü Müdürü

## BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

03/07/2019

Dilnaz Saipedinova

İmza

## ÖZET

# ULUSLARARASI AZINLIK HAKLARI BAĞLAMINDA UYGUR TÜRKLERİ'NİN DURUMU: TÜRKİYE, KIRGIZİSTAN VE DOĞU TÜRKİSTAN ÖRNEĞİ

## YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan: Dilnaz SAİPEDİNOVA**

**Danışman: Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL**

**2019 – (IX-108)**

**Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü**

**Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı**

### Jüri

**Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL**

**Dr. Öğr. Uy. Erman AKILLI**

**Dr. Öğr. Üy. Kürşat KAN**

Bu çalışma, Çin'in 1949 yılında Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği işgal sonucunda azınlık durumuna düşen Uygur Türklerinin Doğu Türkistan, Kırgızistan ve Türkiye'deki durumunu analiz etmektedir. Çin istila sonrası bazı Uygur Türkleri kültürlerini, inançlarını, dilini serbest şekilde devam ettirmek amacıyla Doğu Türkistan'dan hicret etmişlerdir. Meydana gelen göç hareketleri çok sayıda Uygur Türkünü farklı ülkelere gitmesine sebep olmuştur. Bu çalışma özellikle Kırgızistan, Türkiye ve Doğu Türkistan'daki Uygur azınlıklar üzerinde durulmuştur. Doğu Türkistan'da kalan Uygurlar, çok zor ve ağır şartlar altında yaşamlarını sürdürmektedir. Günümüzde Doğu Türkistan'daki Uygurlar üzerinde Çin yönetiminin işgal ve baskısı hala devam etmekte olup Türk-İslam varlığını silebilmek için farklı yöntemler uygulanmaktadır.

Doğu Türkistan kültürel değerleri, dini inançları, tarihi geçmişi, jeopolitik ve jeostratejik açıdan, Türk-İslam dünyasının önemli ve ayrılmaz bir parçasıdır. Tarihte deniz yollarının keşfedilmediği dönemde Avrasya kıtasında önemli bir noktadır. İpek yolu ile Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Doğu Türkistan bölgesi, bir köprü vazifesini görmüştür.

Çalışmada, öncelikle Uygur Türklerinin tarihi, yaşadıkları coğrafiya, kurdukları devletler ve cumhuriyetler açıklanmıştır. Daha sonra Azınlık kavramı ve tanıtımına yer verilerek uluslararası azınlık hakları bağlamında çeşitli belgeler kronolojik olarak incelenmiştir. Doğu Türkistan'da çeşitli hak ihlallerine maruz kalan Uygur Türkleri detaylı olarak incelenmiştir. Son olarak Kırgızistan ve Türkiye'ye göç eden Uygur azınlıkların günümüzdeki durumu ortaya konmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Azınlık, Uygurlar, Türkiye, Kırgızistan, Doğu Türkistan

## **ABSTRACT**

### **THE STATUS OF UYGHUR TURKS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL MINORITY RIGHTS:**

**Turkey, Kyrgyzstan and East Turkestan Example**

**M. Sc. Thesis**

**Prepared by: Dilnaz SAİPEDİNOVA**

**Advisor: Ahmet GÖKBEL**

**2019 - (IX-108)**

**Kyrshahir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences**

**International Relations Department**

**Jury**

**Assoc. Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL**

**Dr. Erman AKILLI**

**Dr. Kürşat KAN**

This study, carried out in 1949 in China as a result of occupation in East Turkistan Uighur minority in Turkey falling to the East Turkestan is analyzing the situation in Kyrgyzstan and Turkey. After the invasion of China, some Uighur Turks emigrated from East Turkestan in order to continue their culture, beliefs and language freely. The resulting migration movements caused many Uighur Turks to go to different countries. This Calas on Kyrgyzstan in particular, focused on Uighur minorities in Turkey and East Turkestan. The Uighurs living in East Turkestan live under very severe conditions. Today, the occupation and oppression of the Chinese administration on the Uighurs in East Turkestan is still continuing and different methods are being applied to eradicate the Turkish-Islamic existence.

East Turkestan is an integral part of the Turkish-Islamic world with its physical geography, historical background, ethnic structure, cultural values and religious beliefs in terms of geopolitical and geostrategic aspects. It is an important point in the Eurasian continent when the sea routes were not discovered in history. The East Turkestan region, which undertook the task of connecting Asia and Europe via the Silk Road, served as a bridge.

In this study, firstly the history of Uighur Turks, their geography, the states they established and the republics are explained. Afterwards, various documents were examined chronologically in the context of international minority rights by introducing the concept and promotion of minority. Uyghur Turks who have been subjected to various rights violations in East Turkestan have been examined in detail. Finally, the state has tried to reveal today Uighur minority who migrated to Kyrgyzstan and Turkey.

**Keywords:** Minority, Uighurs, Turkey, Kyrgyzstan, East Turkestan

## ÖNSÖZ

Türklerin en eski boylarından biri olan Uygurlar, Türk tarihinde önemli bir yere sahiptirler. Uygurlar tarihi süreç içerisinde birçok Türk boyları ile beraber bugünkü Orta Asya topraklarında ve Doğu Türkistan'da büyük devletler kurulmasına vesile olmuşlardır. Ancak Çin'in 1949 yılında gerçekleştiği işgal sonucunda kendi anavatanlarında ve dünyanın çeşitli ülkelerine göç eden Uygur Türkleri "azınlık" statüsüne düşmüşler. Esas olarak bu çalışma Doğu Türkistan, Kırgızistan ve Türkiye'de yaşayan Uygur azınlıkların durumunu incelenmektedir.

Müslüman bir Uygur Türkü ve Kırgızistan'da "azınlık" statüsünde yaşayan bir kişi olarak anavatanın bağımsızlık mücadelesini veren atalarımın vefa borcumu ödemek ve milletime karşı üzerime düşen görevi yapmak için uygun bir ortamda bu araştırmayı gerçekleştirmem nedeniyle kendimi şanslı görüyorum.

Türkiye'de Yüksek Lisans eğitim-öğretim süreci içerisinde bana her zaman, her konuda destek veren ve tezi yapma aşamamda değerli görüş ve fikirleriyle bana katkı sağlayan, yoğun iş temposuna rağmen bana zaman ayıran tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Yine eğitim sürecinde benden desteklerini her konuda hiçbir zaman esirgemeyen Dr. Öğrt. Üyesi Erman AKILLI Hocam'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez jürimde bulunup tezimin olgunlaşmasında katkıda bulunan Dr. Öğrt. Üyesi Kürşat KAN'a teşekkür ederim. Son olarak maddi ve manevi desteklerini hiç eksik etmeyen aileme, dostlarıma ve sevdiklerime minnetlerimi sunarım.

Kırşehir-2019

Dilnaz SAİPEDİNOVA



## KISALTMALAR

### Kısaltmalar

### Açıklamalar

**AB**

Avrupa Birliği

**AGİT**

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

**AK**

Avrupa Konseyi

**bkz.**

Bakınız

**BM**

Birleşmiş Milletler

**C.**

Cilt

**çev.**

Çeviren

**DİA**

Diyanet İslam Ansiklopedisi

**İSAM**

İslam Araştırmaları Merkezi

**MC**

Milletler Cemiyeti

**s.**

Sayfa

**S.**

Sayı

**SSCB**

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

**TDK**

Türk Dili Kurumu

**TDAV**

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

**TDV**

Türkiye Dinayet Vakfı

**v.b.**

Ve benzeri

**v.s.**

Ve saire

**yay.**

Yayınları, yayıncılık

## İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY .....	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET .....	iii
ABSTRACT .....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR .....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii

GİRİŞ.....	1
------------	---

### BÖLÜM I

#### TÜRK TARİHİNDE UYGUR TÜRKLERİ'NİN YERİ

<b>1.UYGURLARA GENEL BİR BAKIŞ.....</b>	<b>3</b>
1.1.Uygurların Ortaya Çıkışı .....	3
1.2.Uygur Adı Anlamı ve Menşeyi .....	4
1.3.Uygurların Yaşadıkları Coğrafya .....	5
1.4.Uygur Destanları .....	6
1.5.Uygurların Kullandıkları Unvanlar .....	7
<b>2.UYGUR DEVLETİ .....</b>	<b>8</b>
2.1. Devleti'nin Kuruluşu .....	8
2.2. Devleti'nin Gelişmesi ve Yükseliş Dönemi .....	10
2.3. Devleti'nin Zayıflaması ve Yıkılışı .....	13
2.4. Yıkılış Sonrası Uygur Göçü .....	15
2.4.1.Kansu Uygurları.....	16
2.4.2.Turfan Uygurları .....	17
2.4.3.Şa-Çu (Sha-Chou) Uygurları .....	18
<b>3.XIII. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE UYGUR TÜRKLERİ.....</b>	<b>19</b>
3.1.XIII.-XIX. Yüzyıllar Arasında Uygur Türkleri .....	19
3.2.Yakub Han İdaresi Döneminde Uygur Türkleri (1864-1877).....	20
3.3.Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1933-1934).....	21
3.4.Doğu Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949).....	22

## BÖLÜM II

### AZINLIK HAKLARI KAVRAMININ TANIMI VE ULUSLARARASI ALANDA AZINLIKLAR MESELESİ

<b>1.AZINLIK KAVRAMI VE AZINLIKLARIN DOĞUŞU .....</b>	<b>24</b>
1.1.Azınlık Tanımı.....	25
1.2.Azınlık Olmanın Ölçütleri .....	27
1.3.Azınlık Çeşitleri.....	27
1.3.1.Dini Azınlık.....	28
1.3.2.Dil Bakımdan Azınlık .....	28
1.3.3.Etnik Azınlık.....	29
1.3.4.Ulusal Azınlık .....	30
<b>2.AZINLIK HAKLARI.....</b>	<b>31</b>
2.1.Bireysel ve Kolektif Haklar .....	33
2.2.Self Determinasyon Hakkı.....	33
2.3.Azınlık Politikaları .....	36
<b>3.ULUSLARARASI ALANDA AZINLIKLAR MESELESİ .....</b>	<b>37</b>
3.1.Milletler Cemiyeti'nde Azınlıklar .....	37
3.2.Birleşmiş Milletler Kapsamında Azınlıklar .....	40
3.3.Avrupa Konseyi Kapsamında Azınlıklar.....	42
3.4.Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Kapsamında Azınlıklar.....	45
3.5.Avrupa Birliği Kapsamında Azınlıklar.....	47

## BÖLÜM III

### DOĞU TÜRKİSTAN, KIRGIZİSTAN VE TÜRKİYE'DE UYGUR TÜRKLERİ

<b>1.DOĞU TÜRKİSTAN'DA UYGURLAR .....</b>	<b>52</b>
1.1.Demografik Yapı .....	52
1.2.Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı .....	54
1.3.İnanç ve İbadet Özgürlüğü .....	56
1.4.İnsan Hakları ve Siyasi Baskılar .....	58
1.5.Uygur Azınlıklarının Seyahat Özgürlüğü .....	61
1.6.Çin Nazi Kamplarında Uygurlar.....	62

1.7.Çin-Doğu Türkistan İlişkilerinin Uygurlara Yansıması .....	63
<b>2.KIRGIZİSTAN'DA UYGURLAR .....</b>	<b>65</b>
2.1.Kırgızistan'a Göç.....	65
2.2.Demografik Yapı ve Yaşadıkları Bölgeler .....	66
2.3.Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı .....	68
2.4.İnanç ve İbadet Özgürlüğü .....	69
2.5.Uygur Türklerinin Kırgızistan'da Kurdukları Dernekler ve Yayın Faaliyetleri .....	70
2.6.Kırgız-Çin İlişkilerinin Uygurlara Yansıması .....	71
<b>3.TÜRKİYE'DE UYGURLAR .....</b>	<b>73</b>
3.1.Türkiye'ye Göç.....	73
3.2.Demografik Yapı ve Yaşadıkları Bölgeler .....	75
3.3.Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı .....	76
3.4.İnanç ve İbadet Özgürlüğü .....	78
3.5.Uygur Türklerinin Türkiye'de Kurdukları Dernekler ve Yayın Faaliyetleri .....	78
3.6.Türkiye'de Yaşayan Uygurlar Arasında Önemli Şahsiyetler .....	79
3.7.Türk-Çin İlişkilerinin Uygurlara Yansıması .....	81
<b>SONUÇ .....</b>	<b>85</b>
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>87</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ .....</b>	<b>95</b>

## GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra azınlıklar ve azınlık haklarının korunmasına dair konular önem kazanmaya başlamıştır. Azınlıklar konusunun hem tarihsel hem de kurumsal olarak çok kapsamlı süreçleri içeren ulusçuluk, uluslaşma ve ulus devlet ekseninde doğduğu anlaşılmaktadır. “Azınlık” kavramının neyi ifade ettiği konusunda epey tartışmalar olmakla birlikte, kavramın genelde sosyolojik ve hukuksal açıdan tanımlandığı görülür. Azınlıklar dünyanın her yerinde görülen, ancak birbirinden çok farklı biçimlerde yaşanan bir olgudur.

Azınlık hakları, her hangi bir azınlığın kendi dilini kullanabilme, kültürel özelliklerini yaşayabilme, dini ibadetini yerine getirebilme, kendi dini, kültürel kurumlarına, derneklerine sahip olma, vatandaşı oldukları devletin karar mekanizmalarına katılma, medeni ve siyasal haklardan yararlanma, ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamın her alanında kendi özelliklerini koruyarak var olma hakkıdır. Bu hakları savunmaya çalışan bir azınlık topluluğu da, Uygur Türkleridir. Dünyanın bir çok yerinde ve hatta kendi anavatanında “azınlık” statüsünde bulunan Uygurlar, günümüzde çeşitli hak ihlalleriyle mücadele etmek durumundadırlar.

Türk boyları arasında göçebe hayatından yerleşik hayata geçen ilk Türk boyunun Uygurlar olduğu nakledilir. Bu bağlamda Uygur Türkleri sosyo-kültürel değişimlerle medenileşme yönünde büyük aşamalar katederler. Uygurlar tarihi süreç içerisinde bağımsızlık için mücadele vererek çeşitli devletler kurarlar. 1933 yılında Kaşgar'da kurulan “*Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti*”, 1934’de Rus-Çin işbirliğiyle yıkılmasından sonra, 1944 yılında Gulca’da “*Doğu Türkistan Cumhuriyeti*”ni kurarlar. Ancak Stalin ve Mao'nun gizli anlaşması sonucunda bu devlet 1949 yılında ortadan kaldırılır. Doğu Türkistan bu tarihten itibaren günümüze kadar Çin'in ıgaline maruz kalır. Bir milyarı aşan Çin nüfusu, sahip olduğu nükleer ve silah gücü ve aynı zamanda Birleşmiş Milletlerde alınan kararlarda veto hakkını kullanarak, Doğu Türkistan'da güttüğü asimilasyon politikalarına hiçbir şekilde karışılmayan bir güç konumuna gelir. Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı baskılardan dolayı birçok Uygur Türkü anavatanlarını terk ederek Çin'e karşı bağımsızlık mücadelesini göç ettikleri ülkelerde yürütmeye çalışırlar.

Araştırmamızın temel amacı üç farklı ülkede yaşayan Uygur Türklerini azınlık hakları çerçevesinde analiz etmek ve aralarındaki farklılıkları ortaya koymaktır. Çalışmada

Kırgızistan, Türkiye ve Doğu Türkistan'da bulunan Uygur azınlıklar kendi kimliklerini nasıl ve hangi şartlarda korudukları açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öncelikle Uygurların tarihteki yerleri, yaşadıkları coğrafya ve Uygur adının etimolojisi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu tanımlardan sonra 8. ve 9. yüzyıllar arasında Uygurlar tarafından kurulan "Uygur Devlet"i kronolojik olarak incelenmiştir. Uygurların yükselişi ve zaman zaman devletin zayıflaması ile Kırgızlar tarafından yıkılmasına sırayla yer verilmiştir. Dokuzuncu asırda Kırgızlar tarafından yıkılmasından sonra yaşanan büyük Uygur göçü ele alınmıştır. Ayrıca tarihten günümüze kadar Uygur Türklerinin kurdukları cumhuriyetler de incelenmiştir.

İkinci bölümde, uluslararası hukuk açısından azınlık kavramının tanımı, azınlık olmanın ölçütleri, azınlık çeşitleri ve uluslararası alanda azınlıkların korunmasına ilişkin düzenlemeler açıklanmaya çalışılmıştır. Azınlıkların Milletler Cemiyeti dönemi sürecindeki durumu ile Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, AGİT ve Avrupa Birliği hukukunda azınlıkların korunmasına yönelik hususlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise araştırmamızın esas konusunu oluşturan Doğu Türkistan, Kırgızistan ve Türkiye'deki Uygurlar göç, nüfus, yaşadıkları bölgeler, eğitim öğretim durumları, inanç ve ibadet özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, kurdukları dernekler, yayın faaliyetleri ve ülkelerarasındaki ilişkilerin Uygurlara yansımaları bakımından ele alınmıştır.

Sonuç olarak günümüzde Doğu Türkistan, Kırgızistan ve Türkiye'de yaşayan Uygur Türklerinin durumları karşılaştırılarak aradaki farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonunda da çalışmamın genel bir değerlendirilmesine yer verilmiş ve elde edilen sonuçlar ortaya konmuştur.

## BÖLÜM I

### TÜRK TARİHİNDE UYGUR TÜRKLERİ'NİN YERİ

#### 1. UYGURLARA GENEL BİR BAKIŞ

##### 1.1.Uygurların Ortaya Çıkışı

Çin kaynakları Uygurları Hunların torunları olarak kabul ederler. Akraba kavimlerle birlikte *Dokuz Oğuz-On Uygur* diye isimlendirilirler.<sup>1</sup> Bir başka ifadeyle dokuz boyundan oluşan Dokuz Oğuzlara, Uygur boyunun eklenmesiyle beraber on boy haline gelmiştir. Bundan sonra Uygurlara “On Uygur” adı verilmiştir.<sup>2</sup> İlk Türk Devleti olan Hunlar tarihi sürece Orhun ve Selenga nehri kıyıları ile Aral Gölü civarında oturan ve çeşitli isimlerle anılan bir Türk kavmi olan Uygurlar, Göktürk Devleti içinde ilk kuruluş evrelerini başlatmışlar ve tarihte çok önemli rol üstlenecek olan bir birlik olarak ortaya çıkmıştır.<sup>3</sup> Uygurlar, aslında *Töles*<sup>4</sup> boylarının arasında hatta daha öncesinde *Kao-ch'e* boylarının içinde bir kabile olarak yaşadıklarını bilinmektedir.<sup>5</sup> Kao-çe'lerin devamı olan Tölesler ilk adına 550 yıllarında rastlanılır. Uygurlar, Kao-çe'ler içinde önce *Yü-an-ho*, daha sonra 605 yılından itibaren Tölesler içinde *Wei-ho* ismiyle anılırlar.<sup>6</sup>

Orta Asya Türk tarihinin eski devrinde ve bozkır coğrafyasında bozkır kültürüyle kurulan üçüncü devlet Uygur Kağanlığı'dır.<sup>7</sup> Uygurlar 8 yüzyılın ortasında Göktürk Devletine son vererek kendi devletlerini kurmuşlardır. Yaklaşık yüz yıl devam eden bu kağanlık, 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmıştır. Bir kaç gruplara ayrılan Uygurlar, çeşitli bölgelere göç etmişlerdir. Asırlar içinde her grubun da göçebe hayatından yerleşik kültürüne geçtikleri aktarılır. Maniheizm, Budizm ve İslam dinlerin de etkisi buna eklenince eski Türklerin farklı yönleri ortaya çıkar.<sup>8</sup> Neticede göçebe hayatından yerleşik hayata geçen ilk Türk topluluğu olan Uygurlar, günümüze kadar gelen eşsiz sanat eserlerini meydana getirmişlerdir. Dolayısıyla Uygur Türkleri farklı yönleriyle ortaya çıkıp, Türk tarihinde özel bir yere sahip oldukları görülmektedir.

<sup>1</sup> Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygurlar”, *İslam Ansiklopedisi*, (DİA), C.42, s.242

<sup>2</sup> Ahmet B. Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, (Akçağ yay.), (17 Baskı), Ankara, 2016, s. 217

<sup>3</sup> Remzi Ataman, *Türkiye’de Yaşayan Doğu Türkistan Kökenli Uygur Türklerinin Sosyo-Kültürel Kimlikleri: Kayseri Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi - Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2006, s.41

<sup>4</sup> *Töles*: I. Göktürk Devleti döneminde (552-630) bütün türk boyların genel adıydı. bkz: Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Devrede Orta Asya’da Yaşayan Türk Boyları”, <https://www.altayli.net/islam-oncesi-devrede-orta-asyada-yasayan-turk-boylari.html> Erişim Tarihi: 16.06.2019

<sup>5</sup> Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, (Bilge Kültür Sanat yay.), ( 2 Basım), İstanbul, 2014, s.197

<sup>6</sup> Ercilasun, s.214

<sup>7</sup> Taşağıl, *Kök Tengri’nin...*, s.197

<sup>8</sup> Hüseyin Tekinoğlu, *Uygurlar*, (Kamer yay.), İstanbul, 2015, s.33

## 1.2. Uygur Adı Anlamı ve Menşei

*Uygur* kelimesinin etimolojisi ve anlamlarıyla ilgili araştırmalar 19. yüzyıldan sonra başlamış olup, üzerinde büyük çabalar sarf edilse de bilim dünyasında kabul gören ortak bir fikir henüz oluşmamıştır.<sup>9</sup>

*Uygur* adı, çoğu milletlerde olduğu gibi ortak bir kültürü taşıyan halka dışarıdan verilip isimlendirilen tanımlama olabileceği gibi mensubu olduğu milletin bir kısmı tarafından verilmiş isim olma ihtimali de vardır. Bu konuda Zira çeşitli bilim adamlarının “Uygur” adı ile ilgili farklı görüş ortaya koydukları görülmektedir.<sup>10</sup>

Uygurlar, çok eski devirlerden beri çeşitli isimlerle anılmıştır. Çin kaynaklarında Uygurlar *Hoe-Ho*, *Vei-Ho*, *Yüen-Ho*, *Hui-Ho*, *Hu-Ho*, ve *Heni-Hu* olarak geçmektedir.<sup>11</sup> Bunun dışında, 1283 numaralı *Pelliot* yazılarında, 787-843 yılları arasında Tibet'e giden beş Uygur elçisinin raporlarında *Uygur adının* Tibetçe *Ho-yo-hor* şeklinde yazıldığını görülmektedir. Adı geçen bütün bu farklı kayıtlar Uygur adını ifade etmektedir.<sup>12</sup>

Yine Çin kaynaklarında “*Uygur*” adının manası 974 yılında Çince yazılan bir eserde “şahin süretiyle dolaşan ve hücum eden” olarak verilmiştir. Fakat kelimenin etimolojik yapısı analiz edildiğinde, “takip etmek” manasına geldiği görülmektedir, “Uy(takip etmek)+Gur”. Bazı batılı kaynaklar ise Uygur adının akraba ve müttefik manasına geldiğini naklederler.<sup>13</sup> Nitekim tarihsel süreç içinde ortaya çıkan "On Uygur" adının "On Müttefik" anlamına kullanılmış olma olasılığı tarihsel gerçeklik açısından ağır basar.<sup>14</sup> Bulunan *Karabalsagun* yazıtının Çince yazılar yüzünde Uygurların dokuz aileden ortaya çıktıkları zikredilmiştir.<sup>15</sup> Çin kaynaklarına bakınca Uygurlardan oluşan dokuz aileyi şu şekilde ifade edilir:

1) *Yüe-lo-ko* (*Yaglakar*)

2) *Tolo- wu/Hou* (*Kürebir*)

<sup>9</sup> Alimcan İneyet, “Uygur Sözcüğünün Kökeni ve Anlamı Üzerine Yeni Bir Yaklaşım”, Türk Dil Kurumu tarafından 20–24 Ekim 2008 tarihinde düzenlenen VI. Türk Dili Kurultayında sunulan bildiri metni. s.1

<sup>10</sup> Bu konuda bkz.: Ataman, s.41

<sup>11</sup> Mehmet Saray, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, (Aygan yay.), İstanbul, 2015, s. 24

<sup>12</sup> Bumairimu Abudukelimi, **Uygur Türklerinin Dini İnanışları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2006, s.3

<sup>13</sup> Uygur adıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Gökbayrak Dergisi, <http://www.gokbayrak.com/sayfa/uygur-devleti-ve-uygur-adi>, Erişim Tarihi: 08.02.2018

<sup>14</sup> İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, (Ötüken yay.), (17 Baskı), İstanbul, 1998, s.130

<sup>15</sup> Erkin Emet, **Doğu Türkistan Uygur Ağzları**, (TDK. yay.), Ankara, 2008, s.5



3) *Hu-to-ko (Uturkar)*

4) *Mo-Ko-si-k'i (Bakasıkır),*

5) *Yüe-wu-ku (Yagmurkar),*

6) *Ko-sa (Kasar),*

7) *Hu-Wu-su, 8) A-vu-ti (Ebirçeg),*

9) *Hi-Ye-Vu (Aymur/Eymür).*

Yaglakar ailesi bunların liderliğini yaptığı zikredilmektedir.<sup>16</sup>

Türk Tarihi'nin en önemli kaynağı *Divanü Lügati't-Türk*<sup>de</sup> Kaşgarlı Mahmud'un Uygur adını "kendi kendine yeter"<sup>17</sup> anlamında kullandığı görülmektedir. Uygur adının siyasi bir isimden ziyade, kabile ve bölge adı olarak kullanıldığı yolunda görüşler de vardır.<sup>18</sup>

Yine Hacı Nur Hacı, *Eski Uygurlar ve Karahanlılar* adlı kitabında Uygur adını şu şekilde ifade eder: " *Aslında Uygur kelimesi bir milletin adı değildir. Uygurlar, birkaç aşiret ittifaktan oluşan kuvvetli bir güçtür*". Uygur kelimesinin (örgütlenen, çabuk birleşen, birleşen, ittifak olan)<sup>19</sup> ve buna benzer de anlamları vardır.

M.Ö. 4.yüzyılda Çin kaynaklarında Uygurlar "Tili" olarak geçmektedir. Bu bağlamda "Tili" adının Uygurları ifade eden bir terim olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklara göre *Tang Hanedanı* zamanında doğu taraftaki "Tili"ler, "On Oğuz" ve "Guz" olarak adlandırılırken, batı taraftaki "Tili"ler "Uygur" adıyla isimlendirilmiştir. Nihayet M.S. 6. yüzyılda Çin kaynaklarında "Uygur" adına rastlanılmaktadır.<sup>20</sup>

## 1.2.Uygurların Yaşadıkları Coğrafya

Uygurlar, eskiden beri Karakurum Dağları ile Tanrı Dağları arasında kalan Tarım havzasında ve yine Altay Dağları ile Tanrı Dağları arasındaki Cungar havzası, İrtiş nehri, İli vadisi ile Baykal gölleri arasındaki topraklarda (yani Güney Sibirya'da), Moğolistan

<sup>16</sup> Abudukelimi, s.4

<sup>17</sup> Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk*, C.I, (çev. Besim Atalay), Ankara, 1992, s. 112

<sup>18</sup> Abudukelimi, s.4

<sup>19</sup> ھاجى نۇر ھاجى، قەدەم مەكى نۇيە غۇرلار ۋە قاراخانلار قىلار، (شەنجاڭ خەلق نە شەرد ياتى)، ۋرۇمچى ئى 2001، s.21

<sup>20</sup> Abudukelimi, s.7

sınırları içinde bulunan Selenge, Tola, Orhun ve Kerülen (Korulun) nehirleri civarında, Kansu ve bugünkü Shen-si ve Shan-si eyaletlerinin kuzey bölgelerinde yaşaya gelmişlerdir.<sup>21</sup>

Dilber İlimli Ulus, 2016 yılında hazırladığı doktora çalışmasında bu konuyla ilgili şu bilgileri verir: *“Uygur memleketi, iki büyük dağ sırasını içeren şekilde tanımlanır. Bu sıra dağlar Kara-tu ve Uskun-luk’tur. Karakuram bu dağların arasındadır. Ögedey Kaan’ın (1229-1241), Karakuram’ın yakınındaki bu şehre saray inşa ettirmiştir. Bu iki büyük sıradağın güneyinde önceden onların Kutlu Dağ (Kût Tagh) olarak adlandırdıkları bir dağ vardır. Bir sıra dağın dışında on, diğerinin dışında dokuz nehir akıyordu; geçmiş zamanlarda Uygurlar bu nehirlerin kıyılarında birlikte yaşadılar. On nehir üzerinde yaşayanlar On-Uygur, dokuz nehir üzerindeki Dokuz-Uygur olarak adlandırıldılar. Bunların yanında yerleşmiş diğer kabileler de vardır.”*<sup>22</sup>

Uygurlar (744-840) zamanla göçebe hayattan yerleşik hayata geçmişler ve *Ordu Balık* denen yukarı Orhun Nehri üzerinde bulunan *Karabalsagun* şehrine yerleşerek, söz konusu şehri başkent olarak kullanmışlardır. Uygur devletinin yıkılmasından sonra Uygurların Türkistan’ın çeşitli bölgelerine yerleştikleri görülür. Günümüzde Uygur nüfusunun çoğu Doğu Türkistanda yaşamaktadır. Ancak Doğu Türkistan’ın sürekli Çin işgalin altında kalması nedeniyle Uygur Türklerinin önemli bir kısmı kendi topraklarını bırakmak zorunda kalmışlar ve dünyanın çeşitli bölgelerine göç etmişlerdir.

Anavatanları Doğu Türkistan (Şinjiang Uygur Özerk Bölgesi) dışında Orta Asya’nın Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’da önemli sayıda Uygur Türkleri bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye, Rusya, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Avrupa ülkeleri, Avustralya, Kanada, ABD’de ve hatta Japonya’da Uygur azınlıklar mevcuttur.<sup>23</sup>

#### 1.4. Uygur Destanları

Destanlar, bir milletin sahip olduğu en önemli kültür değerlerindedir. Milletler, destanlar sayesinde varlıklarını ispat eder ve tarihteki yerlerini çok eskilere dayandırabilirler. Uygur bilim adamları, destanlar için kullandıkları terimlerden efsanenin

<sup>21</sup>Dilber İlimli Ulus, **İlhanlı Döneminde Uygurlar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi - Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya, 2016, s.23

<sup>22</sup>Ulus, s.23

<sup>23</sup>Yücel Tanay, “Tarihten Günümüze Uygur Türkleri ve Doğu Türkistanın Bugünkü Durumu”, bkz.: <http://www.uyghurcongress.org/tr/?p=30576> Erişim Tarihi: 21.03.2018

“mit” terimini, rivayetin ise tarihî olayları ve şahısları konu alan efsaneleri karşıladığını söylemektedirler.<sup>24</sup>

Öteki Türk destanlarında olduğu gibi Uygur destanlarında da ana unsurlar "mavi ışık", "kurt" ve "anayurt"tur. Bu destanlar, bir karış toprağını ve bir tek taşı fedatmemek gerektiği hususunda bir uyarı özelliği taşırlar.<sup>25</sup>

Eski devirlerine dair Uygur Türkleri'nin pekçok destan kaybolursa da, Çince ve Farsça kaynaklarda bu hikayelerin bazılarını tespit etmek mümkündür.<sup>26</sup> Uygur Türkleri'nin iki ünlü destanı olduğu anlaşılmaktadır.

1. *Türeyiş Destanı*: Bu destan uygurların bir kurttan türediklerini anlatır.

2. *Göç Destanı*: 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılan Uygur Devleti, Ötüken'den Tarım havzasına göç etmek zorunda kalan Uygurları ayrıntılı bir şekilde ifade eder. *Türeyiş Destanı*, Çin kaynaklarında yer alırken *Göç Destanı* ise hem Çin kaynaklarda geçiyor, hem de İran kaynaklarında yer almaktadır.

### 1.5. Uygurların Kullandıkları Unvanlar

Uygur Prensleri, eğitim gördükleri aşamada İl-İlterer, On Uygurlarda el-terer, Dokuz Uygurlarda kul-irkin (kul ergin) unvanını taşırlardı. Bu hükümdarların İdi-kut ismiyle tanınmaları daha sonra olmuştur. Kaynaklarda İdi-kut'un anlamı “halkına hayat veren” şeklinde kaydedilmiştir. Ermeni kaynaklarında ise El-teres kelimesi, *Tars* olarak geçmektedir. Şöyleki “Tars (Tatar-Moğollar) Krallığı'nda üç el ve onların kendine özgü kralları (İdikut) vardır. Oralarda bu halka *Eo'gur* “Uygur” adı verilir.<sup>27</sup> Ayrıca “*Doğu'daki Tars (Tatar- Moğolları) egemenliği yukarıda belirtilen Hitay (Cathay) Krallığı, Çin ile sınırlandırılmış batıda Türkistan, kuzeyde çöl, güneyde Sung (Sune) Hanedanlığı olarak adlandırılan son derece zengin bir el bulunurdu. Hindistan ve Hitay Krallığı arasındaki bu elde çok büyük bir elmas vardı.*”<sup>28</sup> Uygurların Tars unvanıyla Ermeni kaynaklarında yer alması Uygur tarihi açısından önemli bir bilgidir.

Gök Türklerde “*Tigin*” kelimesi genel olarak “prens” veya “şehzade” manasına gelmektedir. Turfan'da yaşayan Uygur hükümdarlarının unvanları Tigin olarak

<sup>24</sup>Adem Öger, **Uygur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, İnceleme ve Metinler**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2008, s.705-706

<sup>25</sup><http://www.gozlemci.net/6025-uygur-destanlari.html> , Erişim Tarihi: 23.03.2018

<sup>26</sup>Saadetin Yağmur Gömeç, “Uygur Türklerinin Destanları Ve Kültürü Hakkında Özet”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, (TDV), (İSAM), İstanbul, 2016, s.47

<sup>27</sup>Ulus, s.29

<sup>28</sup>Ulus, s.30

geçmektedir ve Tigin bir hükümet türü olarak unvanı oldu.<sup>29</sup> Anlaşılan ki Uygurlarda “Tegin” unvanı çok yaygın kullanılmaktadır.

Çandarlıoğlu, eserinde Uygur Kağanları (744-840) şu şekilde sıralar:<sup>30</sup>

- Kutlug Bilge Köl Kagan :745-747
- Bayan Çor (Mo-yen-Çor) Kagan :747-759
- Böğü Kagan :759-779
- Tun Baga Kagan :779-789
- Külüg Bilge Kagan :789-790
- Kutlug Bilge Kagan :790-795
- Alp Ulug Bilge Kagan :795-805
- Alp Kütlüg Bilge Kağan :805-808
- Alp Bilge Kagan :808-821
- Alp Küçlüg Bilge Kağan :821-824
- Kazar Bilge Kagan :824-832
- Alp Külüg Bilge Kagan :832-839
- Kazar Kagan :839-840

Yukarıda adı geçen isimler onların gerçek adı olmayıp unvanlarıdır. Görüldü üzere bu isimler birbirine benzerlik göstermektedir.

## 2. UYGUR DEVLETİ (745 – 840)

### 2.1. Devleti'nin Kuruluşu

Gök-Türk Devleti'nin zayıf çağı olan 7. yüzyılın başında Gök Türk Devleti'nin hakimiyetinde bulunan Uygur, Bugu, Bayırku, Tongra gibi kabileler bir liderin hakimiyeti altında toplanıp siyasi bir ittifak oluşturmuşlar.<sup>31</sup> 50 bin kişilik bir askeri güç oluşturan Uygurlar'ın başında “Erkin” ünvanını taşıyan bir bey bulunuyordu. Erkin'in oğlu ise P'u-sa Gök-Türk idaresine vergi vermediği gibi, hakanlığın kuzey sınırlarına da sık sık hücum etmeye başlamıştı. Bu akınları durdurmak isteyen Gök-Türkler'e karşı diğer Töles boylarıyla birlikte hareket eden Uygurlar, 630 başlarındaki bu mücadelelerinde başarılı

<sup>29</sup> İneyet, s.12

<sup>30</sup> Çandarlıoğlu, s.151; Ercilasun, s.68

<sup>31</sup> Adem Gül, **Otağdan Başkente Türk Devlet Merkezleri: Hun, Göktürk, Hazar, ve Uygurlar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi- Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri, 2015, s.62



Böylece Göktürk Devleti'ne son veren Uygurlar, kendi devletini kurmuşlardır ve Ötüken'i merkez olarak kullanmışlardır. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Uygur Kağanlığı'nın ilk hükümdarı *Kutluk Bilge Kül* adıyla kağan oldu. Uygurların toprakları yavaş yavaş genişlemeye başlamıştı. Doğuda *Szu-wei'e*, batıda Altın Dağları'na kadar uzanıyordu, güneyde Gobi sahrası da kontrolleri altında idi. Kısaca Uygurlar, eskiden Hunlara ait olan bütün topraklarına hakim olmuşlardı.<sup>36</sup>

İlk bağımsız Uygur Devleti'nin kurucusu olan *Kutluk Bilge Kül* Hakan fazla yaşamayıp ve 747'de öldü. Yerine geçen oğlu *Mo-yen-Çor*, Uygur Devletinin hem temellerini sağlamlaştırdı hem de sınırlarını genişletti. "*Tanrıda bolmuş iş etmiş Bilge Kağan*" olarak anılan Mo-yen-Çor, 747'den 759'a kadar uygurları başarıyla yönetmiştir.<sup>37</sup>

## 2.2. Devleti'nin Gelişmesi ve Yükseliş Dönemi

*Mo-yen-Çor Kağan* dönemi Uygur Devleti'nin gelişme gösterip en parlak dönemi olarak kayıtlara geçmiştir. Sekiz yılın içinde devlet her taraftan genişlemiş, çevresindeki diğer boylara ve devletlere üstünlüğünü kabul ettirip idari teşkilatlanması tamamlamıştır.<sup>38</sup>

Rus kaynaklarına göre *Mo-yen-Çor* güçlü bir askeri ordu kurarak 750 yılında önce Yenisey (Kemçik) havalisinde yaşayan Çinleri, aynı yılın sonbaharında ise Kuzeybatı Mançurya'daki yaşayan tatarları mağlup etmiştir. Takip eden 751 yılında kuzey batıda yer alan Kırgızları da hakimiyet altında almıştır.<sup>39</sup> Uygurlar aynı dönemde Karlukları, 752 yılında cereyan eden çatışmalarda ise Basmlar ve Türgişleri mağlup edilmişlerdir.<sup>40</sup> Bu arada Rus bilim adamları, o dönemde Uygur Devletindeki yüksek düzeyde kültürel gelişim hakkında şöyle bahsederler: "Önce şehirler inşa edilmiş daha sonra ticaret ve el sanatları geliştirilmeye başlanmış ve yeni bir yönetim sistemi kurulmuştur"<sup>41</sup>

<sup>36</sup>Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü", **Genel Türk Tarihi 2**, (Yeni Türkiye yay.), Ankara, 2002, s.9

<sup>37</sup> Saray., s.51

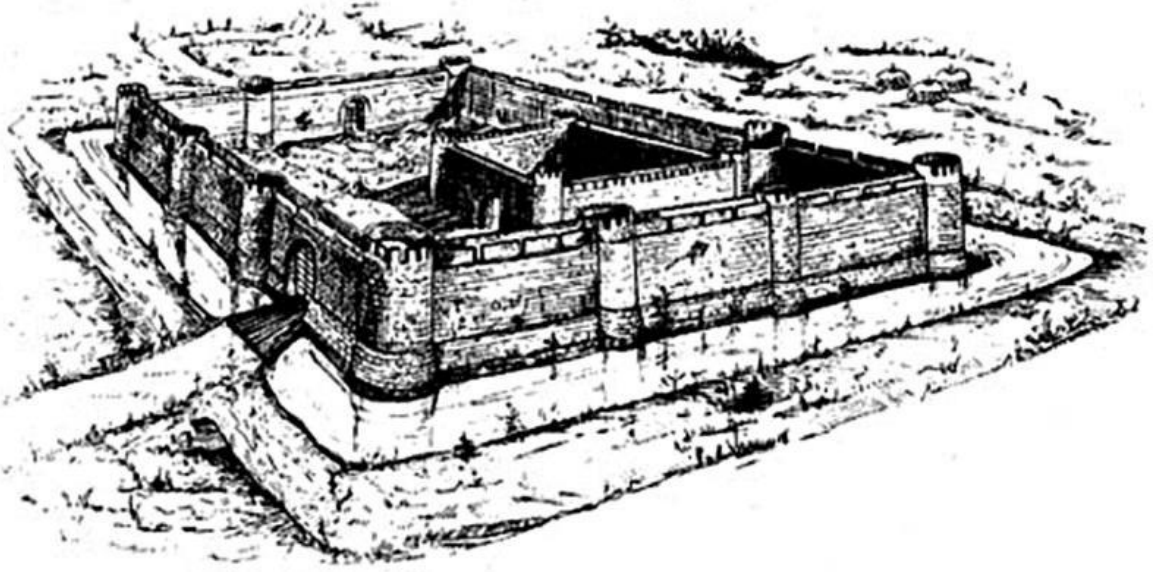
<sup>38</sup> Taşağıl., **Kök Tengri'nin...**, s.201

<sup>39</sup> Рахманалиев Рустан, "*Уйгурский Каганат*",

[https://www.ereading.club/chapter.php/150357/34/Rahmanaliev\\_Imperiya\\_tyurkov\\_Velikaya\\_civilizaciya\\_a.html](https://www.ereading.club/chapter.php/150357/34/Rahmanaliev_Imperiya_tyurkov_Velikaya_civilizaciya_a.html) Erişim Tarihi: 13.02.2018

<sup>40</sup> Taşağıl., **Kök Tengri'nin...**, s.202

<sup>41</sup> Ахматнуров Сабит Садыкович, "*Уйгурский Каганат VI-VIII вв.*", <https://history.wikireading.ru/346346> c.2-3. Erişim Tarihi: 08.02.2018.



**Harita 2:** VIII-IX. yüzyıllarda Tuva’da Uygurların inşa ettiği “Beyaz Saray”.

Böylece Mo-yen-Çor kağan, önce Karlukları daha sonra da Tungeşler’i mağlup ederek onları kendine bağlamış ve Uygur Devleti’nin toprakları *Sır-Derya* nehrine kadar uzanmıştır.<sup>42</sup> Daha sonra kuzeye ve kuzey-doğuya yönelen Mo-yen-Çor’un Kırgız, Oğuz ve Tatar boylarını da kendine bağladığı kaydedilir. Güneyde ise, yaptığı sayısız seferlerle Çinlileri yıllık vergi vermeye mecbur bırakmıştır. Bu bağlamda Çin, Uygur Hakanlığı’na yılda 200 bin ton ipek vermeyi taahhüt etmiştir.<sup>43</sup> Mo-yen-Çor Kağan’ın Gök-Türk alfabesiyle yazılan bir yazıtı *Şine Usu Nehri*<sup>44</sup> dolaylarında bulunur. Bu yazıt Uygurlar hakkında çok değerli bilgiler taşımaktadır. Yazıttaki bilgilere göre Uygur Kağanlığının birliği için Mo-yen-Çor Kağan’ın iç saaşlarının en azından 755 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Uygur Türkleri’nin bu ünlü Kağan’ı 759’da vefat edince yerine onun oğlu Böğü,”Kağan” geçer. Böğü Kağan’ın ilk işi, kardeş Türk boyları ile devleti arasındaki pürüzleri gidermek olur. Türk boyları arasında birliği sağladıktan sonra dikkatlerini Çin olaylarına çevirir. Böğü Kağan, Çine karşı uyguladığı devlet politikasında değişiklik yapmaya karar verir ve Çin’de isyancı liderlerden *Shih Chiao-ı* ile temasta bulunur. Çin İmparatoru’nun kuvvetlerini yenilerek Çin’in kuzey kısmını hakimiyet altına alırlar. Çin

<sup>42</sup> Рахманалиев, *Уйгурский каганат...*

<sup>43</sup> Kafesoğlu., s.133

<sup>44</sup>Şine Usu Yazıtı: Uygurlardan kalan en uzun ve sağlam Köktürk harfli metindir. 760 yılı civarında Moyen Çor adına dikilmiştir. Taşta 51 satır bulunmaktadır. Yazıt, Moyen Çor’un ağzından, Uygurların 747-759 yılları arasında Köktürkler, Karluklar, Sekiz Oğuzlar ve Dokuz Tatarlarla yapılan savaşları anlatmaktadır. Bkz.: Ali Akar, **Türk Dili Tarihi**, (Ötüken yay.), İstanbul, 2006, s.114



İmparatoru,Uygur hakimiyetini reddetmesi üzerine, Böğü Kağan'ın kendisine bu yardımlardan dolayı iki bin aileyi doyuracak kadar ayrı bir vergi vermeyi kabul eder.<sup>45</sup> Bundan sonra Çinler, Uygurlar'ın koruması altına girerler.

762 yılında Uygurların tarihinde bir başka etkisi daha gerçekleşmiştir. Söz konusu seferler esnasında Mani rahipleri, Böğü Kağan ile tanışıp onu etkileyerek kendisiyle birlikte dört rahip Uygur başkentine gelirler. Rahipler, Böğü Kağan'a Mani dini hakkında bilgileri vererek onu hayran etmişlerdir. Et yemeyi yasaklayan ve savaşçılık duygusunu zayıflatan Maniheizm dini Uygurlar tarafından resmen kabul edilir. Ancak Uygurların dışında Maniheizm'i her hangi bir Türk boyunun kabul etmediği görülür. Bu dini benimseyen Böğü Kağan Çin'de bile Mani mabetleri açılmasını sağlamıştı. Kağan'ın amacı Uygurların göçebe hayatından yerleşik hayatına geçmesi olmasıdır. Dolayısıyla ülkesini daha mamur ve refah içinde yaşanan hale getirmek olur.<sup>46</sup>

764 yılında bir grup isyancı ile Tibetliler'in isyan etmesi üzerine Uygur Kağan'ı isyancıları bastırıp bunun karşılığında da Çin Devleti'nden önemli miktarda maddi destek alarak Uygurların rahat bir hayat yaşamasını sağlar. Bu dönemde Uygur Devleti ile Çin Devleti arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin de oldukça geliştiği görülür. Çok sayıda Uygur atları ve yetiştirdikleri diğer hayvan çeşitleri Çinlilere satılır ve bunların karşılığında da bol miktarda ipekli kumaşlar ve diğer ihtiyaç maddeleri alındığı kaynaklar tarafından aktarılır.<sup>47</sup>

Uygurlar ile Çin arasındaki bu gelişmeler 778 yılında Çin İmparatoru'nun vefat etmesiyle birlikte bozulur. Çin İmparatoru'nun ölümünü fırsat olarak gören Böğü Kağan, asıl rakibine son darbeyi vurmak ve Çin hakimiyetini tamamen sağlamak ister. Ancak diğer Türk devletlerinin ileri gelenleri ve bilhassa başvezir *Tun Baga Tarkan*, bunun doğru olmayacağını, Gök-Türkler zamanında bu tip siyasetin başarılı olmadığını, rutubetli Çin ikliminin ve kalabalık Çin halkının Türkler'in bozulmasına ve ezilmesine sebep olduğunu ileri sürerek karşı çıkarlar. Türk devlet adamları arasındaki bu tip it çekişmeler kendilerine önemli zararlar verdiği görülür.<sup>48</sup>

Çin seferine engel olmak için Böğü Kağan'ı öldüren Tun Baga Tarkan 779 yılında Alp Kutlug Bilge ünvanı alarak Kağan olur. Bundan sonraki Kağanlar onun soyundan

---

<sup>45</sup> Saray., s.52

<sup>46</sup> Taşağıl., **Kök Tengri'nin...**, s.204; Ercilasun, s.220

<sup>47</sup> Saray., s.54

<sup>48</sup> Saray, s.55



gelirler. Kaynaklara göre bu Kağan'ın muhtemelen Maniheizm'e karşı olduğu anlaşılmaktadır. Zira söz konusu Kağan, Böğü Kağan adamları olan Maniheist Soğdak tüccarlarını da öldürdüğü nakladilmektedir. Kırgızları itaat altına alıp devletin gücünü yeniden korur. Ancak Şatolar Tibetlilerle birleşerek *Beş Balık* şehrini alacaklar. Uygur hanedan boyu 795 yılında değişir. Kağanlık, *Yağlakar* boyundan Edizlere geçer. *Alp Ulug Bilge* unvanıyla başına geçen ve yaklaşık on yıl Uygurları idare eden bu kağanın dönemi, Uygurların en parlak döneminden biri sayılır. Alp Ulug Bilge, Karluk isyanını bastırıp Kırgızlar üzerinde büyük bir zafer elde eder.<sup>49</sup> Aynı zamanda bu hükümdar döneminde Uygurların, Doğu Türkistana yerleştikleri nakledilir.

Uygur Devleti'ni huzur ve istikrara kavuşturan bu Alp Ulug Bilge Kağan 805 yılında vefat eder. Yerine geçen *Ay Tengride Kut Bolmuş Alp Külüg Bilge Kağan*'ın en önemli icraatı *Kuça'yı* Tibetlilerin elinden kurtarmış olmasıdır. Ancak üç sene hakanlıkta kalır. 808 yılında ölümü üzerine *Ay Tengride Kut Bolmus Alp Bilge Kağan*, Uygurlara hükümdar olur. Uygurlar Tibetlilere saldırıp *Liang Chou*'yu ele geçirdikten sonra Tibetliler Sha-toların Uygurlarla işbirliği yaptıklarından şüphelenmeye başlarlar. Sha-tolar da Ötüken'e gelerek Uygurların hakimiyetini resmen kabul ederler. Bu olay o devirdeki Uygurların otoritesinin büyüklüğünü göstermektedir. 812 yılında Uygur kuvvetleri Gobi Çölü'nün güney tarafına geçerek Batıdaki Tibetlilere saldırırlar. 808-821 yılları arasında Kağanlık yapan Alp Bilge Kağan, Çin'e yaptığı baskı ile Çin İmparatoru'nun damadı olur. Uygur Devleti'nin düşman olmasını istemeyen Çin İmparatoru, kızını Uygur hükümdarına vermek suretiyle Uygurlar'ın dostluğunu kazanır.<sup>50</sup> Böylece Uygur Devleti gücünü bütün komşularına kabul ettirmeyi başarmıştır.

### 2.3. Devleti'nin Zayıflaması ve Yıkılışı

Uygur Kağanlığın'ın gücü 820'lere kadar devam eder. 821'den sonra Uygur Devletinin zayıflamaya başladığı görülür. Bu dönem Uygur tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Uygur sarayında çeşitli entrikalar ve suikastlar meydana gelir. Bu karışık dönemin içinde Uygurlar'ın siyasi kudretleri süratle zayıflamaya başlamıştır. Kağan Uygur Devletinin iç durumunu düzeltmek için samimi olarak gayret gösterir. Özellikle Çin-Uygur ilişkilerine büyük önem verir. Çin ile olan ticari ve diplomatik

<sup>49</sup> Ercilasun., s.221

<sup>50</sup> Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, (TDAV), İstanbul, 2003, s.63

ilişkiler devam eder. Ancak bir taraftan da Çin entrikalarıyla Uygur liderlerinin arasının açıldığını naklediler.<sup>51</sup>

Uzun zamandır yaşadığı ticaret ve sanat merkezli bir hayat, Uygurların toplumu sakin ve sefahat içerisinde yaşamaya alıştırdı. Bunun yanında Maniheyizm'in toplumun geniş kademelerine yayılmasıyla savaşçı kişiliklerini önemli ölçüde kaybederler. Bölgesindeki güç dengelerini de kontrol altına alamayan Uygurlar, Karlukların isyanıyla birlikte iç karışıklıklarla karşı karşıya kalırlar. Bu karışıklıkların sonucunda *Küçük Bilge Kağan* öldürülür ve onun yerine *Alp Külük* yönetimin başına geçer.<sup>52</sup>

İsyan ile yönetimi ele geçiren Alp Külük Kağan'dan itibaren Uygur Devletindeki huzur yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlar. Uygurlar, askeri vasıflarını kaybederek çok zayıflamışlardır. Hem devletin iç karışıklıklar hem de kuzey bölgesinde birleşen Kırgız-Tibet topluluklarının oluşturduğu baskıyla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Yönetimi süresince iç karışıklıklarla uğraşan Alp Külük, 839 yılında çok sert bir kış mevsimi ile karşı karşıya kalır. Ağır geçen kış, pek çok hastalığın ortaya çıkmasına neden olmuş, hayvanların telef olması ve zaten siyasi yönden yıpranmış olan Uygur Devletinin iktisadi bakımından da büyük zararlarla karşılaşmasına sebep olmuştur.<sup>53</sup>

Uygurlar, şehir kurup yerleşik hayatına geçerek kültürel, sanat ve ticaret alanında çok gelişmiş bir medeniyet haline gelmişlerse de, önceleri Maniheyizm dini onların sonunu hazırlamıştır. Tüccar Dini olarak görülen Maniheyizm ile Uygurlar, savaşçı kişiliklerini kaybederek sakin ve mücadelesiz bir hayata alışmışlardır. Bu yaşam tarzı Uygurların askeri gücünü çok zayıflatmış ve büyük bir medeniyet olan Uygurlar, askeri yönden güçsüz ve anlayışsız duruma gelmiştir.<sup>54</sup>

Bu olanların üzerine *Alp Külük*,un sağ kolu olan *Kürebir'in*, batı bölgesinden gelen Şato Türkleri ile işbirliği yaptığını öğrendikten sonra dayanamayıp intihar etmiştir. Alp Külük'ün ölümü ile yönetim, Külük Baga'ya geçtiyse de istikrar sağlanamamıştır. Uzun süre baskı altında bulunan başka bir Türk boyu olan Kırgızlar,<sup>55</sup> Uygur Devletinin zayıflamasını bir fırsat olarak görüp, 840 yılında 100 bin kişilik ordusuyla Uygurların başkentine saldırmışlardır. Başsız kalan otoritesiz Uygur Devleti, askeri gücü zayıf olduğu için bu saldırıya karşılık veremedi ve yıkılmış, Uygurların bütün değerli varlıkları da Kırgızların eline geçmiştir.

<sup>51</sup> Çandarlıoğlu., *Uygur Devletleri Tarihi...*, s.12

<sup>52</sup> <https://www.turktarih.com/Uygurlar.html>. Erişim Tarihi: 25.03. 2018

<sup>53</sup> Özkan İzgi, "Kao-Ch'ang Uygurları hakkında", *Tarih Dergisi*, S.32, İstanbul, 1979, s.2

<sup>54</sup> Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, (Ötüken yay.), (6 Basım), İstanbul, 1996, s.43

<sup>55</sup> Güngör, s.44

## 2.4. Devletin Yıkılış Sonrası Uygur Göçü

Kırgızlar tarafından Uygur Devletinin yıkılmasıyla birlikte Uygurlar, yoğun göç hareketini başlatarak Türkistan coğrafyasının çeşitli bölgelerine göç etmişlerdir. Bu yoğun göç hareketi, bir çok kaynak tarafından nakledilir.

Bahaeddin Ögel “*Türk Kültürünün Gelişme Çağları*” adlı kitabında Uygurların göç hareketlerini şu şekilde anlatmaktadır:

1. Kırgızların kılıcından kurtulan on beş Uygur boyu, batıdaki Karluk Türklerine sığınmışlardı.
2. Diğer Uygur boyları Doğu Türkistan'a göçmüş ve Tanrı dağlarının güneyinde bulunan Turfan ve Karaşar şehirlere veya yakınlarında göç etmişlerdir. Türk medeniyet tarihinde önemli yeri olan Uygurlar, daha sonra *Dokuz-Oğuz* veya *Tokuz Oğuz* olarak adlandırılmışlardır. Uygurların ağırlıklı olarak bu bölgeye gelmesi muhtemeldir.
3. Bazı Uygur boyları Doğu Türkistan'da bulunan Kansu şehrine göç etmişlerdi. Bu bölgeye yerleşen Uygurlar Kan-Cov adlı şehirde, yeni bir Uygur devleti kurmuşlar.
4. On üç boydan meydana gelen dördüncü grup ise, Çin'in güney sınırlarına indiler.
5. Son olarak küçük bir grup daha, doğudaki Moğol kabilelerine sığınmışlardı.<sup>56</sup>

İbrahim Kafesoğlu ise bu yoğun göçü şu şekilde ifade eder: “*Uygurların bir kısmı batıya gelip Karahanlı Devletinin kurulmasına iştirak eder. Diğer büyük bir kısmı da tarım havzasına yerleşir. Üçüncü bir grup da Kansu'ya yerleşip, Kansu şehri merkez olmak üzere Kan-chou beyliğini kurar. Arta kalan son bir grup ise Turfan bölgesine yerleşir. Yeni devlet kuran bu Uygurlar, Orta Asya Türk tarihinde çok önemli bir yere sahip olurlar*”.<sup>57</sup>

Gülçin Çandarlıoğlu da bu büyük Uygur göçünü şu şekilde ayırarak belirtmiş: “*On beş Uygur kabilesi batıya Karluklar'a gider. Diğer bir grup Çin'in kuzeyindeki Kansu vilayetine göç eder ve Kan-chou şehrinde yeni bir Uygur Devleti kurar; bunlar daha sonra Sarı Uygurlar adıyla anılır. On üç kabileden oluşan başka bir grup Çin'in güney sınırlarına kadar iner. Diğer kabileler ise Doğu Türkistan'a göç edip Turfan, Kuça ve Kaşgar şehirleri civarına yerleşirler. Uygurlar'ın en büyük topluluğu olan bu son gruplar kaynaklarda Dokuz Oğuzlar diye geçer. Küçük bir grup da doğuda Hsi-wei'lere sığınır.*

<sup>56</sup> Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (Milli Eğitim Basımevi), İstanbul, 1971, s.106

<sup>57</sup> Kafesoğlu, s.115

*Bir bölümü Kırgızlar tarafından yok edilir, bir kısmı da Beşbalık şehri yöresine yerleştirilir. Bunlar sonradan Beşbalık Uygurları adıyla tarihe geçen Uygurlar'ın atalarıdır".<sup>58</sup>*

Dolayısıyla Uygur Devleti'nin Kırgızlar tarafından yıkılmasıyla birlikte Uygurların büyük bir göç hareketine maruz kaldığı aşıkardır. Türkistan'ın farklı bölgelerine göç etmek zorunda kalan Uygurların büyük bir kısmı Kansu bölgesine yerleşir. Kalanlar ise Turfan, Beşbalık Hoço v.b bölgelere konumlanmışlardır. Şimdi de çeşitli bölgelere göç eden Uygurları daha ayrıntılı bir şekilde vermeye çalışalım.

#### **2.4.1. Kansu Uygurları**

Güney tarafına göç edenler Kansu'da yerleşerek "Kansu Uygur Devleti"ni kurarlar. 905 yılına kadar Çin'in Tun-huang ordusuna bağlı kalırlar ve Çin dostluğuna dayanarak varlıklarını devam ettirmeye çalışırlar. İç Asya'da bir nevi büyük şehir devletleri kurarak ve özellikle de kendilerini ticarete vererek yaşarlar. Dokuzuncu asrın ikinci yarısında Uygurlar yavaş yavaş Orta Asya İpek Yolu ticaretini ellerine geçirmeye başlamışlardır.<sup>59</sup> Bu arada Tun-huang ordusunun komutanı 905 tarihinde Çin İmparatorundan ayrılarak dört vilayetten müteşekkil bir otonom devlet kurar ve Uygurlar üzerine baskı kurmaya başlar. Uygurlar da onlara başkaldırıp 911 yılında Tun-huang'ı ele geçirirler ve bu asi devleti ortadan kaldırır.<sup>60</sup> Uygur kağanının kazandığı bu başarı, Çin İmparatoru nezdinde kağanın kıymetini son derece artırır.

Kansu Uygurlarının, askeri ve siyasi alanda büyük varlık göstermemekle birlikte ticaret ve kültür alanlarında oldukça başarılı oldukları görülür.<sup>61</sup> Orta Asya İpek Yolu'nun geçtiği şehirlerin çoğuna hakim olan Uygurlar oldukça zenginleşirler. Bu zenginlik onları sanat ve kültür alanına yöneltir, Maniheizm'in de tesiri ile bu sahalarda başarılı olurlar.

924-939 yılları arasında Kansu Uygur Devleti'ni bir çok Kağanın yönettiği anlaşılmaktadır. 939 yılından sonra Çin kaynaklarında Kansu Uygur kağanlarına rastlanılmaz.

Böylece arzu edildiği şekilde askeri varlığını gösteremeyen Kansu Uygurların, 940 yılından sonra Kitanlara, 1028 yılından sonra Tangutlara daha sonra da 1226'da Moğolların

<sup>58</sup> Çandarlıoğlu., **Uygur Devletleri Tarihi...**, s.243

<sup>59</sup> Saray, s.56

<sup>60</sup> Ercilasun, s.222

<sup>61</sup> И.А.Батманов, "История тюркских народов", <https://xn--e1adcaacuhnujm.xn--p1ai/istoriya-tyurkskix-narodov.html> , Erişim Tarihi: 16.06.2019

hakimiyet altına girmişlerdir. Günümüzde Kansu Uygurları “Sarı Uygurlar” olarak bilinmektedir ve halen batı Çin sahasında varlıklarını devam ettirmektedirler.<sup>62</sup>

#### 2.4.2. Turfan Uygurları

Orta Asya’ya göç eden 13 Uygur boyuna mensup olan Türkler, bugünkü Doğu Türkistan’da bulunan Turfan, Kaşgar, Beşbalık, Tanrı Dağları, Kuça, Hami ve Hoten bölgelerine gelip yerleşirler. Kaynaklarda farklı tarihlerde *Kao-Ch’ang, Turfan ve Beşbalık Uygurları* olarak kaydedilmişlerdir. Bu bölgeye geldikleri zaman Uygurlar’ın başında *Ngo-Nei Tegin* bulunuyordu. 840’da Karabalsagun’da Kırgızlar’ın öldürdüğü kağanın yeğeni Mengli 856’da “*Uluğ Tengride Kut Bolmus Alp Külüg Bilge*” ünvanı ile Kağan olur. Tibetliler’in baskısından bunalmış olan Çin, kendisine müttefik olur umidiyle bu Turfan Devleti’ni hemen tanıdı. Çin’deki Tang sülalesi, kendisine dost olan bu Uygur Devleti’nin o bölgede vazifeli ancak isyan etmiş Çinli valilerin ellerindeki bölgeleri işgal edip yerleşmelerine hiç ses çıkarmamıştır. Bu sebepten dolayı Uygurlar, kısa sürede bölgenin gerçek sahibi olmuşlar. Siyasi nüfusu gittikçe artan ve Orta Asya’nın ticaret yollarında olması ile de iktisaden gelişen bu devlet, aynı zamanda Maniheizm’in de bölgede yayılmasına yardımcı olmuştur.<sup>63</sup> Bu bağlamda Uygurların desteğiyle Çin’de Maniheizm’in önemli ölçüde yayıldığı kaydedilir.

Tibet ile Karluklar arasına sığınan Uygurlar hakkında Çin kaynaklarında yeterli bilgi yoktur. Ancak Turfan, Beşbalık, Hami, Kaşgar, Kuça gibi şehirlerde yerleşik hayata alışan Uygurlar kendilerini edebiyat, sanat ve ticaret alanında geliştirirler ve ortaya güzel eserler koyarlar.

Bir çok yazar, Turfan Uygur Devleti’nin kışlık başkentinin Kara-Hoço, yazlık başkentinin de Beşbalık şehri olduğunu ifade eder.<sup>64</sup> Bu devirlerde Uygur hükümdarları “*Gün Ay Tengride Kut Bolmuş Uluğ Kut Ornanmış, Alpın Erdemin İltutmuş Alp Arslan Kutlug Kul Bilge Tengri Han*” ünvanı ile devleti idare etmişti.<sup>65</sup>

Bu sırada Uygurlarda Budizm oldukça yayılmış, hatta Maniheizm’in yerini almaya başlamıştı. Ayrıca Nesturi Hristyanlık ve başlangıçta pek az olmak üzere İslamiyet tesirlerini göstermiştir. Müslüman Türk olan Karahanlılar, Kaşgarlı Mahmud’un eserinde

<sup>62</sup> Уйгурский Каганат..., s.21

<sup>63</sup> Saray, s.58

<sup>64</sup> İzgi, s.6

<sup>65</sup> Ebulfez Kuli Amanoğlu, “10-13. Yüzyıl Uygur Hukuk Vesikalarında Kişi Adları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.14, Erzurum, 2000, s.7

(1074) “kafir” olarak geçen Uygurlarla mücadele ederek, Uygurların arasında İslamiyeti yaymaya çalışıyorlardı.<sup>66</sup>

Turfan Uygurları Karahıtay devrinde *İduk-kut Barçuk Art Tegin* adlı bir hükümdar tarafından yönetiliyordu. Bu dönemde İduk-kut ünvanının hükümdar karşılığı olarak kullanıldığı görülür. Bundan sonra Uygur yazmalarında bu devletin adı "İdu-kut Ulug Uygur Devleti"dir. 981 yılında Çin'den Hitaylara karşı birlikte mücadele etme teklifi Uygurlar tarafından kabul görmemiştir. Koçu/İdu-kut/Turfan Uygur Devleti bu yıllarda barış içinde ticaret yaparak güçlenmeyi tercih etmiştir. Bu Devlet 1209 yılında, Cengiz Han'a bağlanır. Moğollar devrinde İduk-kut sülalesi varlığını devam ettirir ve 1368 yılında son İduk-kut Ho-shang, Çin'deki Ming İmparatorluğu'na teslim olur. Karahıtay ve Cengiz Han oğulları döneminde birçok Uygur, önemli görevlere getirilir.<sup>67</sup>

Turfanda yaşayan Uygurlar hakkında en ilgi çekici bilgiyi, Çin İmparatoru'nun 981 yılında Kara-Hoço'ya elçi olarak gönderdiği Wang-Ye-Tö vermektedir. Wang-Ye-Tö'nün seyahat notları Uygurlar'ın kültürel ve ekonomik hayatı hakkında geniş bilgilere yer verir. Ayrıca Uygur kaynakları Uygurlar'ın kültürel ve sosyo-ekonomik durumları hakkında geniş bilgiye sahiptir.<sup>68</sup> Bu Uygurlardaki kültürel zenginliğin Orta Asya'nın bünyesinde hala var olduğunu söylemek mümkündür.

#### 2.4.3. Şa-Çu (Sha-Chou) Uygurları

840'daki Kırgız mağlubiyetinden sonra yaşadığı bölgelerden çıkarak, Çin'in batısına gelen Uygurların bir kısmı da Sha-Chou şehrine yerleşmişlerdir. Sha-Chou Uygurları hakkında kaynaklarda fazla bilgi olmamasına rağmen, bu konuda Erkin Emet şu şekilde bilgi verir: “*Sha-Chou Uygurlarına Çinliler, Maniheizm dinini benimsemiş olmalarından dolayı ve bunların beyaz elbise giymelerinden kendilerine ‘Beyaz giymiş göğün oğulları’ ismini vermişlerdir. Ayrıca bu bölgenin çok önemli şehirlerinden biri olan Dun-huang'ın Sha-Chou'ya çok yakın olması sebebiyle zaman zaman Sha-Chou şehrine Dun-Huang denmesine neden olmuştur. Bunların siyasi hakimiyetleri çok kısa sürmüştür. İlk önce Liaolara (Kıtan) ve daha sonra da Şi-Şia (Tanggut) devletlerinin hakimiyetlerini tanımışlardır. Diğer taraftan Sha-Chou Uygurları ile Kansu (Kan-Chou) Uygurları arasında muhtemelen Mani dininden dolayı zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmıştır. Mani*

<sup>66</sup> Kafesoğlu, s.137

<sup>67</sup> Taşağıl, *Kök Tengri'nin...*, s.211

<sup>68</sup> İzgi, s.6

*dinini kabul etmeyen bir kısım Sha-Chou Uygur halkı, Kansu Uygurlarından yardım istemişlerdir. Zira onların Kansu Uygur kağanına mektup yazarak kendisinden yardım istediği de nakledilmektedir”.*<sup>69</sup>

Dolayısıyla Sha-Chou, Kansu, Turfan ve diğer bölgelerde yerleşen Uygurlar, genişleme amacıyla uzaklaşmış ve dostluk ilişkileri kurmak suretiyle çatışmadan uzak bir hayat sürdürmeye başlamışlardır. Bununla birlikte Uygurlar, Turfan Bölgesinde Türkleştirme politikası izlemişlerdir. Diğer taraftan Çin’in uyguladığı planlı siyaset nedeniyle Mani dini gerilemiş ve bu dine mensup birçok Uygur Türkü Budizm’e geçmiştir.

### **3. XIII. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE UYGUR TÜRKLERİ**

#### **3.1. (XIII-XIX.y.y) Arasında Uygur Türkleri**

1209 yılında Cengiz Han, Kuzey Çin üzerine sefere çıkarken Uygur hükümdarı *Barçuk İdikut* onun hakimiyeti altına girdiğini bir elçi ile söylemiş ve kendisiyle birlikte Çin seferine katılmak istediğini bildirmişti. Cengiz Han, İdikut’un talebini kabul edilerek Çin seferine birlikte giderler. Kuvvetleriyle Moğol seferlerine iştirak eden İdikut, Harezmsahlara karşı yapılan savaşlarda da bulunmuş, Nişabur şehrini Moğollarla beraber muhasara etmiş, Tangutlar’ı yola getirmek için açılan seferlerde yararlılıklar göstermiş ve kendisini Cengiz Han’a beğendirmiştir. Cengiz Han minnetini bildirmek için kızını İdikut’la evlendiriyor. Böylece Uygurlar, Moğollarla savaşmadan Cengiz Han’ın güvenini kazanıp onların himayesine girdiler. Cengiz Han, 1218 yılında Türkistan’ı bütünüyle ele geçirdikten sonra, Uygurlar tamamıyla Moğol İmparatorluğu’nun hakimiyetine girerler.<sup>70</sup> Uygur Türkleri, Moğollar’a Uygur dilini ve Uygur medeniyetini öğretmişti. Buna benzer bir gelişme Turfan’da yaşayan Uygurlar ile Moğollar arasında olmuştu. Bu gelişmeler Uygur dilini ve alfabetini Moğollar arasında hızla yayılmasına sağlamıştı.<sup>71</sup> Moğollar, Uygurlar sayesinde güçlü bir orduya, resmi bir dil ve yazıya (alfabe) aynı zamanda da güçlü bir devlet yapısına sahip olabilmişlerdir. Cengiz Han’dan başka onun varisleri Altınorda, Kubilay, Çağatay ve İlhanlı’nın da askerî ve idarî teşkilâtında etkin ve önemli olan Uygur şahısların neredeyse gizli bir veraset sistemiyle ailecek görev aldıkları rastlanmaktadır.<sup>72</sup> Daha sonra Uygurlar, 15-16. yüzyıllar arasında Emir Timur Devleti tarafından yönetilmişlerdir. 1606 yılında Çağatay hanedanından Emir İsmail’in göreve

<sup>69</sup>Erkin Emet “Uygur Türkleri”, bkz.: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=363998> Erişim Tarihi: 02.04.2018

<sup>70</sup>Saadettin Yağmur Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, (Berikan yay.), (5 Basım), Ankara, 2015, s.167-169

<sup>71</sup>Saray, s.88

<sup>72</sup>Usul, s.321

gelmesinden sonra “*Hocalar Donemi*” diye anılan huzursuz bir döneme girmişlerdir. 1678 yılında Kaşgar, Moğol-Kalmuklar tarafından işgal edilmiştir. 17 yüzyılın sonlarında bugünkü Doğu Türkistan’ın Kumul/Hami ve Turfan şehirleri Çinlilerin eline geçmiştir. Çinliler egemenliklerine 1759 yılında Kaşgar ve çevresini de dahil etmişlerdir. Direnen Uygur Türklerinin bir bölümünü öldürürken diğerlerini toplu halde Çin’in içlerine sürmüşlerdir.<sup>73</sup>

Nihayet 1826 yılında Uygurlar Kırgızların desteğiyle Kaşgar, Hotan ve Yarkent üzerinden kendine yeni bir devlet kurmuşlardı. Bu devletin kurucusu Cihangir Hoca’dır. Ancak 1847 yılında Çin bu devleti ortadan kaldırır. Başında bulunan Cihangir Hoca’yı da Çinliler Pekin’e götürerek idam ederler.<sup>74</sup>

### **3.2. Yakub Han İdaresi Döneminde Uygur Türkleri (1864-1877)**

1864 yılının aralık ayında Kırgız beylerinden *Sadık Aktar*, Yenihisar ve Taşmalık bölgelerinden sağladığı ordusuyla Uygur Türklerine yardım etmek üzere Kaşgar’a hareket eder. Bölgeden katılan çeşitli Türk gruplarla güçlenerek Köhne Şehir, Yeni Hisar ve Feyzabad’ı ele geçirir. Cihangir Hoca’nın oğlu Buzurg’un yardımıyla 1864 yılında Kaşgar’a girerler ve Kaşgar Hanlığı kurur.<sup>75</sup> Bu sırada Orta Asya Rus işgaline uğrar ve Kaşgar bölgesine büyük göç hareketi başlar. Göç sırasında, 1865 yılında Yakup Bey Kaşgar valisini devirerek “Hokand Hanlığı”nın sona erdiğini ilan eder ve *Atalık Gazi Bedevlet Yakup Bey* unvanı ile Kaşgar ve Yarkent Hükümdarı olur.<sup>76</sup> Yakup Bey, 1866 yılında Hoten’i, 1867 yılında Kuça’yı (Gulca), 1868 yılında Turfan, Urumçi ve Kumul'a kadar olan bölgeleri ele geçirerek hakimiyet sınırlarını genişletir.<sup>77</sup> Böylece Yakub Han Uygurların yeni bir Devleti’ni kurmuş olur.

Mehmet Saray’a göre Yakub Han’ın Uygurların birliğini sağlayarak müstakil bir İslam Devlet’i kurması, o bölgeye yakın yayılcı devletlerin dikkatini çeker. Bu devletlerin başında ise Rusya ve İngiltere gelir. Bunları da bilahare Çin takip edecektir. Yakub Han’ın devletine karşı ilk iki devletin alakası çok değişik sebeplere dayanmaktadır. İngiltere, Orta Asya ve Hindistan’daki menfaatlerini korumada işbirliği yapabileceğini ümit ettiği yeni bir İslam devletinin ortaya çıkmasından oldukça memnun olur. Fakat

<sup>73</sup>Umay Türkeş Günay, *Türklerin Tarihi “Geçmişten Geleceğe”*, (Akçağ yay.), (4 Basım), Ankara, 2012, s.193

<sup>74</sup> Öger, *Uygur Efsaneleri...*, s.22

<sup>75</sup> Günay, s. 194

<sup>76</sup> Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*, Güven Basımevi, İstanbul, 1952, s. 20-21.

<sup>77</sup> Emet, *Uygur Ağızları...*, s.17



Rusya Yakub Han'ın kurduğu devlete karşı hiç dostane alaka duymas. Orta Asya'nın Müslüman Türk Devletleri'nin çoğunu halihazırda işgali altına almış olan ve geri kalanlarını da almak isteyen Rusya'nın karşısına yeni bir İslam devletinin çıkması, onu hiç de memnun etmez. Ayrıca, bu yeni İslam Devleti'nin varlığı diğer devletlerin istiklallerini korumak için manevi bir kaynak teşkil edecektir ki bu da Rusya'nın hiç hoşuna gitmez.<sup>78</sup> Rusya'nın en büyük korkusu Yakub Han'ın İngilizlerden diplomatik yardım alarak bu bölgenin dolaylı olarak İngiliz etkisi altına girmesidir.<sup>79</sup>

Yakup Han Peterburg'a elçi göndererek Ruslarla ilişki kurmaya çalışmıştır. Osmanlı himayesine giren ve Çin'e karşı Rusya ile İngiltere arasında denge politikası yürütmeye sağlamlaştıran Yakup Han, 1877 yılının Mayıs ayında vefat eder. Bunu fırsat bilen Çinliler hiç vakit kaybetmeden harekete geçerler. 1875 yılında İngiltere Çin'e büyük miktarda kredi açar. Rusya da askeri yardımda bulundu. Bu yardımlar neticesinde güçlü bir Çin ordusu 16 Mayıs 1878 yılında Uygurların topraklarını tamamıyla işgal eder.<sup>80</sup> Bir dönem Zuo Zongtang komutasındaki ordu tarafından yönetilen Doğu Türkistan, 18 Kasım 1884 yılında Çin İmparatoru'nun emriyle on dokuzuncu eyalet olarak İmparatorluğa bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren Doğu Türkistan bölgesi Şincan (*Xin jiang "Yeni Toprak"*) adını almıştır.<sup>81</sup>

### 3.3. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1933-1934)

1911 yılında Çin ihtilalinden sonra Ruslar Urumçi'yi işgal ederler. 1931 yılında başlayan Uygur-Türk ayaklanması sonucunda Urumçi dışında bütün Doğu Türkistan hürriyetine kavuşmuştur. 12 Kasım 1933 yılında "*Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti*" kurulur.<sup>82</sup> Fakat bu sefer de Uygurların bağımsızlığı uzun sürmez. Ruslar ile Çinliler birleşerek iki yüzlü bir politika takip edip Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti, Tunganlar ve Hoten Geçici Hükümeti birliklerini bir birine düşürüp savaştırırlar. En sonunda hepsini teker teker yok ederler.<sup>83</sup> Sovyetler, Şarki Türkistana gönderdiği 7 bin kişilik bir kuvvetle milli kuvvetlere saldırır. Cumhurbaşkanı Hoca Niyaz Hacı, Çinliler tarafından öldürülür, Başbakan Sabit Damolla yakalanarak idam edilir. Bakanlar Kurulu üyelerinin bir kısmı

---

<sup>78</sup> Saray, s.173

<sup>79</sup> Barış Adıbelli, **Doğu Türkistan**, (IQ Kültür Sanat yay.), İstanbul, 2008, s.53

<sup>80</sup> Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, (Doğu Kütüphanesi yay.), İstanbul, 2010, s.8

<sup>81</sup> Abudukelimi, s.17

<sup>82</sup> Günay, s.195

<sup>83</sup> Türköz, s.10

yurt dışına kaçarlar. Diğerleri yakalanarak hapse atılırlar.<sup>84</sup> Böylece 1934 yılının ortalarında *Şarkı Türkistan İslam Cumhuriyeti* bütün organları ile birlikte ortadan kaldırılır.

1934 yılında Rusların yardımıyla Çin hükümeti tarafından devrilmesinden sonra Uygurlar kendi kültürlerini geliştirme imkanını kaybederler. Ancak on yıl sonra Uygurlar yeniden kendi hak ve özgürlüklerine kavuşup, vatanlarında bir kere daha yeni bir kültürel gelişme sağlayacak şekilde Doğu Türkistan Cumhuriyetini 1944 yılında kurarlar.<sup>85</sup>

### 3.4. Doğu Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)

Ali Han Töre, 12 Kasım 1944 tarihinde Doğu Türkistan'ın istiklalini ilan eder. Milli ayaklanmayı yürüten diğer liderler, Ali Han Töre'yi Cumhurbaşkanı olarak seçerler. 12 Temmuz 1946 tarihinde Doğu Türkistan yönetimi ile Çin Hükümeti arasında bir anlaşma imzalanır.<sup>86</sup> Bu anlaşmaya göre:

1. *“Doğu Türkistan Hükümeti, on beş Uygur ve on Çin’li olmak üzere toplam 25 kişiden kurulacaktır.*
2. *Mahalli idare makamları, yerli halk tarafından oluşturulacaktır.*
3. *Parlamento serbest seçimler esasına göre teşkil edecektir.*
4. *Tutuklu olan kişiler serbest bırakılacaktır.*
5. *Herkesin konuşma, dini ve ticari özgürlüğü olacaktır.*
6. *Vergi sistemi herkesin ödeyebileceği şekilde yeniden düzenlenecek.*
7. *Uygurca ve Çince resmi dilleri olarak kullanılacaktır.*
8. *Öğretim dili Uygurca olacaktır.*
9. *Doğu Türkistan’ın yeni hükümeti, İli, Altay ve Tarbagatay bölgelerine yerleştirilmek üzere 12 000 asker gönderecektir.*
10. *Doğu Türkistan, iktisadi, iç siyaseti ve kültürel bakımından özel hakları mahfuz kalmak şartı ile Çin’e bağlı kalacaktır.”<sup>87</sup>*

Doğu Türkistan'ın bütün yönetimi 15 Ağustos 1949 tarihinde Sovyet yetkilileri tarafından Alma-Ata'ya davet edilirler. Ancak 17 Ağustosta Moskova ve Pekin radyoları,

<sup>84</sup> Adıbelli, s.99

<sup>85</sup> Dolkun Kamberi, “Uygurlar ve Uygur Kimliği”, **Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri**, (23-27 Eylül Mersin 2002), Ankara, 2004. s.669

<sup>86</sup> Александр Рыбин, “Несуществующий Туркестан”, <http://liva.com.ua/nesushhestvuyushhij-turkestan.html>, Erişim tarihi: 13.04.2018

<sup>87</sup> India Office Records, Political and Secret 12/2359, M.C. Gillett to India Office, 26 March 1946, Daha geniş bilgi için bkz.: David D.Wang, “An Oasis for Peace: Zhang Zhizhong’s Policy in Xinjiang, 1945-1947” **Central Asian Survey** 1996, No:15,(3-4), s.413-429

bu şahısların Mao Tse-tung'un iktidarı teslim almasını tebrik etmek için Pekin'e doğru uçmakta iken, uçağın düşmesiyle hayatlarını kaybettiklerini bildireceklerdir.<sup>88</sup> Bu olaydan sonra 29 Eylül 1949'da Çinliler Urumçi'yi ele geçirmişler ve Doğu Türkistan yeniden işgal edilmiştir.

Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilir. Bu ilanın ardından Çin anayasasında yer verilen “*Ulusal Azınlıkların Bölgesel Özerkliği*” prensibine dayanarak, Doğu Türkistan'da otonom birimler kurulmaya başlanır. Toplam beş otonom bölge ve altı otonom nahiye kurulur. 1 Ekim 1955 tarihinde ise Doğu Türkistan “*Şinciang Uygur Özerk Bölgesi*”<sup>89</sup> olarak ilan edilir.

Böylece gördüğümüz gibi Uygur Türkleri, geçmişte kurdukları Uygur Kağanlığı ve bağımsız Uygur Cumhuriyet'i gibi statüleri kaybederek, günümüzde var olan “Azınlık Topluluğu” durumuna düşmüşlerdir.



**Harita 3:** Doğu Türkistan Cumhuriyeti

<sup>88</sup>Saray, s.456-457

<sup>89</sup>Ögel, s.23

## BÖLÜM II

### AZINLIK HAKLARI KAVRAMININ TANIMI VE ULUSLARARASI ALANDA AZINLIKLAR MESELESİ

#### 1. AZINLIK KAVRAMI VE AZINLIKLARIN DOĞUŞU

Uluslararası sistemin iki kutupluluk sisteminden çıkıp küresel bir nitelik kazanması ile birlikte, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan ulus-devletleşme sürecinde ihmal edilen bir olgu olan “azınlıklar”, önem kazanmaya başlamıştır.<sup>90</sup> Tarihsel süreç içinde, her bir ulus-devletin kendi bakış açısı çerçevesince farklı azınlık tanımları oluşmuştur. Bu tanımlamalar da farklı uygulamaların doğmasını neden olmuştur.<sup>91</sup> Günümüzde azınlık kavramı, farklı akademik disiplinlerin ve politika yapıcılarının başlıca uğraş alanı haline gelmiştir. Köken olarak Latince “küçük”, “az” manasına gelen “*minor*” kelimesine dayanan bu kavram,<sup>92</sup> günümüze “*azınlık*” olarak geçmiştir. Azınlık kavramı Avrupa’da 1648 yılında *Westphalia Barış Antlaşması* neticesinde devletlerin bölgesel özelliğinin ve egemenliğinin tanınmasıyla birlikte meydana çıkmaktadır<sup>93</sup>.

Baskın Oran, azınlık kavramını şu şekilde tanımlar: “*Azınlık, kavram olarak, belli bir topluluk içinde farklılıklar gösteren ve başat olmayan gruba verilen isimdir*”.<sup>94</sup> Genel olarak ifade etmek gerekirse, büyük nüfus hareketlerinin ve siyasal otoritelerde yapı ve sınır değişikliklerinin yaşanan her dönemin, azınlıkların doğmasına yol açtığı görülür. Bu sebeple azınlıklar sosyolojik olarak geçmişten günümüze hep var olagelmışlerdir. Ancak eski ve orta çağlarda hem hukuken tanımadıkları ve korunmadıkları için azınlık olarak görülmediler, hem de öz bilinç olmadığı için onlar da kendilerini azınlık olarak hissetmediler. Halbuki azınlık kavramı, azınlık olduğunun algılanması (kimlik bilinci) ve korunma/ tanınma taleplerinin olmasıyla birlikte gelişen bir olgudur.<sup>95</sup>

<sup>90</sup>Tulin Yanıkdağ, “Azınlık Kavramı ve Azınlık Hakları”, <http://Pomaknews.Com/?P=8747> ., Erişim Tarihi: 01.04.2018

<sup>91</sup>Filiz Öner, **Balkanlar’da Azınlık Hakları: Bulgaristan ve Makedonya Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2010, s.19

<sup>92</sup>Mehmet Özcan, Mustafa Kutlay, **Azınlık Terimi: Almanya ve Türkiye’de Azınlığın ve Çoğunluğun Birlikte Yaşamaları**, (Bir Konrad-Adenauer-Stiftung yay.), Ankara, 2007, s. 9

<sup>93</sup>Özcan., Kutlay, s.10; Аугиса bkz.: Организация Объединенных Наций, “Группы Являющиеся Меньшинством по Международному Праву”, HR/PUB/10/3, 2010, s.2

<sup>94</sup>Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, (Imaj yay.), (5 Baskı), Ankara, 2009, s.66

<sup>95</sup>Erol Kurubaş, **Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, (Küre yay.), İstanbul, 2017, s.31

Dolayısıyla günümüzde azınlıklar, esasen modern zamanların ürünüdür ve modern devletin ortaya çıkışıyla birlikte doğmuşlardır. Modernleşme uluslaşma süreçleri kıtalar arasında farklılıklar gösterdiği için de, azınlıklar bu kıtalardaki sosyo-politik gelişmelere paralel olarak farklılık gösterebilir. Modernleşme ve uluslaşma öncelikle Avrupa kökenli olduğu için ilk azınlıkların burada ortaya çıktığı sölenebilir. Bu dönemde Avrupa'nın dünya sistemindeki egemen konumu nedeniyle diğer yerlerdeki azınlıklar da büyük oranda Avrupa devletler sisteminin sömürgecilik ve emperyalizm yoluyla dünyaya yayılmasının yan ürünü olarak doğmuşlardır<sup>96</sup> şeklinde ifade edilebilir.

### 1.1. Azınlık Tanımı

Uluslararası alanda azınlıklarla ilgili meydana çıkan ilk sorunu, bu kavramın tanımlanma sorunudur. Devletlerin ulusal egemenliklerini ve ülkesel bütünlüklerini tehdit eden bir faktör olarak algılanmaları, azınlık kavramının tanımlanması noktasında karşılık bulur.<sup>97</sup> Zira çok farklı sebeplerden dolayı “azınlık” kavramının tam olarak neyi ifade ettiği konusunda bir anlaşma bulunmamaktadır. Ancak genel olarak bu konuya ilgili iki farklı yönden yaklaşıldığı görülür.

*Sosyolojik açıdan* azınlık, bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan, çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan, bu niteliklerini korumaya çalışan grup<sup>98</sup> şeklinde ifade edilir. Bununla birlikte, çeşitli etnik ve dini grupların yanı sıra, farklı ideolojiyi savunanlar, kurumlar, esmerler, cüceler veya çok uzun boylu olanlar da azınlık olabilirler.<sup>99</sup>

*Hukuksal bakımdan* ise konuyla ilgili uluslararası belgelerde net bir tanım bulunmadığını görülür. Bunun sebebi, bir azınlığı tanımanın duyarlı bir konu olması ve siyasal imalar taşımasıdır. Buna rağmen azınlıkların tanımlanabilmesi için birtakım çabalar olmuş ve en azından bir çerçeve ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak bu çerçevenin varlığı azınlık tanımının herkesçe kabul edildiği anlamına gelmemektedir.<sup>100</sup>

Rus yazar Tişkov, “*Novaya Filosofskaya Ensiklopediya*” adlı kitabında azınlık terimini şu şekilde tanımlar: *Bir devletin nüfusunun çoğunluğundan geri kalanına, aynı zamanda sayısal olarak genelden daha düşük olan ve genel nüfustan etnik, dini yada dil bakımından*

<sup>96</sup> Kurubaş, *Asimilasyondan Tanınmaya...*, s.32

<sup>97</sup> Yanıkdağ, *Azınlık Kavramı...*, s.2

<sup>98</sup> Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, s.67.

<sup>99</sup> Kurubaş, s.63

<sup>100</sup> Kurubaş. s.63

*farklılıklara sahip olan, kültürel kimliklerini ve grup bütünlüğünü korumak amacıyla ortak istek sergileyen, baskın bir konum işgal etmeyen vatandaş olan gruplardır.*<sup>101</sup>

Çeşitli raporlarda yer alan ve genel olarak kabul edilen iki azınlık tanımı ile karşılaşmaktayız. Bunlardan *birincisi*, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkları Korunması Alt Komisyonu Raportörü Francesco Capotorti'nin 1977 yılında hazırladığı raporundaki tanımdır. Burada Capotorti azınlığı, *“Başat olmayan bir durumda olup, bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, o devletin vatandaşı olan üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dilsel ya da dinsel niteliklere sahip olan ve kültürlerini, dinlerini, geleneklerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa bir dayanışma duygusu gösteren bir gruptur.”*<sup>102</sup> şeklinde tanımlamıştır.

Ancak yapılan bu tanım denemeleri sonuçsuz kalmış ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1992'de 47/135 sayılı kararı ile kabul gördüğü *“Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge”*de azınlık tanımına maalesef yer verilmemiştir.<sup>103</sup> Bu bağlamda BM Bildirgesi, 27. maddede azınlıklar listesine *“ulusal azınlıkları”* eklemiştir bunun dışında başka bir kural getirmemiştir.

Bir başka Alt Komisyon Üyesi Jules Deschenes'in 1985'te yaptığı çalışmada azınlığı, *“Bir devletin, sayısal olarak azınlık oluşturan ve o devlette egemen konumda bulunmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip, birbirleriyle dayanışma duygusu içinde, üstü örtülü de olsa, varlıklarını sürdürmek için ortak bir istekle yönelmiş ve amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan bir grup vatandaştır”*<sup>104</sup> şeklinde tanımlar.

Görüldüğü üzere Capotorti ve Deschenes azınlık kavramını bir birine benzer bir şekilde tanımlamışlardır. Her iki tanıma da baktığımızda azınlığa hem sosyoloji hem de hukuki açıdan yaklaşıldığı anlaşılmaktadır.

---

<sup>101</sup> В.А.Тишков, **Новая Филосовская Энциклопедия** (под редакцией В.С.Стёпина), Москва, 2001, с.33

<sup>102</sup> Организация Объединенных Наций, **Права Меньшинств: Международные Стандарты и Руководство по их Соблюдению**, (Объединенные Нации Права Человека-Управление Верховного Комиссара, HR/PUB/10/3, E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, пункт 568, 2010, s.2; Naz Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, (Su yay.), (2 Basım), İstanbul, 2001, s.44

<sup>103</sup> Çavuşoğlu, s.37-38

<sup>104</sup> Çavuşoğlu, s.35

## 1.2. Azınlık Olmanın Ölçütleri

Baskın Oran, Capatorti'nin tanımını beş ana unsura ele aldığını görüyoruz. Bunlar:

**Farklılık:** Azınlık çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmalıdır. Soy, din, dil gelenekler gibi. En az anlamlı olanı “ırk”tır ve Siyah-Beyaz dikotomisi dışında rahatlıkla gözardı edilebilir, zira kimin hangi ırktan olduğu fazlasıyla karışmıştır.

**Sayı:** Gelenek-görenek meraklısı bir avuç insan olması yetmez. Bu farklı özellikleri koruyabilecek bir sayı gerekir. Aksi halde küçük bir grubun özelliklerini korumak devletin kaynaklarını ölçüsüz biçimde zorlamak anlamına gelebilir. Dolayısıyla sayı ögesi gözönüne alınırken, harcanacak çabalarla elde edilecek yarar arasında makul bir oranın olması aranacaktır.

**Başat olmama:** Kimi sayıca az olan gruplar vardır ki, çoğunluğu onlardan korumak gerekir. Bu gruplar nüfusun geri kalan kısmına karşı egemen olmamalıdır.

**Vatandaşlık:** Aslında azınlık kavramı yabancı ile vatandaşı ayırt etmez. Ama uluslararası hukukta eskiden beri azınlık koruması kavramları ayrılmıştır. Bununla birlikte, azınlığ'ın daha yeni olan tanımları, bir ülkede “uzun süreden beri” yerleşmiş olan non-dominant grupları bu tanımın dışında bırakmama eğilimindedir.<sup>105</sup>

**Azınlık bilinci:** Yukardaki dört unsur, azınlık olmanın nesnel koşulların dışında öznel koşul vardır: Azınlık bilincinin varlığı. Nasıl ki sınıf bilinci olmadan sınıf olmazsa, farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup da azınlık oluşturmaz.<sup>106</sup>

Yukarda verilen bu beş ögenin, azınlık olmanın temel şartları olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

## 1.3. Azınlık Çeşitleri

Azınlıklar, kimliklerini oluşturan farklı unsurlara ayrılmaktadır. Buna göre azınlık çeşitlerinin belirleme ölçütünü “kimliğin temelini oluşturan farklılık” olduğuna dikkat edilmelidir. Yoksa bir azınlık birden fazla farklılık özelliği taşıyabilir. Burada dört çeşit azınlıklardan bahsedeceğiz.

<sup>105</sup> Baskın Oran, *Etnik ve Dinsel Azınlıklar Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye*, (Literatür yay.), İstanbul, 2018, s.98-99

<sup>106</sup> Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar...*, s.68-69

### 1.3.1. Dini Azınlık

Azınlık kavramının tarihte ilk olarak dinsel azınlık olarak ortaya çıkmaktığı ifade edilmektedir. İlerleyen süreç içerisinde farklı azınlık çeşitleri de ortaya çıkmıştır. Ayrıca dini azınlık kavramının da önemli değişikliklere uğramış olduğu ifade nakledilmektedir. 16. yüzyılda yaşanan Reform hareketleri neticesinde ortaya çıkan dini azınlık kavramı, ilk olarak Hıristiyanlık dininin Katolik ve Protestanlık mezheplerine ayrılması sonucunda oluşan mezhep farklılığı ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Avrupa’da yaşanan din savaşları ve bu savaşlar neticesinde yaşanan uzlaşma sürecinde ilk defa azınlıkların korunması konusu gündeme gelmiş ve yapılan anlaşmalarla azınlık hakları belgelerle koruma altına alınmaya çalışılmıştır.<sup>107</sup> Din kavramının tanımı üzerinde anlaşma sağlanamamasının en önemli nedeni, kavramın kuramsal, uygulamaya yönelik, sosyolojik ve soyut yönlerinin olduğudur. Kuramsal açıdan din, bir inanç, mit ve doktrin boyutlarıyla karşımıza çıkarken, uygulamada dini mekanlar, inanç sahipleri ve dini kurallar olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyolojik açıdan ise dini liderler ve görevliler olarak gözükmektedir, duygusal boyutu ise her türlü dini duyguyu kapsamaktadır.<sup>108</sup>

Dini azınlık, mezhepsel azınlıkları da içerir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de doğal olarak farklı dini inançlar ve mezhepler vardır. Fakat ulus devletçiliğin daha önemli hale gelmesinin de etkisiyle bu ölçüt genellikle tek başına bir azınlığı tanımlamada kullanılmamakta, bunun yerine azınlığın “farklı dini inançlar”dan söz edilmekte ve bunlar din ve vicdan özgürlüğü bağlamında doğrudan insan haklarından biri olarak korunmaktadır. Yani bir bakıma din, azınlık grubunun farklılıklarından birini oluşturuyorsa ayrıca önem kazanmaktadır. Diğer taraftan bazı ülkelerde çoğunluktan farklılaşan dini inanışlardan dolayı sorunlar olabilmektedir.<sup>109</sup>

### 1.3.2. Dil Bakımından Azınlıklar

Dil açısından azınlıkları belirlemede kullanılacak ölçütlerle ilgili Avrupa Konseyi’nin kabul gördüğü “*Bölgesel Diller ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*”nın birinci maddesine dayanarak; bölgesel diller ya da azınlık dilleri, bir devletin içinde, genel nüfusunun geri kalanından sayıca az oluşturan grup vatandaşların geleneksel olarak

<sup>107</sup> Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, (Direr yay.), İstanbul, 2003, s.35

<sup>108</sup> Olgun Akbulut, **Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Gelişimi ve Ortaya Çıkardığı Hukuki Sorunlar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2006, s.133

<sup>109</sup> Kurubaş, s.71



kullandığı, o devletin resmi dil ya da dillerinden farklı dilleri ifade etmektedir. Bunun dışında 1. maddeye göre, resmi dil veya dillerin diyalektleri ile göçmenlerin dilleri bölgesel diller ya da azınlık dilleri çerçevesinde kabul edilmemektedir.<sup>110</sup> Bu tip azınlıkların temel farklılık öğeleri kullandığı dilleridir. Dil nedeniyle oluşan azınlıkların tespiti, dil biliminin yöntemleriyle mümkündür. Oysa dilsel farklılık genellikle etnik ve kültürel farklılığın temel unsurunu oluşturur. Bu sebeple bir dil azınlığı aynı zamanda bir etnik veya ulusal azınlığa karşılık gelmektedir. Bu bağlamda kimi devletler bu grupları sadece dini açıdan azınlık olarak nitelendirmekte ve siyasal taraflarının olmadığını, bu yönde olan taleplerin önüne geçilebileceğine inanmaktadırlar.<sup>111</sup> Buna örnek İtalya’da *Franko-Provençaller*, *Walserler* gibi farklı gruplar dil bakımından azınlık olarak kabul edilmektedir.

Nermi Uygur’a göre, dil bir insanın var olma koşuludur. Dil sadece bir iletişim aracı değil, entellektüel ve kültürel hayatın en önemli unsurudur. Dil, kültürün bir boyutu olması nedeni ile hiçbir kültür dilsiz yaşayamaz; kültürü kuran ve geliştiren de dildir. Aynı zamanda dil, etnokültürel bağları bir arada tutan bir işleve de sahiptir. Dili kullananın içinde yetiştiği kültür, dil bilgisine, kelimelere yüklediği anlama, kelime dizinine, kelime haznesine, cümle yapısına, anlatım şekline vb. yansıtacaktır. Kültür ile mevcut ilişkisi nedeni ile dilsel azınlık grubunun aynı zamanda etnik azınlık da olma olasılığı vardır.<sup>112</sup>

### 1.3.3. Etnik Azınlık

Belirli bir etnik kökene mensup olan, belli bir bölgede yaşayan ve o bölgenin genel nüfusuna göre daha az bulunan insan topluluğuna etnik azınlık denir. Etnik azınlıklar en çok göç nedeni sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bir ülkenin yerli nüfusu da sömürgeciliğinden dolayı etnik azınlık haline gelebilir. Genelde etnik azınlıklar yaşadığı bölgede asimilasyon sürecine uğramakta, bu nedenle de uluslararası hukukta azınlıkların etnik (dilsel, kültürel) özelliklerinin korunmasında kendi çıkarlarının korunmasını sağlamaktadır.<sup>113</sup> Örneğin, SSCB’de ulus devlet inşası sırasında etnik azınlıklar için ilçelerde ve köylerde ulusal meclisler kurulmuştu, çoğunluğu 1930’ların ortalarında tasfiye edilmiştir. Daha sonra sadece ulusal (otonom) bölgeler korunmuştur.

Kaynaklara baktığımızda “etnik” kavramı köken olarak, Yunanca “*ethnos*” kelimesinden geldiğini görürüz. Yunanca da “Ethnos” kavramı, bir grubun ortak kültürü,

<sup>110</sup> Çavuşoğlu, s.42

<sup>111</sup> Kurubaş, s.71

<sup>112</sup> Nermi Uygur, **Kültür Kuramı**, (Yapı kredi yay.), (2 baskı), İstanbul, 2003, s.20

<sup>113</sup> В.Г.Крысько, **Этнопсихологический словарь**, (Национальная политика), (Аист), Москва, 1999, s.343

tarihi, geleneği, dini, dili veya gelenek kavramlarıyla yakın ilişki içinde bulunan bir kavramdır. Yine sözlüklerde, “etnik grup”, ortak ve farklı kültüre sahip aynı ırktan ya da ulusal kökenden gelen insan topluluğu olarak ifade edilmektedir. *Oxford İngilizce Sözlüğü*'de “etnik” kelimesini, benzer şekilde tanımladıktan sonra, “*etnik azınlık*” kavramını “*bir ülkede yaşayan genel nüfusun dışında kalan, farklı bir kültürden ya da ırktan gelen insan topluluğu*”<sup>114</sup> şeklinde tanımlamaktadır.

Yanıkdağ ise etnik azınlık kavramını, “*belirsiz bir şekilde de olsa ortak bir kökeni paylaşan; çeşitli kültürel, tarihsel ve topraksal bağlardan oluşan kimlik özelliklerine sahip fakat belirli bir siyasal niteliği bulunmayan azınlık durumundaki gruplar*”<sup>115</sup> şekilde ifade eder. Etnik azınlıkların en önemli karakteristik özellikleri din ve dil açısından oluşan azınlıkların aynı zamanda etnik azınlıklar olarak görünmeleridir. Ayrıca etnik özellikler taşıyan her grup muhakkak etnik azınlık değildir. Etnik azınlık olabilmek için etnik grubun kendi kimliğinin bilincinde olması ve bu kimliği muhafaza etme isteğinin olması gerekmektedir.<sup>116</sup>

#### **1.3.4. Ulusal Azınlık**

Ulusal azınlık kavramı ilk olarak 1990 yılında *Kopenhag* belgesinde yer almıştı. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 10 Kasım 1994'de kabul ettiği “*Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*” ile yerleşiklik kazanan,<sup>117</sup> kendi milli özellikleri, tarih, kültür, dil gibi kendilerine ait değerleri olan gruplar olarak, genel bir tanıma dayanıyor.<sup>118</sup>

Avrupa'ya mahsus bir kavram olduğu anlaşılan *ulusal azınlık*, bir devletin ülkesinde yaşayan ve o ülkenin çoğunluğunu oluşturan bir ulusun üyelerinden bazılarının, bir başka ülke içerisinde azınlık durumda olmasını ifade eder. Ulusal azınlıklar en geniş haklara sahip olan gruptur. Dini, dil açısından ve etnik azınlıkların haklarının yanı sıra ulusal kimliklerini korumaya da sahiptirler. Dolayısıyla ulusal azınlıklar, en sağlam ve geniş

---

<sup>114</sup> Akbulut, s.131

<sup>115</sup> Yanıkdağ, s.38

<sup>116</sup> Ebrar İbraimi, **Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Makidonya'daki Azınlıkların Hukuki Durumu**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2012, s.12

<sup>117</sup> Çavuşoğlu, s.42

<sup>118</sup> Ülkü Bilgin, **Azınlık Hakları ve Türkiye**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya, 2016, s.9

azınlık korumasından yararlanırlar. Ulusal azınlıklar, hem etnik hem de dini azınlıktır, ama etnik ve dini azınlıklar her zaman ulusal azınlık değildir.<sup>119</sup>

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi tarafından 1 şubat 1993 tarihinde hazırlanan “*Ulusal Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ne Ek Protokol*” önerisinde ulusal azınlık tanımına yer alır.<sup>120</sup> Bu tanıma göre ulusal azınlık:

- a) Bir ülkede ikamet ederek o ülkenin vatandaşı olan
- b) O ülkede eskiden beri süregelen, sürekli sıkı bağlarını koruyan
- c) Ayırt edici etnik, dinsel, kültürel ve ya dilsel özellikler taşıyan
- d) O ülkenin ya da belli bir bölgesinin geri kalan nüfusundan sayıca az olmasına rağmen, yeterli derecede temsil edilen
- e) Kültürlerini, geleneklerini, dinleri ya da dilleri, ortak kimlikleri oluşturan öğeleri hep birlikte koruma kaygısıyla yönelen kişiler grubu.

## 2. AZINLIK HAKLARI

Azınlık hakları, bir ülkede yaşayan azınlıklara o devletin verdiği ya da tanıdığı özel haklar şeklinde tanımlanabilir. Devletin azınlıklara verdiği haklar o devletin demokratik gelişmesine bağlı olarak değişebilmektedir.<sup>121</sup>

Demokrasilerde genel olarak azınlık haklarının varlığı kabul edilir. Ancak kendi kendini yönetme, kendi partilerinin kurulması ve buna benzer hareket serbestliği farklı ülkeler ve orada var olan demokratik sistemler içerisinde tartışma konusudur.<sup>122</sup>

Çeşitli nedenlerden dolayı toplumda çoğu vatandaşın isteklerinden farklı özel çıkarlara sahip olan azınlık gruplarının hakları, bazen devletin bütünlüğünü, sosyal yapısını, ahlaki ve siyasi görüşleri yöneten bir meydan okuma olarak algılanır. Azınlıklar arasında genellikle etnik, dünya görüşü (örn., komünistler, aşırılıkçılar, feministler, vb.), gibi azınlıkları tahsis edilmektedir. Otoriter modlarda, bu azınlıkların hakları kabul

---

<sup>119</sup> Kurubaş, s.72

<sup>120</sup> Çavuşoğlu, s.38-39

<sup>121</sup> Mustafa Keskin, **Çin’de Etnik Azınlıklar ve Doğu Türkistan Sorunu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yalova, 2013, s.9

<sup>122</sup> Энциклопедический словарь толкования Права меньшинств, (Академик), 2013, daha fazla bilgi için bkz.: <https://dic.academic.ru/> Erişim Tarihi: 18.04.2018

edilmez, reddedilir. Kendilerini ifade etmek için yapılan herhangi bir girişim çoğunlukla çatışmalara yol açan baskılarla karşılık bulur.

Azınlık hakları uluslararası alanda ilk kez tek taraflı bir ferman olan 1598 yılında *Nantes Fermanı Anlaşmasıyla* koruma altına alınmıştır. Daha sonra 1699 yılında *Karlofça Anlaşmasında* yer aldığı görülür. 19. yüzyılda ise çok taraflı anlaşmalarla gelişmiş ve 1920 yılından sonra Uluslararası örgütlerin ortaya çıkmasıyla (Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, AGİT, Avrupa Konseyi) gibi kuruluşların alanına girerek gelişme göstermiştir.<sup>123</sup>

I Dünya savaşından sonra yapılan sayısız özel anlaşmalarda etnik, dil, din gruplar lehine himaye hükümlerine yer verilmiştir. Böylece azınlık mensuplarına genel olarak mağdur edilmeme hakkı yanısıra resmi mercilere başvurma hakkı da dahil olmak üzere hukuken ve fiilen eşit muamele edilme hakkı garanti edilmiştir. Bu anlaşmaların arasında en mükemmeli olarak kabul edilen *Polonya Anlaşması'yıdır*. Anlaşmanın 8. ve 9. maddede azınlık dilinin özel ve resmi yaşamda, mahkeme ve merciler önünde kullanılması garanti edilmiştir. Bunun dışında azınlıklar, azınlık nüfusunun yoğun olduğu alanlarda masraflarını kendileri karşılamak üzere hayır, sosyal eğitim kurumları tesis etme, idare etme ve denetleme hakkı elde etmişlerdir. İlk okullarda derslerin azınlık dilinde yapılması ve bir kısım kamu harcamalarının din; eğitim ve hayıramaçları için kullanılması kabul edilmiştir.<sup>124</sup>

II Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemin etkisinde kalan insan hakları hukukunun evrensellik vurgusu kapsamında egemen ilk anlayış, ayrımcılık yasağı ilkesi temelinde bireylere tanınan hakların azınlıkların korunma altına alınmasını sağlayacağı yönündedir. Bununla birlikte Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. maddesinin koruma alanı içindeki haklar da birey hakları ekseninde ifade edilmiştir.<sup>125</sup> Bu noktada Bireysel Haklar ve Kolektif Hakları daha detaylı ele alacağız. Daha sonra uluslararası belgelerde halklara tanınmış olan Self-determinasyon (kendi kaderini tayin) hakkı da incelenecektir.

<sup>123</sup>Keskin, *Çin'de Etnik Azınlıklar...*, s.10

<sup>124</sup> **Ayşe Fusun Arşava**, Azınlık Hakları ve bu Çerçeve de Ortaya Çıkan Düzenlemeler, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.74, S.1, Ocak-Mart 2019, Ankara, 2019, s. 52

<sup>125</sup>Çavuşoğlu, s.53-54

## 2.1. Bireysel ve Kolektif Haklar

Bireysel haklar bir azınlık mensubunun bir vatandaş olarak kendi kişisel özelliğiyle kullandığı haklardır. (Örn. seyahat hakkı). Kolektif haklar ise, bu vatandaşların bir araya gelerek birlikte olduğu zaman kullandığı haklardır. (Örn. ibadet hakkı, dil hakları).<sup>126</sup> Daha önce belirttiğimiz gibi Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. maddesinde koruma alanı içindeki haklar da birey hakkı olduğunu açıklamıştık. Bu bağlamda azınlıklara ilgili diğer uluslararası belgelerde de kullanılan “*azınlığa mensup kişi*” ifadesi, azınlık haklarında öznenin birey olduğunu vurgulama hedefini taşımaktadır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, haklar bir topluluk’a ya da gruba değil, bireylere ya da topluluğun/grubun üyelerine tanınmaktadır. Kolektif haklar bir çok kaynaklarda farklı şekillerde ifade edilmiştir. Hatta bazı kaynaklarda grup hakları ile bir eş anlamı olarak kullanılmaktadır. Kolektif haklar, bir anlamıyla, kişilerin ancak başkalarla birlikte kullanabildiği haklar olarak tanımlanırken, başka bir anlama gelen, kolektif bir fayda ya da “topluluk” için bir fayda elde etme adına kullanılan haklar olarak görülmektedir. Bununla birlikte, bireysel haklar, grup hakları ve kolektif haklar ayrımı yapıldığı gibi, kolektif haklar grup hakları olarak değerlendirildiğinde, grup’a her hangi bir sebeple ya da hedef için bir araya gelmiş kişi topluluklarından farklı bir anlam vermek mümkündür. Bu bağlamda grup hakkı, grup üyelerinin “bireylerin” haklarının toplamı ya da kişilerin bireysel haklarını bir araya gelerek elde etmelerinde araç bir hak, kolektif hak ise, kendilerine ait farklı kültürel özellikleri korumak ve geliştirmek için “toplulukların” “kolektivitlerin” kullanabildiği bir hak olarak tanımlandığında, kolektif hak ile grup hakkı arasındaki ayırım “grup’a özel bir anlam yüklendiğinde silik hale gelir.”<sup>127</sup>

## 2.2. Self Determinasyon Hakkı

Self determinasyon kavramının tam olarak anlamını vermek pek kolay olmayıp tartışmalı bir konudur. Konuyla ilgili farklı tanımlar ve anlayışlar mevcuttur. Bu tanımlardan birisi TDK (Türk Dil Kurumu) tarafından önerilen karşılığı “*öz belirtim*” yani klasik anlamda *ulusların kendi geleceklerini belirlemesi hakkı* şeklindedir.<sup>128</sup> Self determinasyon hakkı uluslararası toplum düzeyinde halkların hak eşitliği ve kendi kaderlerini kendilerinin tayını, ulusların özgürlük, barış ve güven içinde yaşamalarını

<sup>126</sup>Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar...**, s.120

<sup>127</sup>Çavuşoğlu, s.55-56

<sup>128</sup>[http://www.tdk.gov.tr/?option=com\\_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=S](http://www.tdk.gov.tr/?option=com_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=S)

sağlayacak şeklinde, bir uluslararası hukuk kavramı olarak meydana çıkmıştı<sup>129</sup> görülür. Köken olarak tarihsel süreç içerisinde “milliyetler prensibi” adı altında Fransız ihtilali’nden etkilenecek 1789 yılında ortaya çıktığını görürüz. Kavramın oluşumu, ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan barış andlaşmalarında “temel ilke” yapılmak istenmiş, Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un sunduğu "Ondört Nokta"dan sonuncusu olarak da ortaya çıkmıştır.<sup>130</sup> II. Dünya Savaşından sonra Self determinasyon ilkesinin yeniden ön plana çıktığı görülmektedir. 14 Ağustos 1941 yılında Atlantik Beyannamesinin 3. maddesinde “*tüm milletlerin, yönetimi altında yaşamak istedikleri hükümet biçimini seçme hakkına saygı göstermek*”, “*cebirle, egemenlik ve kendi kendini yönetme haklarından yoksun kılınan uluslara bu haklarını geri vermek*” gibi anlatımlara yer verilmiştir.<sup>131</sup>

Uluslararası hukukta uygulanan Self determinasyon ilkesinin kabulü San Francisco’da toplanan Birleşmiş Milletler Konferansında, yeni kurulan örgütün Birleşmiş Milletler Antlaşması kapsamında gerçekleştirilmiştir.<sup>132</sup> Bu Antlaşma'nın 55. maddesinde bulunan self determinasyon ilkesi, 1. maddenin ikinci fıkrasında Birleşmiş Milletler'inin hedeflerinden biri olarak kabul edilir. Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesinde self determinasyonun uluslararası bünyesinde hukukunun bağlayıcı kuralı haline gelmesi ise 1966 yılında kabul edilen “*Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*” ve “*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi*” ile gerçekleşir. Bu iki Sözleşme “*İkiz Sözleşmeler*” şeklinde de bilinir. Her iki Sözleşmenin ilk bölümünün birinci maddesine göre: “*Tüm halklar, kendi kaderlerini tayin etmek hakkına sahiptirler. Bu hak uyarınca bütün halklar, kendi siyasal statülerini özgürce belirlerler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe gerçekleştirirler*”<sup>133</sup> Bu maddelerde geçen self determinasyon ilkesi, Üçüncü Dünya ülkeleri tarafından öncelikle *kolonyalizm*’den kurtuluş olarak anlaşılmış, daha sonra ırkçı baskıdan kurtuluş kaynağı olarak görülmüştür. Son olarak, self determinasyon gelişme

<sup>129</sup> Cumali Özbek, “Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı”, (Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler), <http://akademikperspektif.com/2014/03/25/uluslararasi-hukukta-self-determinasyon-hakki/> Erişim Tarihi:25.03.2018

<sup>130</sup>“Self Determinasyon nedir”, bkz.: <http://www.ensonhaber.com/self-determinasyon-nedir-2012-03-12.html> Erişim Tarihi:12.03.2018

<sup>131</sup> Türköz, s.105

<sup>132</sup> Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, (Turhan Kitabevi yay.), (8 Basım), Ankara, 2005, s.7

<sup>133</sup> Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, md. 1/1; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi md. 1/1.; Cavid Abdullahzade, “Self Determinasyon ve Ayrılma Açısından Kırım Sorunu”, **Türkiye Adalet Akademik Dergisi**, S.19, Ankara 2014, s.164

hakkı ile birlikte kabul edilen kollektif bir hak olarak, ekonomik ve sosyal hakların önceliğine önem verilen çağdaş değerlendirmeye temel teşkil etmiştir.<sup>134</sup>

Soğuk Savaş sonrası döneminde SSCB'nin Self determinasyon ilkesini kullandığı bir daha görülmektedir. SSCB'nin 1991 yılında, Yugoslavya'nın 1992 yılında dağılmasıyla beraber bağımsızlığını kazanan yeni ülkeler Self determinasyon ilkesine dayanarak ortaya çıkmışlardır. Ancak ortaya çıkan bu yeni devletlerin özelliği, daha önce federal bir devletin federe kanatlarını oluşturup, önceki devletlerin anayasalarında Self determinasyon hakkına sahip olduklarının öngörülmüş olmasıdır.<sup>135</sup> Nitekim SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan Rusya Federasyonu'nun 12 Aralık 1993 tarihinde kabul edilen Anayasasında Self determinasyon hakkı'ndan söz ettiği görülmektedir.<sup>136</sup>

Rus akademisyen Gordeyeva, teori açısından Self determinasyon kavramının insan motivasyonunu, kişiliğini ve psikolojik refahını keşfetmek için modern bir yaklaşım olduğunu söylemektedir. Ona göre Self derminasyon beş mini teoriden oluşmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

- Bilişsel değerlendirme teorisi
- Örgütsel entegrasyon teorisi
- Nedensel oryantasyon teorisi
- Temel psikolojik ihtiyaçlar teorisi
- Hedef içeriği teorisi<sup>137</sup>

Uluslararası hukuk açısından ise Self determinasyon en tartışmalı konulardan birisidir. Bir ülkede yaşayan insanlar, başka bir devlet etkisi olmaksızın kendi yönetimine karar verebilirler.<sup>138</sup> Self Determinasyon, uluslararası bir hukuk kavramı olarak, uluslararası toplum seviyesinde halkların hak eşitliği ve kendi kaderinin tayını, ulusların özgürlük, barış ve güven içinde yaşamalarını sağlamak amacıyla ortaya çıkmaktadır.<sup>139</sup> Devletler, bu kavramı siyasi amaçlarına uygun olduğunu göstermişlerdir. Self-

<sup>134</sup> Türköz, s.106

<sup>135</sup> Türköz, s. 109

<sup>136</sup> Официальный сайт Конституции Российской Федерации принятой от 12 декабря 1993 года. bkz.: [www.constitution.ru](http://www.constitution.ru) Erişim Tarihi: 22.04.2018

<sup>137</sup> Тамара Гордеева, «Теория Самодетерминации: настоящее и будущее». **Часть 1: Проблемы развития теории**, Московский Государственный Университет им. М.В. Ломоносов, Москва, Россия, bkz.: <http://psystudy.ru/index.php/num/2010n4-12/343-gordeeva12.html#e2> Erişim Tarihi: 16.04.2018

<sup>138</sup> Betül Sağlam, <http://www.tuicakademi.org/kendi-kaderini-tayin-etme-self-determinasyon/> Erişim Tarihi: 11.04.2018

<sup>139</sup> Betül Sağlam, “Kendi Kaderini Tayın Etme-Self Determinasyon “, **TUİC-Akademik**, <http://www.tuicakademi.org/kendi-kaderini-tayin-etme-self-determinasyon/> Erişim Tarihi: 11.04.2018

determinasyon hakkı zaman içinde güç politikasının bir aracı olarak getirilmiştir. Aynı anda self-determinasyonla ilgili mevcut olan tartışmalarda devlet bütünlüğü ve uluslararası istikrar kavramları dikkate alınmış ve hakkın uygulanmasında sınırlayıcı bir rol oynamıştır.<sup>140</sup>

### 2.3. Azınlık Politikaları

Uluslararası hukuk bünyesinde azınlık politikaları ile ilgili henüz bir genel rejim oluşmamıştır. Ancak sosyolog Han Entzinger, azınlık politikasını üç biçime ayırarak ortaya koymaktadır. İlk olarak *Asimilasyon (benzeşme) politikası*, ikincisi olarak *Entegrasyon (bütünleşme) politikası* ve son olarak *Plüralist (çoğulcu) politikası*. Bu azınlık politika uygulamaları Avrupa Birliği ülkeler için de geçerlidir.<sup>141</sup>

*Asimilasyon (benzeşme): politikası*, azınlığın farklı özelliklerinin çoğunluk içinde eritilmesi ve böylece ortadan kaldırılması politikasıdır. Başat-olmayan kültürün hiç kaale alınmaması ve çoğunluk kültürü içinde yok edilmesidir. Mutlak anlamda asimilasyon, azınlık kimliğinin ortadan kalkması ve toplumsal belleğin sıfırlanmasıdır. Asimilasyonun çeşitli biçimleri vardır. Bunları *zorunlu veya gönüllü; sert veya yumuşak; doğal veya zorla; yavaş veya hızlı* şeklinde ifade edebiliriz.<sup>142</sup>

*Entegrasyon (bütünleşme) politikası*: Bütünleşme sağlamak açısından asimilasyona yakın bir kavram olan entegrasyon politikası, alt kimliği yetirerek değil, koruyarak bütünleşmedir. Etnik, dinsel, dilsel vs. zorlamaları kaldırmak tüm farklı vatandaşlara aynı hakları tanıyarak toplumu kaynaştırmak anlamına gelir.<sup>143</sup> Entegrasyon politikası, ortak değer ve normlar getirerek asgari müştereklerde kültürel benzeşmeyi amaç edinir. Göçmenlerin ve azınlık grupların kendi kültür ve kimliklerini korumasını sorun olarak görmez. Entegrasyon politikasının temel amacı, her türlü eşitsizliğin ortadan kaldırılmasıdır.<sup>144</sup>

*Plüralist (çoğulcu) politika*: , Asimilasyon politikasının tam tersi yöntemlere sahiptir. Etnik ve kültürel gruplar farklılıklarını rahatça ifade ederler, toplumda sosyal, ekonomik eşitsizlikler sorun olarak görülür çözümü için çaba sarfedilir, etnik, kültürel ve

<sup>140</sup> M. Akif Kütükçü, “Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.12 s.260

<sup>141</sup> Kadir Canatan, “Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu, İsveç Fransa ve Hollanda Örnekleri”, **Türkoloji Araştırmaları**, C.2, Ankara 2007, s.160

<sup>142</sup> Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar...**, s.138

<sup>143</sup> Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar...**, s.140

<sup>144</sup> Mehmet Özcan, Mustafa Kutlay, “Azınlık Terimi: Almanya ve Türkiye’de Azınlığın ve Çoğunluğun Birlikte Yaşamaları”, bkz.: <http://www.konrad.org.tr/Migration%20tr/009-042.pdf>, Erişim Tarihi: 30.04.2018, s.24



dini farklılıklar zenginlik olarak görülür. Uygulamada bazı ülkeler farklılıkların korunmasını bireysel tercih olarak görürken bazıları da bunu grupların özelliği olarak görürler. Çoğulcu politikanın varmak istediği nokta toplum çokkültürlü bir toplumdur.<sup>145</sup>

Yukarıdaki tanımlardan anlaşıldığı üzere *pluralist* ve *entegrasyon* politikaların uygulandığı devletler, dini, kültürel ve etnik, farklılıklarını bir sorun olarak görmemektedirler. Tam tersi bunları toplumun zenginliği olarak görürken, benzetme politikasının yürütüldüğü devletlerde bütün bu farklılıklar sorun olarak görülmektedir ve bu nedenle de ortadan kaldırıp aynı türden toplum oluşturulmak istenmektedir.<sup>146</sup>

Dolayısıyla bu farklılıkların algılanması, tüm bu politikanın odak noktası olup azınlıklar tarafından takip edilmektedir. Bu farklılıklar bazen sosyal ve ekonomik, bazen de kültürel farklılıklardır.

### **3. ULUSLARARASI ALANDA AZINLIKLAR MESELESİ**

#### **3.1.Milletler Cemiyeti'nde Azınlıklar**

Azınlık haklarının uluslararası örgütlenme bünyesinde ilk kez ele alınması Milletler Cemiyeti dönemine rastlamaktadır. Milletler Cemiyeti (MC), I. Dünya Savaşı içinde uluslararası barış ve güvenliği sağlamak amacıyla, uluslararası siyasal bir örgüt kurulması düşüncesi Fransa, Hollanda, İngiltere, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nde özel ve resmi çevrelerde ortaya çıkmıştır. ABD Başkanı Wilson da, 1916 yılından başlayarak bu düşüncüyü benimseyip desteklemiş, denizlerin serbestliğini sağlayacak, savaşları durduracak ülke bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığı güvence altına alabilecek, silahsızlanmayı bir düzene koyacak uluslararası bir örgütün kurulmasını savunmuştur.<sup>147</sup>

I Dünya Savaşı sonunda değişen sınırlar, Avrupa'da yeni azınlık gruplarının doğmasına neden olur. Bu da azınlıkların korunması hususunu gündeme getirir.<sup>148</sup> Bunun sonucunda *Lozan*, *Saint-Germain*, *Versailles*, *Trianon* ve *Neuilly* gibi barış anlaşmalarında azınlıkların korunması ile ilgili hükümler yer alır.<sup>149</sup> Ancak dönemin güçlü devletler, azınlıklar ile ilgili hükümler içiren anlaşmaları, ülkelerinde azınlık bulunduran devletlerin içişlerine karışma

<sup>145</sup> Canatan, s.161; Keskin, *Çin'de Etnik Azınlıklar...*, s.13

<sup>146</sup> Keskin, *Çin'de Etnik Azınlıklar...*, s.14

<sup>147</sup> Копылова И.О., *Защита Прав Национальных Меньшинств*, (Курсовая Работа-Российская Академия Государственной Службы При Президенте РФ), Волгоград, 2007, s.22

<sup>148</sup> Süleyman S. Terzioğlu, *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı*, (Alp yay.), Ankara, 2007, s.18

<sup>149</sup> Zeki Mesud Arslan, *Devletler Hukuku Dersleri*, (Siyasal Bilgiler Okulu yay.), Ankara, 1947, s.158

vesilesi yapar.<sup>150</sup> Azınlık hakları çeşitli düzenlemelerle ilk kez MC ile uluslararası örgüt güvencesi ve denetimi altına alınır.<sup>151</sup> Azınlıklarla ilgili gelişmeler ve diğer siyasi düzenlemeler sonucu 10 Ocak 1920 tarihinde 26 maddeden oluşan *Milletler Cemiyeti Misakı* yürürlüğe girer ve Milletler Cemiyeti kurulur.<sup>152</sup>

Yürürlüğüne giren *MC Misakı* çerçevesinde azınlıkların korunmasını içeren bir karar yer almaz. Ancak daha sonra yapılan dört farklı çerçevede antlaşmalar MC dönemindeki azınlık koruma sisteminin temelini oluşturur.<sup>153</sup>

Oran, yapılan bu düzenlemeleri şu şekilde açıklar: *İlk olarak, savaş sonrası 1919-1920'de Başlıca Müttefik ve Ortak Devletlerle (BMOD) (ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya) yine savaştan sonra yeni kurulan Polonya, Çekoslovakya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile savaş sonrası topraklarını genişleterek çıkan Romanya ve Yunanistan'dan oluşan toplam beş devlet arasında azınlık koruma anlaşması imzalanır. İkincisi 1919-1923'te, savaştan yenik çıkan ülkelerle (Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu – sonra da onun yerine geçen Türkiye) yapılan antlaşmalara azınlıkların korunmasıyla ilgili özel bölümler eklenir. Üçüncüsü, birtakım ülkeler (Polonya-Danzig, İsveç-Finlyandiya, Almanya-Polonya, BMOD-Litvanya) kendi aralarında ikili anlaşmalar yaparlar. Son olarak beş ülke (Arnavutluk 1921, Litvanya 1922, Letonya 1923, Estonya 1923 ve Irak 1932) tek taraflı bildiri yayınlanarak azınlıklar konusunu düzenlerler.*<sup>154</sup> Böylece Birinci Dünya savaşından sonra Avrupa düzeyinde (Irak hariç) bir azınlık koruma rejimi oluşmuştur.

MC sistemi ile sadece dini azınlıklar değil aynı zamanda dilsel ve ulusal azınlıklar da koruma altına alınmıştır. Antlaşmalarda veya bildirimlerde “azınlık kavramı tanımlanmamıştı. Sadece ırk, din, dil azınlıkları terimleri veya Müslüman, gayrimüslim Musevi gibi genel ifadeler kullanılıyordu. Bir kimse, bir azınlık grubuna dahil olduğunu bildirerek azınlık haklarından yararlanabiliyordu.<sup>155</sup>

---

<sup>150</sup> Terzioğlu, s.19

<sup>151</sup> Ayşe Özkan Duvan, **Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2013, s.73

<sup>152</sup> Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler-Örnek Kararlar**, (Beta yay.), (5 baskı), İstanbul, 2003, s.72.

<sup>153</sup> Kurubaş, s.86

<sup>154</sup> Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, (Bilgi yay.), (2 Baskı), Ankara, 1991, s.66

<sup>155</sup> Terzioğlu, s.20

Genel olarak MC azınlık sistemi incelendiğinde, Cemiyet sisteminin birtakım başarı veya yeniliklerinin yanında başarısızlıklarının da olduğu görülür. Sistem sayesinde ortaya konan yeniliklere bakıldığında, MC sistemiyle;

- 1- Azınlıkların korunması, uluslararası örgüt denetiminin ve güvencesinin altına alınması sağlanmış olur.
- 2- Azınlıkların korunmasındaki anlaşmazlıkların *Uluslararası Daimi Adalet Divanı*'na götürülme imkanı sağlanır ve Divan son karar mercii olur. Böylece uluslararası yargı da azınlık korumasının bir parçası olarak getirilir.<sup>156</sup>
- 3- Bu dönemde azınlık grupları ve hakları genişletilir. Azınlıklar için “*soy, din, ve dil azınlıkları*” formülü ortaya çıkar. Ayrıca azınlıklara tanınan haklar da genişletilip dini haklara ek olarak kimlik unsurlarının korunmasına yönelik dil açısından haklar ve eğitim hakları da anlaşmalarda ayrıntılı biçimde yer alır.
- 4- Kimi ihmal edilmiş azınlıklar (Pindus Vlahları, Romanya'daki Szekler, Saksonlar, Çekoslavakya'daki Ruthenyalılar gibi) bu sistem sayesinde ilk kez korunma altına alınırlar.
- 5- MC, 1990 yılına kadar azınlıklarla ilgili doğrudan ve ayrıntılı düzenlemeler getiren tek sistem olmuştur.<sup>157</sup>

MC sisteminin yetersiz kaldığı/başarısız olduğu yönleri de olmuştur. *İlk olarak*, MC sisteminin evrensel olmaması, azınlık korunmasının sadece Orta ve Doğu Avrupa'nın dar alanına hapsedilerek, devletlerin eşitliği ilkesinin uygulanmasında da başarısız kalınmasıdır. *İkincisi olarak*, sistemin işleyiş kurallarında tam bir belirsizlik bulunması ve çoğu kuralın da uygulama sonucu ortaya çıkmasıdır. Bu belirsizlik azınlıkları korumakla yükümlü devletlere geniş bir hareket alanı bırakır. *Üçüncüsü* ise MC sisteminin azınlıkları korumakla onların asimilasyonuna göz yummak arasında bocalaması ve yine adaleti gerçekleştirmekle barışı korumak arasında da kararsız kalmasıdır.<sup>158</sup>

MC sisteminin uygulanmasında ortaya çıkan bu yetersizlikler sonucunda Cemiyetin sistemi büyük ölçüde tahrip etmiş ve 13 Eylül 1934'te, Polonyanın anlaşma yükümlülüklerini tanımadığını ilan etmesi ile azınlıklar sistemi çökmüştür.

---

<sup>156</sup> Murat Saraçlı, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar*, (Lotus yay.), Ankara, 2007, s.31; Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde...*, s.68

<sup>157</sup> Kurubaş, s.89

<sup>158</sup> Saraçlı, s.33

### 3.2. Birleşmiş Milletler Kapsamında Azınlıklar

MC sisteminin çökmesi üzerine, azınlıkların korunmasıyla ilgili ne olacağı daha savaş içinde tartışmaya başlandı. Bunun sonucunda, yeni evrensel örgüt Birleşmiş Milletler kuruldu. Ancak Antlaşma'da azınlıkların korunmasıyla ilgili tek bir kelime bile geçmediğini görülür. MC Miskası'nda bu konuda bir hüküm getirilmemişti ama, azınlık anlaşmaları Konseyin güvencisinden söz ediyordu ve sonradan ayrıntılı bir mekanizma getirilmişti. Oysa BM Anlaşmasının sorunu tamamen insan hakları çerçevesinde ele alıyordu.<sup>159</sup>

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla oluşturulan çok sayıda BM organı, insan hakları alanında standartlar ve normlar oluşturmakta, insan haklarının etkin olarak yaşama geçirilmesine yönelik çalışmalar yapmakta ve devletlerin bu normlara ve taraf oldukları uluslararası sözleşmelere uyup uymadıklarını denetlemektedir. İnsan hak ve özgürlüklerinin tanınması ve geliştirilmesine ilişkin tüm uluslararası düzenlemelerde temel ilke “devletlerin ülkesel bütünlüğünün, politik bağımsızlığının korunmasıdır”. BM yaklaşımı, azınlık sorunlarının, bu ilkeye uyulması koşuluyla evrensel insan haklarına dayalı olarak çözümlenmesidir. Kültürel çoğulculuğun teşvik edilmesi ve herkesin ayırım yapılmadan insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.<sup>160</sup> 24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe giren BM Anlaşmasının 1., 13., ve 76. maddeleri, ırk cins, dil, din farkı gözetmeme ve insan hakları ile ana hürriyetlere saygıyı geliştirmekten ve 62. maddede yine insan haklarına saygıdan söz ederken azınlıkların korunması bu çerçeveye sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla insan hakları çerçevesinde, azınlık hakları ele alındı ve negatif haklara sınırlı tutuldu.<sup>161</sup>

BM'nin 1948 yılında kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde azınlık haklarına yer verilmemiştir. Bununla birlikte, 1947 yılında BM bünyesinde, İnsan Hakları Komisyonu'na bağlı olarak faaliyet yürüten *Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu* oluşturulmuştur. Alt Komisyon çalışma gruplarından birisi de *Azınlıklar Çalışma Grubu*'dur. BM İnsan Hakları Komisyonu'nun 1995/24 sayılı ve “*Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları*” başlıklı kararıyla (resolution) 1995'te Alt Komisyon tarafından üç yıllık bir süre için oluşturulan

<sup>159</sup> Oran, *Etnik ve Dinsel Azınlıklar...*, s.67-68

<sup>160</sup> Zeri İnanç, *Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları*, (Ütopya yay.), Ankara 2004, s.27

<sup>161</sup> Terzioğlu, s.22

daha sonra ise sürekli bir nitelik kazandırılan Azınlıklar Çalışma Grubu (Working Group on Minorities)'nun amaçları, adı geçen kararda şu şekilde belirtilmiştir:<sup>162</sup>

- *Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin uygulamada ne ölçüde gerçekleştirildiğini incelemek;*
- *Azınlıklar arasında ve azınlıklarla hükümetler arasında karşılıklı anlayışın geliştirilmesi dahil olmak üzere, azınlıkların dahil olduğu sorunlara olası çözüm yollarını incelemek;*
- *Gerektiğinde, ulusal veya etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup kişilerin haklarının korunması ve geliştirilmesi için daha ileri önlemlerin alınmasını tavsiye etmek.*

Birleşmiş Milletler dönemine ait bir diğer önemli gelişme 1966 yılında Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin hazırlanması olmuştur. Azınlık hakları konusunda ilk ve en önemli uluslararası belge olan Sözleşme'nin azınlıklarla ilgili 27. Maddesi şu şekildedir: *“Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelere, bu azınlıklara ait olan kişiler, grupların diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşatmak, kendi dillerini açıkça ilan etmek ve uygulamak ya da kendi dillerini kullanmak hakkından yoksun bırakılamazlar.”*<sup>163</sup>

BM tarafından kabul edilen ve azınlık hakları alanındaki standartlara kaynaklık eden başlıca uluslararası belge ve metinler ise şunlardır:

- Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1948),
- Tutuklulara Muamele Hakkında Birleşmiş Milletler Minimum Standart Kuralları (1955),
- Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi İLO (1958),
- Eğitim Ayrımcılığa Karşı UNESCO Sözleşmesi (1960),
- Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (1965),
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966)
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (1979),
- Dine veya İnanca Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi (1981),

---

<sup>162</sup> İnanç, s.28

<sup>163</sup> İbraimi, s.16

- Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989).<sup>164</sup>

İncelediğimiz belgeler çerçevesinde MC ile BM dönemi arasında dikkat çeken en önemli fark şudur: MC dönemde azınlıkların özelliklerini koruması ile çoğunluk içinde asimile edilmeleri arasında bir kararsızlık bulunduğu, hatta birinci eğilimin daha güçlü olduğu halde, Birleşmiş Milletler döneminde asimilasyon eğilimi kesinlikle egemendir. MC, azınlık koruma sorunlarını Siyasal Komite’de ele almıştır. BM ise Sosyal, İnsansal ve Kültürel Komite’de ele almaktadır. BM içinde azınlıkların korunması konusunda en radikal tutumu izleyen Alt-Komisyon’un temel tutumu bile asimilasyon yönünde olmuştur.<sup>165</sup>

### 3.3. Avrupa Konseyi Kapsamında Azınlıklar

5 Mayıs 1949’da 10 Avrupa ülkesinin (İtalya, Belçika, Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, Norveç, İrlanda, İngiltere ve İsveç) Londra Sözleşmesi’ni imzalamaları ile kurulan, şu anda 45 üyesi bulunan ve “Avrupa’nın en eski siyasi örgütlenmesi” olan Avrupa Konseyi (AK), “insan haklarını, çoğulcu demokrasiyi ve hukuk düzenini koruma; Avrupa’nın kültürel kimliği ve çeşitliği konusunda bilinçlendirme ve bu kimliği geliştirme; Avrupa toplumunun karşılaştığı sorunlara (azınlıklara yönelik ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, hoşgörüsüzlük, çevre koruma, örgütlü suçlar vs.) çözüm yolları araştırma; siyasi, hukuka ve anayasal reformları destekleyerek Avrupa’da demokratik istikrarın sağlanmasına yardımcı olma” amacıyla oluşturulmuş hükümetlerarası bir organizasyondur<sup>166</sup>.

AK’nin azınlık sorunlarla ilgili, diğer uluslararası örgütlerde olduğu gibi, özellikle soğuk savaş sonrası döneme denk düşmektedir. Konsey’in 1989’dan sonraki temel faaliyet alanı, “Avrupa’nın komunizm sonrası demokrasilerinde insan haklarını izlemek ve siyasi alanında istikrarın sağlanmasında düzenleyici olmak; ekonomik reformların yanı sıra siyasi, yasal veya anayasal reformların gerçekleştirilmesinde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yardımcı olmak; insan hakları demokrasi, eğitim, kültür ve çevre gibi konularda bu ülkelere teknik bilgi sağlamak” şeklinde tanımlanmaktadır.<sup>167</sup>

<sup>164</sup>Ирина Крылова, **Права Человека в Рамках Организаций Объединенных Наций**, (Курсовая Работа-Московский Государственный Университет), Москва 2005, s.39

<sup>165</sup>Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde...**, s.55

<sup>166</sup>Л.С. Лукина, Совет Европы, История Европейской интеграции, **Актуальные Проблемы Международного Публичного и Международного Частного Права**, S.12, Минск 2010, s.108

<sup>167</sup>İnanç, s.33

Avrupa Konseyi bünyesinde azınlıkların korunması, azınlık hakları için norm oluşturulması ve bu hakların güvence altına alınması sağlamak amacıyla pek çok çalışma yapılmış ve uluslararası önemi olan belgeler hazırlamıştır. Bu belgelerden ilki AK tarafından 1950 yılında kabul edilen *İnsan Hakları Sözleşmesi*'dir. Sözleşme'de doğrudan azınlık haklarıyla ilgili bir hüküm bulunmamakla birlikte; sözleşme ve protokollerde güvence altına alınan bazı hak ve özgürlükler, azınlık gruplarının ve azınlık gruplarına ait bireylerin haklarının korunması bakımından önem taşımaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin *Ayrımcılık Yasağı* başlıklı 14. Maddesi'nde, sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerden yararlanmada ırk, renk, cinsiyet, dil din gibi nedenlerin yanı sıra "bir ulusal azınlıktan olma" temelinde de ayrımcılık yapılmayacağı vurgulanmaktadır. Yani burada azınlıkların korunması yoktur, sadece ayrımcılığın önlenmesi vardır.<sup>168</sup> Bunlarla birlikte, sözleşmenin asıl önemi, bilinen en etkili denetim mekanizmasına yani *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi* hakkı vermektedir. Bu mekanizmanın İfade Özgürlüğü başlıklı 10. maddesini ve Toplantı ve Dernek Kurma Özgürlüğü başlıklı 11 maddesini sıkı biçimde uygulayarak bu açığı önemli ölçüde azaltmıştır. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin temel ilgi alanı olan demokrasinin tesisi ve korunması için, bir azınlığa mensup bireylerin kendi özelliklerini koruyabilmeleri, bunun için de biraraya gelerek toplanabilmeleri ve örgütlenebilmeleri lazımdır.

Avrupa Konseyi bağlamında azınlıklarla ilgili iki doğrudan bir de dolaylı koruma sağlayan temel belgeler şunlardır: *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*, *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme* ve *Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı*. Bu belgeleri daha ayrıntılı vermeye çalışalım.

AK'de azınlıkların korunmasına ilişkin en önemli gelişme, dil azınlıklarının bu kimliklerini ve haklarını korumayı amaçlayan *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nın* 1992 yılında imzaya açılmasıyla olmuştur ve 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu Şart, 2016 itibariyle 25 AK üyesi ülke tarafından onaylanmış ve sadece 8 ülke tarafından imzalanmıştır.<sup>169</sup> 23 maddeden oluşan Şart'ta ilişkin yayımlanan Açıklayıcı Raporda, en önemli amacın kültürel olduğunu vurgulanarak, etnik veya kültürel azınlık gruplarını

<sup>168</sup> Ece Öztan, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azınlıklar",

<http://www.sbu.yildiz.edu.tr/eceyayinlar/ece2.doc>, Erişim tarihi: 07.05.2018; Saraçlı, s.57

<sup>169</sup> Александр Козырев, "Разработки в рамках Европейского Совета", *Журнал Международный Вестник*, Санкт Петербург 2012, s.12

harekete geçirmek istenmediği için “dilsel azınlıklar” kavramının kullanılmadığı, sadece bölgesel ve azınlık dillerinin korunması ve geliştirilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir.<sup>170</sup>

Azınlık korunmasında ileri bir adım olarak değerlendirilebilecek Şart’ın uygulanışının denetimiye sadece tarafların sunacakları düzenli raporlarla sınırlandırılmıştır. Buna göre katılımcılar azınlık dilleriyle ilgili uygulamalarını içeren raporlarını düzenli olarak (üç yılda bir) AK Genel Sekreterine sunacaklar. Bu raporlar kamuoyu ve Genel Sekreterlikçe oluşturulacak bir uzmanlar komitesi tarafından ilgili devlete de danışmak suretiyle incelenecek ve Bakanlar Komitesine iletilecektir. Biryesel veya ülkesel şikayet mekanizmasının öngörülmemesi nedeniyle getirilen bu denetim mekanizmasının zayıf olduğu ve nihai değerlendirmelerin de Bakanlar Komitesi’nde yapılacağından ötürü siyasi olacağı açıktır.<sup>171</sup>

1 Şubat 1995 tarihinde kabul edilen ve 1 Şubat 1998 tarihinde yürürlüğe giren *Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi*, bu güne kadar azınlık hakları konusunda yapılmış en kapsayıcı çok taraflı antlaşmadır. “Ulusal azınlıklara mensup bireyler” kendi kendi dillerini öğrenme, bu dilde bilgi edinme, yayın yapma, eğitim kurumları açma, ad ve soyadı kullanma, gerçek ihtiyaç halinde yerel idari makamlarla ilişkilerini azınlık dilinde yürütme, bu dilde sokak adları kullanma gibi haklar getirmektedir.<sup>172</sup>

Sözleşme’nin birinci maddesinde, ulusal azınlıkların ve bu azınlıklara mensup kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunmasının, insan haklarının uluslararası düzeyde korunmasının ayrılmaz bir parçası olduğu ve bu anlamda uluslararası işbirliği gerektirdiği ifade edilmektedir. 2. maddede, Sözleşme hükümlerinin, devletler arasında iyi ilişkiler ve işbirliği ilkelerine uygun olarak uygulanacağı ifade edilmiştir. 3. maddesinde ise bir ulusal azınlığa mensup herkesin kendisine azınlık mensubu olarak davranılmasını yada davranılmamasını özgürce tercih etme hakkına sahip olduğu ve Sözleşme ile düzenlenen haklardan yararlanabilecekleri ifade edilmektedir. Sözleşme’nin 4-19. maddelerinde, ulusal azınlık mensubu kişilere bu Sözleşme ile sağlanan hakların gerçekleştirilmesi konusunda Taraf Devletlerin yükümlülüklerine yer verilmiştir. Sözleşme’de yoruma açık ve Taraf Devletlere geniş bir hareket olanağı sağlayan dil kullanılmıştır.<sup>173</sup>

<sup>170</sup> Исследовательский Отчет, Европейская Хартия Региональных Языков Меньшинств, ETS №148, Часть 17; Kurubaş, s.110

<sup>171</sup> Kurubaş, s.110-111

<sup>172</sup> Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar...**, s.83

<sup>173</sup> İnanç, s.34-35



*Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı* AK tarafından 1985 yılında imzaya açılan ve 1988 yılında yürürlüğe girmiştir. Konsey'e üye olan tüm ülkeler, imzalanmış ve onaylanmıştır.<sup>174</sup> Bu Sözleşme doğrudan azınlıklarla ilgili değildir. Bu da devletlerin Şartı bu denli benimsemelerinde bir diğer önemli faktör olmuştur. Şart'ta azınlıklarla ilgili söz edilmemektedir. Ancak bu belgenin yerel yönetimlerin haklarının korunmasına ve geliştirilmesine bir güvence oluşturulması, bu bağlamda idari ve mali özerklik öngörmesi azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin kendi kendini yönetimi açısından çok önemli sonuçlar doğurmaktadır. Yani bu türden azınlıkların kendi kendilerini yönetme ve özerk yönetimler kurması anlamına gelmektedir.<sup>175</sup>

### **3.4. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Kapsamında Azınlıklar**

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı AGİK adı altında, 1970'lerin başında Avrupada güvenlik ve istikrarın sağlanması için düzenlenen bir dizi konferans biçiminde başladı. Aralık 1994 yılında Budapeşt zirvesinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı AGİT olarak değiştirilmiştir.<sup>176</sup> 1990 yılına kadar AGİK azınlıklar konusu pek ele alınmamış. Daha çok gündemi oluşturan konular insan hakları ve temel özgürlükler olmuştur. Teşkilatın kabul edilen ilk temel belge, 1 Ağustos 1975 tarihli *Helsinki Nihai Senedi* oldu. Azınlıklarla ilişkin ilkeler, Senedin "*Düşünce, Vicdan, Din veya İnanç Özgürlüğü de Dahil İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklere Saygı*" başlıklı 7. bölümünde yer almaktadır. Bu bölüm altında temel insan haklarına saygı, ayırım yapmama, ulusal azınlıkların buldukları devlette kanun önünde eşitlikleri, ulusal azınlıkların meşru çıkarlarının korunması, ulusal azınlıklara insan haklarını ve temel özgürlüklerini fiilen kullanmaları için tüm olanakların verilmesi ilkeleri kabul edilmiştir. Daha sonra Viyana Kapanış Belgesi ise azınlıklar bakımından Helsinki Nihai Senedinin çizgisini taşımıştır. Belgenin 18-20. ilkeleri azınlıkların kendi kimliklerini koruması ve geliştirilmesi, ayırım yapılmaması, temel haklarına saygı konularında devletlere yükümlülükler getirmektedir. Doğu Bloğu dağıldıktan sonra, İnsani Boyut Konferansı sonucu 29 Haziran 1990 tarihinde kabul edilen Kopenhag Belgesi ile azınlık haklarının alanı genişletilerek yeni haklar tanıdı.

<sup>174</sup> Mehmet Zahid Sobacı, "Türkiye'nin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şart'ına Uyum: Özerklik Miti", **Analiz**, (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), S.120, Nisan 2015, İstanbul, s.11-12

<sup>175</sup> Kurubaş, s.121

<sup>176</sup> Алексей Молотов, **Проблемы Европейской Конференции по Безопасности и Сотрудничеству**, Курсовая Работа, (Кыргызско-Российский Словянский Университет ), Бишкек, 2014 , 60-62

Özellikle 4. bölümdeki 30-40 maddeler arasında ulusal azınlıklara mensup kişilerin hakları oldukça ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir.<sup>177</sup>

AGİT çerçevesinde azınlıklara mensup bireylere eşitlik sağlanması amacıyla, azınlıkların kültürel, etnik, dinsel ve dilsel kimliklerinin tanınmasına ve korunup geliştirilmesine geçişin en önemli dönüm noktası 1990 tarihli *İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantı Belgesi ve Yeni Avrupa İçin Paris Şartı* oluşturmuştur. Bunu 1991 yılında *Ulusal Azınlıklara İlişkin Uzmanlar Toplantı Raporu (Cenevre Raporu)* ile azınlıkların korunması için bir denetim mekanizması kuran *İnsani Boyut Konferansı Moskova Toplantı Belgesi* izlemiştir. Bahsi geçen belgeler azınlıklar rejiminin temel ilkelerini oluşturmuştur.<sup>178</sup>

1990 yılında Kopenhag Belgesiyle ve yukarıda adı geçen belgelerde, azınlıklara ilişkin belirtilenlere ek olarak, ulusal azınlığa mensubiyetin kişisel bir tercih olduğu ve bunun hiçbir dezavantaj oluşturmayacağı, azınlıklara mensup bireylerin etnik, kültürel, dilsel veya dinsel kimliklerini tam bir özgürlük içinde ifade etme, koruma, geliştirme isteklerine karşı asimilasyona uğramadan, kültürlerini bütün yönleriyle korumak ve geliştirmek hakkına sahip oldukları belirtilmiştir.

Doğu Avrupada yaşanan halk ayaklanmaları sonucu buralardaki rejimler yıkılınca Kasım 1990 tarihinde Paris'te ikinci AGİK zirvesi toplanarak *Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı* kabul etmişlerdir. Belgeyle AGİK insan azınlık haklarıyla ilgili düşünceleri iyice belirginleşmiştir. Belgenin "*Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Dönemi*" başlıklı kısmıyla "*Gelecek İçin Rehber İlkeler*" kısmında ulusal azınlıkların korunması ve azınlık haklarına evrensel insan haklarının bir parçası olarak saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.<sup>179</sup>

Bu belgeler dışında AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri tarafından yapılan çeşitli belgeler de mevcuttur. Örneğin:

- *Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri* (1996)
- *Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri* (1998)
- *Ulusal Azınlıkların Kamusal Yaşama Katılımına İlişkin Lund Tavsiyeleri* (1999)

<sup>177</sup> Terzioğlu, s.26-27

<sup>178</sup> <http://www.osce.org/docs/>; Kurubaş, s.123

<sup>179</sup> Kurubaş, s.124

Ayrıca 1997 yılında AGİT bünyesinde oluşturulan Medya Özgürlüğü Temsilciliğinin ortak çalışmaları sonucu 2003 tarihli *Radyo Televizyon Yayınlarında Azınlık Dillerinin Kullanımına İlişkin Kılavuz* hazırlanmıştır.<sup>180</sup> Bunun dışında AGİT insan ve azınlık haklarını üstlenimlerinin uygulanışı konusunda üç kurumsal mekanizma getirmiştir. Bunlardan birincisi, 1989-93 yılları arasında geliştirilen insani boyut mekanizması, ikincisi 1992 yılında benimsenen yıllık yürütmeyi değerlendirme konferansları, üçüncüsü ise 1992 yılında benimsenen Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri.

### 3.5. Avrupa Birliği Kapsamında Azınlıklar

Avrupanın birleşmesinde ilk adım, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Federal Almanya ve İtalya'nın, kömür ve çelik alanlarında ortak pazar kurmalarıyla atıldı. Bu altı ülke, Roma Andlaşması'nı imzalayarak *Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu* (AET) kurulmasına karar verdiler. Bu üye ülkeler arasında gümrük vergileri 1 Temmuz 1968 tarihinde kaldırılmış olup 1960'larda ticaret ve tarım alanlarında ortak politikalar gerçekleştirildi. 3 Ekim 1990 tarihinde Almanya'nın yeniden birleşmesine, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet kontrolünden çıkarak demokratikleşmelerine yol açmıştı. SSCB de Aralık 1991 yılında dağıldı. Butün bu gelişmeler, Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye devletler arasında yarım yüzyıldan fazla sürecek bir barışçıl işbirliğinin başlangıcıydı. 1992 *Maastricht Antlaşması* ile Topluluk kurumları güçlendirilip daha geniş yetkilere sahip oldu. Böylece Avrupa Birliği (AB) ortaya çıktı.<sup>181</sup>

Avrupa'da ortaya çıkan modern devlet yapılarının siyasal sınırları etnik yada dinsel esaslara göre değil, güç mücadeleleri sonucu varılan anlaşmalara göre çizilmiştir. Bu sebeple de Avrupa'daki her devlette çoğunluktan farklı kökene, dile, dine sahip olan gruplar, yani azınlıklar yer almaktadır. Buna rağmen ulus-devletin yapısal modeli (türdeşlik, teklik ve bütünlük) gereği tüm Avrupa'da olgu, kurguya uydurulmaya, farklılıklar giderilmeye çalışılmış, resmi diller ve dinler (mezhepler) oluşmuştur. Ulus bilincini aşlamak için ulusal eğitim, vatan duygusunu yerleştirmek için zorunlu askerlik, vatandaşlık bilincini geliştirmek ve egemenlik tekeline pekiştirmek için de yasalar ve siyasal sistem geliştirilmiştir.<sup>182</sup>

---

<sup>180</sup> Kurubaş, s.124

<sup>181</sup> Avrupa Birliği Resmi web sitesi:<https://www.avrupa.info.tr/tr/abnin-tarihcesi-82#>

<sup>182</sup> Kurubaş, s.165

AB, aslında ekonomik bir girişim olmasına rağmen, son yıllarda devletlerin siyasal ve toplumsal yapılarını da etkilemiştir. Birliğin temelinde serbest piyasa ekonomisi ve serbest ticaret gibi ilkelerin yanında demokrasi ve insan haklarına saygı anlayışı da yatmaktadır. Avrupa kurumları içinde en iyi ilerleyen ve kapsamlı entegrasyon hareketi olan AB, insan hakları ve azınlık haklarına ayrı bir önem atfeder.<sup>183</sup> AB, azınlıklar konusunu temelde insan hakları çerçevesinde ele alır ve bu çerçevede 1990'lara kadar insan hakları konusuyla doğrudan ilgilenir. Ancak azınlıklar konusuna yeteri kadar ilgi duymaz. 1945-1989 yılları arasında tüm devletlerde olduğu gibi Avrupalı ülkelerde de azınlıklar konusunda öne çıkan yaklaşım, belirtildiği üzere onların insan hakları konsepti içerisinde, özellikle de “eşitlik” ve “ayırım gözetmeme” ilkeleri çerçevesinde korunmalarıydı. Avrupalı devletlere göre insan hakları tüm bireylere eşit olarak ve ayırım gözetmeden uygulanırsa, zaten azınlıkların korunması gibi bir sorun olmayacak ve onlara ayrıca haklar tanınmasına da ihtiyaç duyulmayacaktı. Fakat 1990'lara doğru yaşanan gelişmeler bu yaklaşımın sorgulanmasına ve zamanla da terk edilmesine zemin hazırlamıştır.<sup>184</sup> Özellikle 1989'dan itibaren azınlık haklarının dikkate alınmasına yönelik istekte bir artış yaşanmakta olduğu nakledilir. Devletlerin azınlıklara yönelik bu tutum değişikliklerinde, SSCB, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın 1990'ların başında parçalanmasının ve Orta Avrupa'nın neredeyse tamamında azınlık ve diğer ulusçuluk fikirlerinin yeniden uyanmasının büyük etkisi olmuştur. Aynı dönemde tanınan hareket özgürlüğü de ulusal azınlık grupları üyelerinin buldukları ülkede çoğunluğu oluşturan etnik akrabalarının yanına göç etmelerine sebep olmuştur. Bu durum ise İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1990 yılına kadar Avrupada büyük insan göçlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin: Almanya, Türkiye ve Macaristan bu açıdan çok sayıda etnik göçmeni kabul etmekle birlikte sayısı azımsanmayacak derecede göçmen Avusturya'ya kaçmıştır. Ayrıca Hırvatistan ile Bosna arasındaki iç savaşta yaşanan etnik temizlikten kaçan çok sayıdaki insan da Sırbistan'a ve komşularına sığınmıştır.<sup>185</sup>

1990 sonrasında Avrupa'da azınlıkların korunması, uluslararası düzeyde yürütülen çabalara paralel olarak, insan haklarının ayrı ve özel bir parçası şeklinde gündeme alınmaya başlanmasına karşın, AB bu konuda edilgen bir tutum içine girer. Bu dönemde AB'nin azınlıklar konusundaki yaklaşımı, kendini tam olarak bağlı kabul ettiği Avrupa

---

<sup>183</sup>Çiğdem Nas - Faruk Sönmezoglu, “Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar”, **Avrupa Parlamentosu'nun Etnik Azınlıklara Bakışı ve Türkiye**, (Der yay.), İstanbul 1998, s.388-389

<sup>184</sup>Saraçlı, s.47-48-49

<sup>185</sup>Onur Öymen, **Ulusal Çıkarlar: Küreselleşme Çağında Ulus-Devleti Korumak**, (Remzi Kitabevi yay.), İstanbul 2005, s.123; Saraçlı, s.49-50

insan hakları rejimi çerçevesinde üretilen Avrupa Konseyi normları ve mevzuatına dayanır. Netice itibariyle, 1990 öncesi AB'nin üye ülkelerdeki azınlıkların korunmasıyla ilgisinin, temelde insan haklarıyla sınırlı kaldığını, hatta insan hakları konusunda bile 1990'lara değin doğrudan bir tutum içine girmek istemediğini, bu bağlamda da herhangi bağlayıcı bir belge benimsenmediğini söyleyebiliriz.<sup>186</sup>

Avrupa Birliği hukuku çerçevesinde azınlıklara dair normlar üç grup altında toplanmaktadır. Birincisi *Ayrımlaştırma Yasası İlkesi*, ikincisi *Kültürel Çoğulculuk İlkesi*, üçüncüsü ise *azınlıkların korunması ile ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı mücadele arasında siyasal bir bağın oluşturulmasıdır*. AB hukuku açısından azınlıkların korunmasının geçmişi çok uzun değildir. Bu konuda AB hukuk sisteminde henüz normatif bir düzenleme yapılmamıştır. AB organ ve kurumlarının, azınlıkların korunmasıyla ilgili, AB antlaşmaları ile belirlenen herhangi bir yetkisi olmadığı için, bu alanda tüzük, yönerge gibi hukuki bağlayıcılığı olan düzenlemelere gidilmesi imkanı da bulunmamaktadır. Avrupa Toplulukları Adalet Divanının da bu konuda "*topluluk hukuku prensibi*" oluşturulması sonucuna varacak kararlarına rastlanmamaktadır. Bunun sebebi, azınlıkların korunması meselesinde üye devletlerin ortak bir anayasal geleneklerinin bulunmamasıdır. Diğer taraftan Avrupa Birliği hukukunda azınlıkların korunması hususunda normatif olarak dayanak oluşturabilecek ve ileride değineceğimiz bazı düzenlemeler bulunmaktadır.<sup>187</sup>

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1993 yılında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesinde, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye üye olabilecekleri kararlaştırılır ve üyelik için yeni kriterler (*Kopenhag Kriterleri*) belirlenir.<sup>188</sup> Bu kriterler, AB'ye aday ülkeler için konur. Burada AB'ye tam üye olunabilmesi için aday ülkelerin karşılması gereken 3 kriter belirlenir.<sup>189</sup>

- *Ekonomik kriter*: İstikrarlı bir piyasa ekonomisine sahip olması ve başta AB olmak üzere dış dünya rekabetine dayanma kapasitesi.
- *Uyum kriteri*: Siyasi birlik ile ekonomik ve parasal birlik de dahil olmak üzere, AB'nin müktesebatına uyum kapasitesi.
- *Siyasi kriter*: Ülkede demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve azınlık haklarına saygıyı teminat altına alan istikrarlı kurumların varlığı.

---

<sup>186</sup> Kurubaş, s.179

<sup>187</sup> Terzioğlu, s.33-34

<sup>188</sup> Muzaffer İlhan Erdost, **Azınlıklar Sorunu**, (Onur yay.), Ankara, 2005, s.81

<sup>189</sup> Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar...**, s.90

Azınlık haklarının korunması, AB dışı insan hakları politikasının da bir parçasını oluşturur. Nitekim 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren *Maastricht Antlaşmasının*,<sup>190</sup> “Kültür” başlığını taşıyan ve Avrupa Topluluğunu kuran andlaşmaya eklenen 128. Maddesi ile kültürlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliklerinin geliştirilmesi hükmü getirilir. Bu hüküm *Amsterdam Andlaşması*<sup>191</sup> ile geliştirilir. Böylece kurucu andlaşmalarda dolaylı da olsa ilk kez azınlıkların korunması ele alınmış olur.<sup>192</sup>

Aralık 2000’de Nice Zirvesi’nde kabul edilen, AB vatandaşlarının temel haklarını ve AB’nin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını düzenleyen, bir bakıma Avrupa anayasasının bir parçası olacağı belirtilen Şart’ta, sayılan hakların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde garanti altına alınmış temel hak ve özgürlükleri içerir. Bu hak ve özgürlüklerin çerçevesinin belirtilen anlaşmaya uygun olması gerektiği vurgulanır. Bu maddelerden hiç birinin, Topluluk yasaları, uluslararası hukuk, Topluluğun, Birliğin veya üye ülkelerin onayladığı, tüm uluslararası anlaşmalarda yer verilen hükümlerin ihlali yolunda yorumlanmayacağı belirtilir. Şart’ta azınlıklarla ilgili sadece 21. ve 22. maddeler vardır.<sup>193</sup> Bunlara göre, “Ayrımcılık Yasağı” başlığı taşıyan 21. Maddenin birinci fıkrası şöyle der: “*Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken kalıtsal özellikler, dil din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş, bir ulusal azınlığın üyesi olma, hususiyet, doğum, maluliyet, yaş veya cinsel eğilim gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılması yasaktır*”.<sup>194</sup> AB’nin kültür, din ve dil farklılıklarına saygı gösterdiği 22. madde de yer alır. Dolayısıyla bu maddeler azınlıklar açısından son derece yetersiz bir yaklaşıma karşılık gelmektedir.

2007 yılında imzalanan ve 2009’da yürürlüğe giren *Lizbon Antlaşması*, AB’yi tüzel kişiliğe sahip tek bir yapı haline getirir. Bu antlaşmada kabul edilen iki metinden biri olan AB Antlaşmasının 2. maddesinde, AB’nin dayandığı ilkeler şu şekilde ifade edilir:<sup>195</sup> “*Birlik insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır*”. Yine Lizbon Antlaşması’nın 49. maddesi, üye

<sup>190</sup> Maastricht Antlaşması, resmi adı “Avrupa Birliği Antlaşması” anlaşma metni için bkz. <http://www.eurotreaties.com/maastrichtext.html>

<sup>191</sup> Anlaşma metni için bkz.: **Amsterdam Antlaşması**, (İKV yay.), No:162, İstanbul, 2000

<sup>192</sup> Terzioğlu, s.37

<sup>193</sup> Kurubaş, s.181

<sup>194</sup> **Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi**, bkz.: <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708> Erişim Tarihi: 21.06.2018

<sup>195</sup> Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar...**, s.91

olmak için başvuranlardan, madde 2/1’de yer alan değerlere saygı göstermelerini ister. Bu madde, Amsterdam Antlaşması’nda AB’nin dayandığı değerler olarak sayılan kriterlere, azınlıklara dahil kişilerin haklarını da eklemektedir.<sup>196</sup>

AB’de halkın temsil edildiği ve direkt seçimle göreve gelen tek organ olan *Avrupa Parlamentosu*, Birlik içerisinde normları global planda BM, bölgesel planda ise AK ve AGİT tarafından belirlenen insan hakları ve azınlık hakları rejiminin bekçisi ve kendi yetki alanına giren durumlarda kınama, ekonomik yaptırım uygulama gibi çeşitli dış politika araçları kullanarak uygulayıcısı rolünü üstlenmiştir. Bu çerçevede AB içinde ve üçüncü ülkelerde konuyla ilgili gelişmeleri yakından izleyerek gerektiğinde bağlayıcılığı olmasa da kamuoyunu etkileme gücü olan bazı tavsiye kararları alabilen Avrupa Parlamentosu’nun ayrıca üçüncü ülkelerde yapılan antlaşmaları onaylama yetkisi vardır ve bu gibi durumlarda insan haklarının gözetilmesi şartını öne sürebilmektedir.<sup>197</sup>

Bu çalışmaların ve kararların çerçevesinde, AB’nin azınlık haklarına yönelik çabalarında bir ikilem olduğu görülür. İlk olarak AB, üye devletler için azınlık politikalarını imzalamış oldukları uluslararası antlaşmalarla sınırlı tutmuş, ikincisi kendi iç hukukunda ve bir düzenlemeyeden getirmekten kaçınır. Öte yandan, aday ülkeler için bazı temel belgelerin imzalanması ön koşulunu getirir ve bunun yanı sıra kendi ülkelerindeki azınlıklara pozitif hakların getirilmesi talebinde bulunur. Her ne kadar azınlıklar için haklar tanımaktan uzak olsa da, “ayrımcılığı” reddeden “*Avrupa Birliği Anayasası ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*”, Fransa ve Hollanda’nın reddetmesi üzerine hayata geçirilemez. Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, anayasanın kabul edilmemesi ve üye devletler ile aday ülkeler arasındaki dengesizliğin varlığı, azınlıklara yönelik genel ve faydalı kararların alınmasını önlemektedir.<sup>198</sup>

---

<sup>196</sup> Oran, *Etnik ve Dinsel Azınlıklar...*, s.90

<sup>197</sup> Saraçlı, s.80-81

<sup>198</sup> Öner, s.64

## BÖLÜM III

### DOĞU TÜRKİSTAN, KIRGIZİSTAN ve TÜRKİYE'DE UYGUR TÜRKLERİ

#### 1. DOĞU TÜRKİSTAN'DA UYGURLAR

##### 1.1. Demografik Yapı

Genel olarak Doğu Türkistan'ın demografik yapısı hakkında net bilgiler vermenin mümkün olmadığını belirtmek isterim. Zira ulaşılabildiğimiz bütün kaynaklar Doğu Türkistan'ın toplam nüfusu veya orada yaşayan etnik grupların nüfusları hakkında farklı farklı bilgiler vermektedirler. Bunun en önemli nedeni Çin'in, Doğu Türkistan'da sağlıklı bir nüfus sayımı yapmaması ve yapılmasına izin vermemesi olarak gösterelebilir. Çin Hükümetin 1947 yılında yaptığı resmi sayımlarda Doğu Türkistan'ın nüfusu 6-7 milyon civarında gösterilmektedir. 1953 yılında ise verilen resmi bilgiye göre bölgenin nüfusunu 4.218.000 olarak gösteren Çin kaynakları, 1967 yılında bu rakamı 5.726.000 olarak verir. Mehmet Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan'daki idarecilikleri zamanında bölgenin nüfusu 8-10 milyon civarında olduğunu ifade ederler. Yazar A. Karahoca “Doğu Türkistan” adlı eserinde 1949 yılında bu bölgenin nüfusunun 8 milyon olduğunu zikreder, batılı kaynaklar da bu rakamları doğrular.<sup>199</sup>

1996 yılında Doğu Türkistan Vakfı tarafından düzenlenen “II. Uluslararası Doğu Türkistan Sempozyumu”nda bölgede bulunan Türk nüfusu 35 milyon olarak ifade edilir.<sup>200</sup> Doğu Türkistan'ın nüfusu 50 milyon olarak gösteren kaynaklar da vardır.

Doğu Türkistan araştırmacılarının ve teşkilatlarının, bölge halkının aile yapısını ve kültürünü göz önünde bulundurarak ulaştıkları kanaate göre şu an Doğu Türkistan nüfusu 40.000.000’u aşmıştır. Hatta bu sayının daha da fazla olma ihtimali yüksektir. Nitekim Çin'in Doğu Türkistan'da yürüttüğü aile politikasının sonucunda yaşanan baskıcı uygulamalar nedeniyle milyonlarca çocuğun, uyulması gereken “iki çocuk kuralı” kapsamı dışında olması nedeniyle “nüfussuz” (kimliksiz) kaldıkları ifade edilmektedir. Ancak Çin Hükümeti'nin resmi açıklamalarına göre Türkler ve göçmen Çin'lilerle birlikte bölgenin nüfusu 21.815.815 olarak kaydedilmektedir. Resmi Çin açıklamalarında genel Türk topluluğunun nüfus oranı %55, Çinlilerin oranı ise %45 olarak gösterilmektedir.<sup>201</sup>

<sup>199</sup>Saray, s.38

<sup>200</sup> Ömer Kul, **100 Soruda Doğu Türkistan**, (Rumuz yay.), İstanbul, 2017, s.205

<sup>201</sup>Hidayet Oğuzhan, **Doğu Türkistan Esaret ve Zulmün Gerçek Yüzü**, (Rumuz yay.), İstanbul, 2018, s.12



Mehmet Saray, 2015 yılında kaleme aldığı eserinde, Doğu Türkistan'da 35 milyon civarında sadece Müslüman Türk'ün yaşadığını ifade eder. Bunun dışında bölgede 15 milyon civarında Çin'inin yaşadığını belirtir.<sup>202</sup>

**Tablo 1: Mehmet Saray'a göre Doğu Türkistan'ın etnik yapısı**

Uygurlar	30.000.000
Kazaklar	3.000.000
Kırgızlar	1.100.000
Özbekler	200.000
Tatarlar	90.000
Tacikler	90.000
Moğollar	200.000
Dunganlar (Çinli Müslümanlar)	1.000.000
Çinli nüfus	15.000.000
<b>Toplam</b>	<b>48.680.000</b>

Günümüzde Pekin, kendi hakim etnik unsuru dışında tüm azınlıkları güvenilirmez unsurlar olarak görmekte, azınlıkları devasa Çin nüfusunu kullanarak asimile etmeye çalışmaktadır ve Doğu Türkistan'da etnik özelliklerden arındırılmış bir Sinjang (Sincan) kimliğinin oluşturulmasını amaçlanmaktadır. Bazı kaynaklara göre 1949 yılından bu yana Çin'lilerin Doğu Türkistan'a yaptığı göç sonucunda, bölgede 1949 yılında %94 civarında olan Uygur ve Kazaklar başta olmak üzere Müslüman-Türk nüfusun oranı 2001 yılında %55'e gerilemiştir. Çin'lilerin 1949 yılında %6 olan toplam nüfusa oranı ise 2001 yılında %39'a ulaşmıştır. Bu da Uygurların 90'lı yıllardan itibaren Orta Asya ülkelerine göç etmeleri de kısmen etkilenmiştir.<sup>203</sup>

<sup>202</sup> Saray, s.39

<sup>203</sup> AmineTuna, **Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık**, (İnsani Yardım Vakfı Araştırma Yayınlar Birimi), İstanbul, 2012, s.149

## 1.2. Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı

Doğu Türkistan'daki okullarda *Uygurca* “azınlık dili” statüsünde kabul edilir.<sup>204</sup> Ancak Çin'liler ülkede herhangi bir dilin yaygınlaşmasını, potansiyel olarak sorunlu bir konu olarak görürler. Eğitim alanında ana dilini kullanmakta sorun yaşayan Uygurların, her on senede bir alfabeti değiştirilmiştir.<sup>205</sup> İlk olarak Arapça olan alfabeti Kiril alfabetesine değiştirmişler, daha sonra 1972 yılında Latin alfabetesine çevirmişler, son olarak ta 1983'te Doğu Türkistan Türklerinin kültür birliğinin sağlanmasından ve Türk dünyasıyla bütünleşmesinden kaygılanan Çin Hükümeti, baskılarla bölgede tekrar Arap alfabetesinin kullanımını mecbur etmiştir.<sup>206</sup> Bu durum çocukların eğitim eksik bırakmakta ve öğrenim görmelerini engellenmektedir. Ayrıca bölgede okuma yazma bilmeyenlerin oranını da arttırmıştır.

Kaynaklara göre Doğu Türkistan'da okuma yazma bilmeyenlerin oranı yaklaşık %58-60 civarındadır. Doğu Türkistan'ın tarihi, kültürü ve etnik geçmişi ile ilgili bilgiler resmi yorumdan farklı olarak verilmesi yasaklanmıştır. Eğitim öğretim kurumlarının yabancı ülkelerdeki öğretim kurumlarıyla doğrudan ilişki kurmaları da yasaktır. Bunun aksi yönünde hareket edenler ağır cezalara çarptırılmaktadır. Eğitim alanında da eşitsizlik sürmektedir. Uygur ve diğer Türk kökenli halkların çocuklarının üniversite kazanma oranı çok düşüktür. Okulların çoğunda Çin'lilerin menşeli ailelerin çocukları eğitim görmektedir.<sup>207</sup>

Doğu Türkistan'daki üniversitelerde 2002 yılından itibaren Uygur dili ile eğitim yasaklanmıştır. İngiliz araştırmacı Dr. Michael Dillon tarafından yazılan bir makalede, Sincan Üniversitesi'nde 2002 yılına kadar öğretim dili Uygurca ve Çince olduğu belirtilir Mayıs 2002 tarihinden itibaren Doğu Türkistan okullarında derslerin büyük çoğunluğunun sadece Çince yapılacağı kararlaştırılmıştır. Haziran 2002'de Kashgar Uygur basını, Hunlar ve eski Uygur edebiyatının kısa tarihinin yer aldığı çeşitli yayınları baskılar neticesinde yaktıklarını ifade ederler. İpek, halı ve marangozluk da dahil olmak üzere yerel el sanatlarını anlatan eski Uygur işçiliğinin birçok örneği de Çinler tarafından yok edilmiştir. Yine Haziran ayında, kitapçılarda, okul ve üniversite kütüphanelerinde hatta Kaşgar

<sup>204</sup> Arienne M. Dwyer, **The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse**, East Center Washington, 2005, s.21

<sup>205</sup> Keskin, **Çin'de Etnik Azınlıklar...**, s.87

<sup>206</sup> Nadir İlhan, “Türklerde Alfabe Değiştirme Sorunu ve Türk Kültürü Açısından Sonuçları”, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül 2007, Ankara; **38 ICANAS Bildiriler Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi**, C:1-4, Ankara, 2011, s.791

<sup>207</sup> Oğuzhan, s.84

vileyetinin tüm bölgelerinde yer alan özel okullarda ve öğrencilerde bulunan benzer kitap ve yayınlara el konulur.<sup>208</sup> Çin Hükümeti'nin Uygurca yazılmış kitapların yakması ve yok etmesi *İnsan Hakları İzleme Örgütü* tarafından rapor edilmiş.

Okul öncesi okullarda, dili Uygurca olan sınıfların sayısı her geçen gün azalmaktadır. Ancak Çin, bütün bu uygulamalarını kapatmak için göstermelik Uygur azınlık sınıfları açmakta ve bunu batı dünyasına reklam amaçlı sunmaktadır. Bu tip projeler ilk bakışta azınlıklar açısından faydalı gibi görünse de gerçekte bölgedeki azınlıklara ait sınıflar aşmalı olarak yok edilmektedir. Bu okullardaki azınlıklara ait çocuklar devleti yatılı okullarına götürülmekte, bu da azınlık çocuklarının Çin kültürü ile kaynaşması ve asimile olmasını hızlandırmaktadır.<sup>209</sup> Ayrıca azınlıkların kültürel etkinliklerine hükümet tarafından bütçe verilmesi ve bunlar tarafından toplu etkinlikler gerçekleştirilmesi yasaklar. Son dört senedir Nevruz Bayramı ve Meşrep gibi milli etkinliklerin kutlamasına izin verilmemektedir.

Doğu Türkistan'daki bütün yayınları sadece %16'sı Uygurcadır. Uygur dilinde hazırlanan bir ansiklopedi veya bir sözlük bulunmamaktadır. Uygur eğitimcilerin yada bilim adamlarının Uygur tarihi, kültürü, sanatı gibi konularda yazı yazmaları yasaklandığı için buna kalkışanlar “ayrımcılık” suçlamasıyla cezalandırılmakta, tutuklanmakta ve ders vermeleri durumunda okulları kapatılmaktadır.<sup>210</sup>

Bugün Doğu Türkistan'ın başkenti olan Urumçi'de sadece bir üniversite bulunmaktadır. Bu üniversiteyi Türk gençlerinin kazanmaları oldukça zordur. Saray'a göre bunun iki nedeni vardır. Birincisi, Çin idaresinin ilgisizliği yüzünden orta öğretim kurumlarında Doğu Türkistan gençleri iyi yetişmemektedir. İkinci neden ise Urumçi Üniversitesi'nin Çince öğretim yapmasıdır. Dolayısıyla orta öğretimde çok başarılı olan ve Çince öğrenebilmiş olan gençler üniversiteye devam edebilmektedir ki, bunların oranı Çinli öğrencilere göre daha düşük durumdadır. Neticede, iyi eğitim almayan ve kalifiye eleman durumuna gelemeyen bir Uygur Türkü kendi anavatanında son derecede geri kalmış bir toplum olarak yaşamaktadır.<sup>211</sup>

---

<sup>208</sup> Michael Dilon, “Uyghur Language And Culture Under Threat In Xinjiang”, **The Central Asia-Caucasus Analyst**, bkz.:<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/7024-analytical-articles-caci-analyst-2002-8-14-art-7024.html>, Erişim Tarihi: 21.04.2019

<sup>209</sup> Keskin, s.87

<sup>210</sup> Oğuzhan, s.87

<sup>211</sup> Saray, s.36

**Tablo 2: Doğu Türkistan’da Azınlıklar ve Çin nüfusu arasındaki eğitim düzeyinin karşılaştırılması<sup>212</sup>**

	Azınlıklar	Çin’ler	Doğu Türkistan Ortalaması
Okuma Yazma Bilmeyen Nüfus	%8.33	%5.87	%7.31
Okuma Yazma Kursları	%2.44	%0.89	%1.80
İlkokul	%51.44	%27.79	%41.63
Ortaokul	%25.75	%36.62	%30.26
Lise	%5.04	%13.20	%8.42
İhtisaslı Ortaokul	%3.95	%6.37	%4.95
Yüksekokul	%2.07	%7.14	%4.17
Üniversite	%0.98	%2.06	%1.42

Görüldüğü gibi tabloda azınlıklarda nüfusun okuma yazma bilmeyenlerin oranı Çin nüfusuna göre daha fazladır. Genel eğitim seviyelerine baktığımızda da Çin’lilerin daha eğitilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

### 1.3. İnanç ve İbadet Özgürlüğü

Dünyanın farklı bir çok yerinde olduğu gibi Doğu Türkistan’lıların da Türklüklerini İslamiyet sayesinde kurduğunu söylemek yanlış olmaz. Komünist Çin, bu durumu iyi bildiği için tüm dini faaliyetleri yasaklamıştır. Halkı İslamiyetten uzaklaştırmak için çok ağır cezalandırma yollarına başvurmuştur. Bilindiği üzere komünizm din tanımaz, bundan dolayı Çin Hükümeti göstermelik olarak bıraktığı birkaç cami dışında Doğu Türkistan’da medreseleri, mescitleri, camileri ve yerli halkın mukaddes saydığı bütün ziyaret yerlerini kapatmıştır. Bu dini kurumların bazılarını yıkmış, enkazını başka inşaatlarda kullanmış,

<sup>212</sup> Keskin, s.89

sağlam bıraktıklarını ise tiyatro, dikimevi, kulüp, yemekhane ve hatta domuz ahırını olarak kullanmıştır.<sup>213</sup>

Çin idaresi 11 Eylül sonrası yayınlandığı bir genelgeyle Amerika’da yaşanan terörların bir benzerinin kendi ülkesinde yaşanabileceğini gerekçe göstererek Doğu Türkistan’daki bütün düğün, cenaze, sünnet, ev taşıma törenlerini ve hatta her tür aksesuarın takılmasını yasaklamıştır. Devletin resmi bakış açısı dışında hareket eden ve faaliyet yürüten herkese “terorist” muamelesi yapıp onları bu şekilde suçlamıştır bütün bunları bahane ederek geniş özerklik ve kültürel haklarını isteyen Uygurları idam cezası uygulamıştır. Mahkemede idam cezasına çarptırılan bu insanlar bekleme olmaksızın hemen infaz edilmişlerdir.<sup>214</sup>

Çin Hükümeti camilerin açık olduğunu savunmaktadır. Günümüzde Doğu Türkistan’da imam yetiştirme amaçlı açık olan tek din okulu Urumçi İslam Enstitüsüdür. Bunun dışında Müslüman topluluğun yasal anlamda temel dini eğitim ihtiyaçlarına cevap verecek bir dini okul, Kur’an kursu, medrese veya normal eğitim sisteminde bu ihtiyacı karşılayacak herhangi bir kurum bulunmamaktadır. Ayrıca 2015 sonları ve 2016 yılının başlarından itibaren Çin’in, Doğu Türkistan’daki din düşmanı politikalarının daha da sertleştirdiğini görmekteyiz. Dini içerikli kitaplar, din eğitimi ve dini faaliyetlere yönelik başlatılan operasyonlar terörle mücadele çerçevesinde yapılmaktadır. Bu faaliyetleri yapanların her birisi birer terörist olarak görülmektedir.<sup>215</sup> Bölgenin yönetimi din görevlilerinin istihdamı konusuna da müdahale etmektedir; camilerde gerçekleştirilen faaliyetler, içeride ve dışarıda bulunan görevli kolluk güçleri tarafından takip edilmektedir. Kur’an-ı Kerim başta olmak üzere, tüm dini kitapların yayınlanması yasaktır. Bu kitapların satılacağı mekanlar da Çin Hükümeti tarafından izlenmektedir.<sup>216</sup>

Doğu Türkistan’da son zamanlarda özellikle 2016 yılında yaklaşık 3 500 caminin kamu güvenliğine aykırı olduğu gerekçesiyle yıkıldığı belirtilmektedir. Bölgede demografik değişimi amaçlayan Çin hükümeti, camilerin harabe olduğunu öne sürerek yıkımlarını sürdürmektedir. Sadece 2016 yılının aralık ayında Çin, Doğu Türkistan’da cami “Yıkma Operasyonu” çerçevesinde yıktığı cami sayısının yüzü aştığı Türkiye ve dünyanın bir çok ülkesinde gazetelere gündem olarak taşımıştır. Bunların dışında yıkılmayan camilerin kapılarında da cami’ye girişi yasak olan kişilerin listeleri asılmaktadır. Çin hükümetine

---

<sup>213</sup> Kul, s.186

<sup>214</sup> Kul, s.190

<sup>215</sup> Oğuzhan, s.72; Keskin, s.90

<sup>216</sup> Amine Tuna, **Asimilasyon ve Ayrımcılık...**, s.145; Keskin, s.91

göre 18 yaşın altında olanlar, memurlar, işçiler, emekliler, belediye görevlileri, parti mensupları ve kadınlar yasaklılar listesinde olup camiye girişleri engellenmektedir. Ayrıca bir mahalle sakininin namaz için başka bir mahalledeki camiye gitmesi yasaktır. Birçok şehirde ve ilçede belli insanlara özel cami giriş kartları dağıtılmış olup kartı olmayanların camilere girişlerine izin verilmemektedir. Halkın eşarp, başörtüsü, nikap, sakal, pardesü, gibi dini kimliği yansıtan kılık kıyafetlerle hastanelerde, bankalarda, resmi iş yerlerinde dolaşması, taksi ve otobüslere binmesi kesinlikle yasaktır.<sup>217</sup>

Ramazan ayında okullarda öğretmenlerin ve öğrencilerin oruç tutmaları kesinlikle yasaktır. İftar saatlerinde evlerine gitmeleri engellenmektedir. Ramazan ve Kurban bayramlarında devlet memurlarının ve özel şirket çalışanlarının oruç tutmalarına, namaz kılmalarına engel olunmaktadır.<sup>218</sup> Her yıl ramazan ayı önceki yıllara göre daha sert ve vahim uygulamalarla sıkıntılı geçmektedir.

Uygur ile Çin menşeyli müslümanlar (Dunganlar) arasında siyasi ve vatandaşlık hakları açısından fiili olarak çok fark gözetilmektedir. Çin'in iç kesimindeki Dunganlara uygulanan sistem ve politika, Uygurlara uygulananlardan çok daha rahattır. Aynı toprakları, aynı mahalleyi paylaşarak birlikte yaşadığımız bir ortamda Uygurlara Çin hükümeti tarafından uygulanan bütün uygulamalar hukuk, kanun ve eşitlik ilkeleri gibi kavramdan oldukça uzaktır. Doğu Türkistan'da yaşayan Dunganlara hiçbir şekilde baskıcı ve sert davranmayan Çin yönetimi, toprağın asıl sahipleri olan Uygurların dini özgürlüklerine ve yaşam haklarına baskı ve zulüm politikasını devam ettirmektedir.<sup>219</sup>

Sonuç olarak insan hakları izleme örgütü raporunda da yer verildiği üzere Doğu Türkistan'daki Uygurlar kültürel ve dini olarak inanılmaz baskı altındadır. Bu baskılar neticesinde bir çok siyasi tutuklama yapılmasını buna örnek olarak gösterilmesidir.

#### **1.4. İnsan Hakları ve Siyasi Baskılar**

Çin işgali altında bulunan Uygur Türkleri, insan hakları çerçevesinde kendi/öz Doğu Türkistan kimliğiyle yaşamak istemektedirler. Ancak bu istekleri ve bu düşüncüyle atıkları her adım Çin Hükümeti tarafından acımasızca bastırılmaktadır. Hatta bu tip istek

---

<sup>217</sup> Oğuzhan, s.74-76

<sup>218</sup> Amine Tuna, **Asimilasyon ve Ayrımcılık...**, s.145; Keskin, s.90

<sup>219</sup> Oğuzhan, s.79

ve hareketler Çin'liler tarafından bir bağımsızlık mücadelesi olarak görülüp, bu nedenle bir çok Uygur Türkü idam cezasına çaptırılmıştır.<sup>220</sup>

Çin Hükümeti'nin "Bir aile - bir çocuk" politikası, 1979 yılından beri uygulanmaktadır.<sup>221</sup> Çin, birden fazla çocuğun ekonomiye aşırı bir yük getireceğini, ülkenin modernizasyonu ve gıda güvenliği açısından bu politikanın gerekli olduğunu savunup uzun yıllar uygulamıştır. Çin, Doğu Türkistan'da da bu doğum kontrol politikasını yürüttüğü için birçok kişinin özellikle de kadınların en temel insan haklarını ihlal etmiştir. Hatta bu politika azınlıklar arasında daha Çin'in diğer bölgelerinde daha sıkı uygulanmıştır. Bu politika, evlenme yaşının, çocuk sayısının ve çocuk yapma zamanlamasının da kontrol edilmesini içeriyordu.<sup>222</sup> Çin'liler için bir, azınlıklar için iki olan çocuk sınırlaması uzun yıllar devam etmiş, söz konusu sınırın üstünde hamile olanlar Çin devleti tarafından tespit edilirse para cezası, hatta hamileliğin son aşamasında zorunlu kürtaj yaptırılarak anne karnından çocuk aldırılmıştır.<sup>223</sup>

Çin yönetimi, 1 Ocak 2016 yılında tek çocuk politikasını resmi olarak kaldırırsa da,<sup>224</sup> azınlıklar için iki çocuk üstü sahip olanlara gayriresmi baskı uygulamayı devam ettirdiği bağımsız kaynaklar tarafından nakledilmektedir.

Çin Hükümeti'nin Uygurlara karşı yaptığı ihlaller mahkemelerde de karşımıza çıkmaktadır. Buna en basit örnek, 2016 yılında *Martin Ennals* Ödülü kazanan Pekin Üniveritesinde görev yapan Uygur akademisyen ve insan hakları savunucusu İlham Tohti'nin Eylül 2014 tarihinde bölücülük suçlamasıyla ömür boyu hapse mahkûm edilmesidir. Uygur halkının haklarını, Çin anayasasında belirtilen maddeler çerçevesinde savunmasına rağmen kendisine müebbet hapis cezası verilmiştir. ABD ve Avrupa Birliği'nin İlham Tohti'nin serbest bırakılması için Çin yönetimine defalarca çağırısı yapmasına rağmen Çin Hükümeti bu duruma hiçbir tepki vermeden, hukuksuzluğa devam etmiştir.<sup>225</sup>

Ölüm cezası Doğu Türkistan'da daha çok siyasi amaçla kullanılmaktadır. Uluslararası Af Örgütü'nün Çin'in resmi basınında çıkan haberlere dayanarak topladığı bilgilere göre,

<sup>220</sup> <http://www.gokbayrak.com/haberler/10-aralik-dunya-insan-haklari-gunu-ve-dogu-turkistan>, Erişim Tarihi: 10.12.2018

<sup>221</sup> Амалия Загари, "В Китае Семьям Официально Разрешили Иметь Двоих Детей", <https://www.rbc.ru/society/27/12/2015/567fea439a794741f7202481>, Erişim Tarihi: 27.12.2018

<sup>222</sup> Türköz, s.53-55

<sup>223</sup> Oguzhan, s.81

<sup>224</sup> <https://meduza.io/news/2015/12/27/kitay-ofitsialno-otmenil-politiku-odna-semya-odin-rebenok>, Erişim Tarihi: 27.03.19

<sup>225</sup> <http://www.gokbayrak.com/haberler/uygur-akademisyeni-ilham-tohti,-nobel-baris-odulu%E2%80%99ne-aday-gosterildi-3293>, Erişim Tarihi: 01.02.2019

1991 yılında Doğu Türkistan’da en az 30 tutuklu ölüm cezasına mahkum edilmiştir. Bunların 18’inin infazı 1991’de, 22’sinin infazı ise 1992’de gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1 Ekim 1995 tarihinde, Doğu Türkistan’ın bağımsızlığını isteyen 19 kişi “ayrılıkçı” suçlamasıyla idam edilir. Türköz, Çin’in taraf olduğu Soykırım Sözleşmesinin ikinci maddesinde yer alan “*Ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel azınlıklara mensup üyelerin öldürülmesi soykrımdır*” ifadesine dayanarak Doğu Türkistan’da yapılan ölüm cezalarının “Etnik bir soykırım” olarak belirtir.<sup>226</sup> Ölüm cezalarının dışında da Uygurlara çeşitli işkenceler uygulandığı nakledilir. Taşlama, kırbaçlama ve soğukta tutma bunlardan bazılarıdır. Halbuki “*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*” 5. madde ve “*İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme*” 3. madde kişinin bir başkasına hangi sıfat veya amaçla olursa olsun işkence etmesini yasaklamaktadır.<sup>227</sup>

Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği Başkanı Hidayet Oguzhan eserinde, günümüzde Doğu Türkistan’da yaşanan insani hak ve hukuk ihlallerini şu şekilde sıralar:<sup>228</sup>

- Ülkeler, bölgeler, şehirler, kentler ve köyler arası izinsiz seyahat etmek ve dolaşmak yasaktır
- Uygur Türkçesi eğitim alanında çift dilli eğitim sistemi oyunuyla yasaklanmış durumdadır
- Pasaportlar toplatılmakta, geri verilmemekte ve insanların her türlü seyahat etme hakları engellenmektedir
- Her türlü dini faaliyetler yasaktır
- Dini içerikli kılık kıyafetlerin giyilmesi yasaktır
- İfade ve düşünce özgürlüğü yasaktır
- İbadet ve semboller yasaktır
- Mal mülk haklarının gaspı söz konusudur
- Asimilasyon ve demografik değişim
- Milli kültür ve medeniyete ait gelenekleri yaşatmak yasaktır
- Din ve inanç öğrenimi ve öğretimi yasaktır
- Camilere giriş kartı olmadan girilmesi yasaktır
- Ramazan aylarında her türlü dini faaliyete bulunmak yasaktır

---

<sup>226</sup> Türköz, s.62

<sup>227</sup> Türköz, s.63

<sup>228</sup> Oguzhan, s.93-94



- Ramazanda memur, emekli, öğrenci, ve 18 yaş altındakiler için oruç tutmak yasaktır
- İnternet ve sosyal medyanın serbest kullanımı yasaktır
- 18 yaş altındakilere ebeveynin, dinini öğretmesi ve buna teşebbüs etmesi yasaktır
- Yeni cami inşaatı yasaktır
- Özgürce hac farizasını yerine getirmek ve umreye gitmek yasaktır

Dolayısıyla Çin yönetimi Doğu Türkistan’da yaşayan müslümanlara özellikle Uygur Türklerine yönelik hak ihlalleri devam etmektedir.

### **1.5. Uygur Azınlıkların Seyahat Özgürlüğü**

Günümüzde Doğu Türkistan’da seyahat ve serbest dolaşım hakları önünde de ciddi engeller bulunmaktadır. Uygurlar ilk yurt dışı akraba ziyaretini ve seyahatlerini 1980 yılından itibaren çok kısıtlı ve sıkı bir kontrollü politika nezaretinde yapmışlardır. İnsanlar seyahat, hac, ticaret, eğitim ve akraba ziyareti gibi çok insani ve temel haklarından mahrum bırakılmıştır. Genelde pasaport müracaatı yapıldıktan sonra uzun zaman incelemeye tabi tutulmuşlar ve çetin bürokratik yollardan geçmeleri sağlanmıştır. Günümüzde Doğu Türkistan’ın genelinde Uygur Türkleri’nin normal yollardan yasal şartlarda seyahat, eğitim, umre ve hac, ticaret iş amacıyla yurt dışına çıkmak için pasaport alabilmesi imkansızdır.<sup>229</sup>

Son zamanlarda seyahat özgürlüğünün kısıtlanmasında yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Nitekim daha önce kendilerine pasaport verilen kişilerin pasaportlarına devlet tarafından el konmaya başlanmıştır. Pasaport müracaatında bulunan Uygurlar, devlet memuru da olsalar ancak çok büyük ücretler ödeyerek pasaportlarını alabilmektedirler. Oysa bir Çin’li, en geç 15 gün içerisinde pasaportu almaktadır. Uygurlar için sadece yurt dışı seferleri ve seyahat özgürlüğü kısıtlı değildi, kendi ana vatanının içinde şehirler arası gezmeye ihtiyacı olduğunda da yol ruhsat belgesi ve güvenlik yeşil kartlarını taşımak mecburiyeti var. Hem de bu belgeyi alabilmek için 19 ayrı birimden izin almaları gerekmektedir. Dolayısıyla Uygurlar yurt dışı seyahat özgürlüğü, Çin sınırları içinde dolaşım ve konaklama özgürlüğü ve son olarak da kendi vatanları olan Doğu Türkistan’da bile serbest seyahat ve dolaşım haklarından özgürce yararlandırılmamaktadırlar. Yurt

---

<sup>229</sup> Oğuzhan, s.95-96

dışından gelen yabancıların da Doğu Türkistan'a istediği şekilde, istediği şehre gidip gezme ve dolaşmaları da kolay değildi.<sup>230</sup>

## 1.6. Çin Nazi Kamplarında Uygurlar

2016 yılı sonlarına doğru tüm Doğu Türkistan bölgelerinde kurulan Çin Nazi Kamplarına, önce “Gizli Eğitim Merkezi – Yipik Terbiyeleş Merkezi” adı verilir. Daha sonra adı “Mesleki ve İdeolojik ve Siyasi Eğitim merkezi- Kesbi Siyasi Terbiyeleş Merkezi” olarak değiştirilir. Ekim 2016 tarihinde ilk kez Urumçi başta olmak üzere il merkezlerinde kurulan bu kamplara, Uygur Türkleri alınmaya başlanır. Urumçi uluslararası havaalanına yurt dışından geri dönen Uygur Türkleri daha pasaport kontrol noktalarında tutuklanarak kamplara götürülür.<sup>231</sup> Her ne kadar Çin yönetimi bu kampları “Eğitim kampları” olarak adlandırsa da, aslında bunlar bir işkencehane olarak kullanılmaktadır.<sup>232</sup> Tutuklanan insanlara her türlü psikolojik baskı ve fiziki işkenceler burada uygulamaktadır. Dikkat çeken bir husus ise, bu kamplarda bulunanlar arasında tek bir etnik Çin’li yoktur. Kamplarda bulunanların Müslüman Uygur Türkleridir. Ancak bazı kaynaklar kamplarda Kazak ve Kırgız’ların da varlığından bahsetmektedir.

Bu kamplara alınan insanları şu şekilde kategorize etmek mümkündür:<sup>233</sup>

- Cezalarını tamamlamış eski mahkumlar
- Din adamları
- Eğitimli Uygur aydınlar
- Geçmiş yıllarda dini vaaz ve tebliği yapanlar ve bunu dinleyenler
- Geçmişe dönük sosyal yardım faaliyetlerinde bulunanlar
- Geçmiş yıllarda Kur’an kursu ve Medreselere devam edenler
- Yurt dışında öğrenim görenler
- Evinde Kur’an-ı Kerim ve dini kitap, sesli veya görsel dijital malzeme bulunduranlar

<sup>230</sup> Oğuzhan, s.97

<sup>231</sup> <https://www.yeniakit.com.tr/haber/mersinde-uyusturucu-saticilarina-operasyon-yapildi-378071.html>, Erişim Tarihi: 02.04.2019

<sup>232</sup> <https://www.yeniakit.com.tr> , Erişim Tarihi: 20.04.2019

<sup>233</sup> <https://www.yeniakit.com.tr/haber/mersinde-uyusturucu-saticilarina-operasyon-yapildi-378071.html> , Erişim Tarihi: 20.04.2019

- Yurt dışına bir kez dahi olsa gidip gelenler (Özellikle Türkiye'ye gidenler)
- Sakal bırakan Uygur erkekler
- Tesettürlü kıyafet giyenler
- Devletin Birliği ve Milletlerin dostluğuna aykırı söz ve beyanlarda bulunanlar
- Yasalara aykırı davranacaklarından şüphe edilenler (Gumanlık kişiler)
- Çin'in dini tüzük ve uygulamalarına aykırı davrananlar
- Her türlü Şüpheli ve dikkat edilmesi gereken Şahıslar (Gumanlık ve Noktalık kişiler)

Birçok ailede aile reyslerin götürülmesinden ve hatta bazı ailelerde ebeveynlerin tutuklanıp evde çocukların yalnız kalmasından dolayı ciddi sorunlar yaşanmaktadır.

### 1.7. Çin-Doğu Türkistan İlişkilerinin Uygurlara Yansıması

Günümüzde Doğu Türkistan olarak bilinen bu bölge, 19. yüzyılın 3. çeyreğine kadar Çin'liler tarafından yönetilip Çin'nin batı bölgesi adıyla bilinmekteydi. Yine bu bölge Uygurca Şincang, Türkçe, Sincan, Avrupa'da Sinkiang (Xinjiang) olarak bilinmektedir. Türköz, bölgenin Çin'in 19. vilayeti olarak şekillendiğini belirtirken, bazı batılı yazarların bu bölgenin nüfusun çoğunluğunun Müslüman Türk guruplarından oluştuğunu belirttiklerini ifade eder.<sup>234</sup>

Öte yandan bazı batı kaynakları Şehname'ye dayandırarak milattan önceki dönemlerde Doğu Türkistan diye bilinen bu bölgede Türklerin yaşadığını ve burasını "Turan" olarak adlandırdıklarını naklederler. M.S. 7. yüzyıldan sonra Arap ve Fars kaynaklarında "Türkistan" olarak adlandırmaya başlar. Turfan metinlerine göre ise Uygurların kendi yaşadıkları bu topraklara Uygur İli olarak gördükleri zaman zaman da buraya Uyguristan dendiği kaydedilmektedir.<sup>235</sup> Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi "Büyük Türkiye" anlamına gelen "Uluğ Türkistan"ın batı kısmı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ruslar tarafından işgal edilince doğuda kalan kısmına "Doğu Türkistan" adı verilmiştir.

Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.828.418 km<sup>2</sup> olup 3/1 çöllerle kaplıdır. 90.000 km<sup>2</sup>sini ormanlıklar oluşturur, geriye kalan toprakların bir kısmını tarıma elverişli

<sup>234</sup> Türköz, s.1-2; Keskin, s.67

<sup>235</sup> Alimean İnayet, "Bir Medeniyet Havzası Olarak Doğu Türkistan", **Hür Doğu Türkistan Sempoziumu Beldireleri**, İstanbul, 2010, s.13; Keskin, 67,

topraklar ve bir kısmı dağlık bölgeler meydana getirir. Yeraltı zenginlikleri bakımından yalnız Çin’de değil Asya kıtasında da sayılı ölkelerden biridir. Bu güne kadar bölgede 118 çeşit maden tespit edilmiştir. Rezervler bakımında oldukça zengin olan Doğu Türkistan, Demir, Bakır, Krom, Silisyum, Mangan, Altın, Kurşun, Taş pamuğu, Pırlanta, Uranyum ve Gümüş gibi madenler çıkarılmaktadır. Enerji kaynaklarından ise Doğalgaz, Petrol, Linyit, Hidrolik jeotermal, Kömür, Asfaltit, Jeotermal ısı ve Bitümlüşt gibi kaynaklara sahiptir.<sup>236</sup> Yapılan araştırmalara göre Doğu Türkistan petrol ve doğal gaz alanında Çin’in en stratejik bölgesidir. Çin’in petrol rezervlerinin yüzde %25, doğal gaz rezervlerinin %28 barındırdığı kaydedilmektedir. Doğu Türkistan’ın petrol rezervleri İran ve Irak’ın rezervlerinin 10 katıdır. Kaynaklara göre 910 bin km<sup>2</sup>’lik alanda petrol tespit edilmiştir ve her yıl buradan 10 milyon ton petrol Çin’e taşınmaktadır. Doğu Türkistan’da bu kadar petrol olmasına rağmen burada petrol Çin’den iki kat daha pahalıdır. Bu bölgede 17.4 trilyon m<sup>3</sup> doğal gaz rezervi bulunmakta ve 30 bölgeden doğal gaz çıkarılmaktadır. Özellikle Cungarya ve Tarım havzaları doğal gaz bakımından oldukça zengindir.<sup>237</sup>

Ekonomik bakımdan gittikçe güçlenen Çin, Doğu Türkistan’a karşı uyguladığı “Açık kapı” politikasında önemli bir faktör olarak kabul etmektedir.<sup>238</sup> Avrupa ile Asya arasında bir köprü vazifesi gören Doğu Türkistan toprakları, aynı zamanda coğrafî olarak çöl ve duvarın arasında kaldığı için Çin’in dışarıya açılan tek kapısı olma özelliği taşımaktadır. Bu yüzden coğrafyanın kader olduğu tezinden muzdarip olan Uygurlar kendi avantajları ya da aynı zamanda Çin’in dezavantajından dolayı sürekli olarak tehdit altında kalmıştır ve kalmaya da devam etmektedir. Ancak Uygurların jeopolitikten kaynaklanan talihsizlikleri ticaret yolları ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile de sonlanmamıştır, aksine Doğu Türkistan’da yer altı kaynaklarının keşfi ile çok daha büyük bir tehdit altına girmiştir.<sup>239</sup> Sonuç olarak Doğu Türkistan, güvenlik, stratejik, ekonomik, jeopolitik ve jeostratejik açısından son derece önemli bir bölgedir ve bu nedenle Çin için her zaman önemli ve vazgeçilmez bir parçası olarak kalmaktadır.

---

<sup>236</sup> Adıbelli, s.18

<sup>237</sup> Süheyl Çabanoğlu, “Avrasya, Çin ve Doğu Türkistan”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, [http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/51338/avrasya\\_cin\\_ve\\_dogu\\_turkistan](http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/51338/avrasya_cin_ve_dogu_turkistan), Erişim tarihi: 07.01.2019

<sup>238</sup> Türköz, s.37

<sup>239</sup> Yunus Emre Deli, “Yeni Başlayanlar İçin Doğu Türkistan Sorunu”, Beyaz Tarih, <https://www.beyaztarih.com/makale/yeni-baslayanlar-icin-dogu-turkistan-sorunu>, Erişim Tarihi: 29.03.2019

## 2. KIRGIZİSTAN'DA UYGURLAR

### 2.1. Kırgızistan'a Göç

Kırgızistan'da yaşayan Uygurlarla ilgili yeterli kaynak bulunmamaktadır. Ancak konuyla ilgili en son yapılan çalışma Erkin Emet'e aittir. Emet, eserinde şunlardan bahseder: “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Uygurlar coğrafi ve lehçe-ağız özelliklerine göre ikiye ayrılır (Fergana Grubu ve Yedi-Su Grubu). Fergana Grubu, Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinden göç edip Fergana vadisindeki Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın şehir ve kırsal kesimlerine yerleşmiştir. Bunlara 20. yüzyılın başlarına kadar yerli ahali tarafından “Keşkerlikler (Kaşgarlılar)” denilmekteydi. Yedi-Su Grubu ise 1882 yılında Rusya ile Mançu İmparatorluğu'nun hudutları çizilirken Doğu Türkistan'ın kuzey bölgelerinden göç eden Tarancılar olmuştur”.<sup>240</sup> Aktarılan kaynaklara göre Uygur göçmenlerinin Kırgızistan'a ilk göç dalgası 19. yüzyılın 20'li yıllarına rastlamaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında Kırgızistan'ın Oş şehrinde Kaşgar'dan göç eden Uygurlar tarafından kurulan Kaşgar-Kıştak adlı bir köy tespit edilir.<sup>241</sup> İkinci göç dalgası 1950-1962 yılları arasında gerçekleşmiştir.

Kırgızistan'a gelen Uygur göçmenleri genel olarak Fergana ve Çuy vadisinde, Issık Göl kıyısının bir kısmına yerleşir. Kırgızistan'ın güney bölgesinde Uygurlar Oş, Özgen ve Celal-Abad kentleri çevresinde yoğun bir şekilde yerleşmişlerdir. Kırgızistan'ın Çuy bölgesine yerleşen Uygurlar, Bişkek, Kara-Balta, Tokmak şehirlerine ve Alamedin, Kant ilçelerine sığınmışlar. Issık-Göl bölgesinde ise Karakol şehrinde ve İrdık Ceti-Oguz ilçesine göç etmişler ve son olarak Narın bölgesine gelen Uygur göçmenleri At-Başı köyüne yerleşmişlerdir.

1950'li yıllarda Çin'de “Kültürel devrim” ivme kazanmaya başlar<sup>242</sup> ve bu her şeyden önce ulusal azınlıklar için bir tehdit oluşturur. Bu durum, Uygurların ikinci göç hareketine neden olur. 1950-1962 yılları arasında Doğu Türkistan'dan göç eden Uygurlar sadece Kırgızistan'a değil tüm Orta Asya'ya yayılırlar.

Uygur göçmenleri Doğu Türkistan'dan kaçak ve resmi olmak üzere iki şekilde Kırgızistan'a göç ederler. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, savaş nedeniyle SSCB'de nüfus azalmış ve tarımda zayıflama görülmeye başlamıştır. Bu sebeple merkezi hükümet

<sup>240</sup> Emet, **21 Yüzyıl Uygur Dramı...**, s.19

<sup>241</sup> Абылбек Асанканов, **Уйгуры Кыргызстана**, Ответственные редакторы: А.И. Нарынбаев, В.М. Плоских, Бишкек 2014, s.10

<sup>242</sup> <https://ak-sai.com/yiguri-kr/>, Erişim Tarihi: 04.03.2018

fazla işçiye ihtiyaç duyuyordu. 1952 yılından itibaren, Çin'lilerle mutabakat neticesinde Sovyetler, pasaportlarını "*Sovyet Vatandaşları Topluluğu*" aracılığıyla azınlıklara yayar. Bunu fırsat bilen Uygur Türkleri, Çin'de bulunan Sovyet konsoloslugu üzerinden pasaportlarını elde ederek göç etmeye başlarlar. İlk gruplar 1954 yılında göç hareketini başlatır.<sup>243</sup> Ancak 1955 yılında bu hareket yaygınlaşarak kitlesel bir nitelik kazanır. 1955 ve 1956 yıllarında elinde binlerce Sovyet pasaportu taşıyan Uygurlar, Kırgızistan ve SSCB'nin diğer özerk bölgelerine göç ederler. Aynı zamanda Çin'nin İli Vadisi bölgesinden Sovyet Uygurların göç etmesinin ardından İli Vadisi'ndeki Çin karşıtı unsurlardan kurtulmak ve Çin'in iç kısmından gelen Çin'li yerleşimciler için daha fazla yer boşaltmak için bu plana razı olurlar.<sup>244</sup>

Uygurların bir diğer göç hareketi yasadışı insan kaçakçılığı yoluyla gerçekleşir. Binlerce Uygur Türkü, Doğu Türkistan'da oturdukları evlerini bırakarak alabildiği kadar malını mülkünü yanına alıp yola çıkarlar. Uzun, yorgun ve zor bir göç süreci sonucunda, göçmenler Kırgızistan ve Sovyetler Birliği bölgelerine ulaşırlar.

Çin ile SSCB arasındaki sınır 1963 yılında kapanıp, yaklaşık 1980'lerin ortalarında yeniden açılır. Bu açılma sürecinde akrabalarını ziyaret etmek amacıyla ve ticaret yapmak isteyenlere yeni bir göç hareketleri meydana gelir. Uygurların iki topluluğu arasındaki etkileşim, her iki taraftaki Uygur kimliğinin kavranmasına yardımcı olur.<sup>245</sup>

## 2.2. Demografik Yapı ve Yaşadıkları Bölgeler

1926 yılında SSCB'de yapılan nüfus sayımına göre, Kırgızistan topraklarında 8.3 bin Uygur yaşamaktadır. Bu da Kırgız Özerk bölgesinin toplam nüfusunun %0,8'ini oluşturmaktadır. Bunların 1500'ü şehirde ikamet ederken, 6700'ü ilçe ve köylerde yaşamaktadır.<sup>246</sup>

2009 tarihli resmi kaynaklara göre Kırgızistan'da 48.543<sup>247</sup> Uygur Türkü bulunmaktadır, 2012 yılında ise Kırgızistan'da yayınlanan bir istatistik raporunda 50 bin Uygur Türkünün yaşadığı belirtilmiştir. Son olarak 2019 yılında Kırgızistan nüfusunun

---

<sup>243</sup> William Clark, Ablet Kamalov, "Orta Asya Sınırlarına Uygur Göçü", Çev.: Adem Öger, Zulhayat Ötkür, **Uluslararası Uygur Araştırmalar Dergisi**, S.9, 2017 s. 149

<sup>244</sup> Öger, Ötkür, s.116

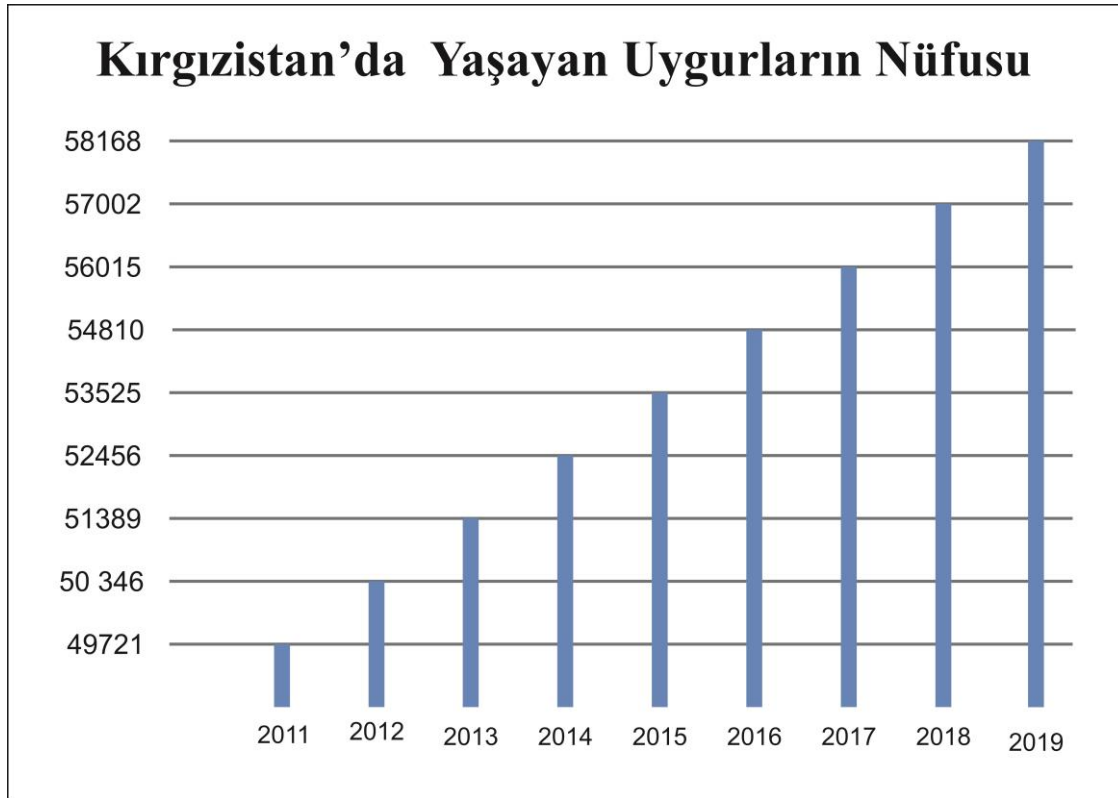
<sup>245</sup> Öger, Ötkür, s.124

<sup>246</sup> Николай Гейер, **Весь Русский Туркистан**, СССР, Ташкент 1908, s.258

<sup>247</sup> Асанканов, s.36

ulusal bileşimine göre Kırgızistan'da Uygur Türklerin nüfusu 58.168<sup>248</sup> olarak gösterilmektedir. Biz de bu istatistik raporuna dayanarak 2011 yılından itibaren 2019 yılına kadar Kırgızistan'da bulunan Uygur nüfusunu tablo şeklinde vermeye çalışalım:

**Tablo:3 Kırgızistan'da Yaşayan Uygur Türklerinin Nüfusu**<sup>249</sup>



Görüldüğü üzere Kırgızistan'da yaşayan Uygurların nüfus artışı her geçen seneye göre daha da artmaktadır. Ancak yapılan araştırmalara göre ülkede, özellikle Kırgızistan'ın güney bölgesinde, resmi rakamlardan daha fazla Uygurların bulunduğu ifade edilmektedir. 1930'lu yıllarda Stalin'in baskılarından dolayı bir çok Uygur Türkü suçsuz olarak öldürülür ve binlerce Uygur müslüman, SSCB tarafından Çin'e geri teslim edilir. Bu nedenle de Uygurlar hayatta kalabilmek için kendi kimliklerini Özbek, Kırgız, Kazak, olarak değiştirmek zorunda kalmışlardır.<sup>250</sup> Özbekler arasında yaşayan Uygurlar, kimliklerini Özbek olarak değiştirirler, Kırgızlar arasında yaşayan Uygurlar ise kendilerini

<sup>248</sup> Национальный Состав населения Кыргызской Республики, <http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/>  
Erişim Tarihi: 27.04.2019

<sup>249</sup> Национальный Состав населения Кыргызской Республики, <http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/>  
Erişim Tarihi: 27.04.2019

<sup>250</sup> Асанканов, s.36

Kırgız olarak ifade ederler. Böylece bir gecede binlerce Uygur Türkü Kırgız, Kazak, ve Özbek kimliklerini alırlar.

Günümüzde Uygur Türkleri, Kırgızistan'ın Çuy, Oş, Narın, Celal-Abad, Issık-Göl ve Batken bölgelerinde yaşamaktadır. Bişkek şehrinin Lebidinovka, Novopokrovka, Vostok 5, Alamedin, Komsomolskoye, Ala-Too, Tokuldoş, vilayet ve köylerde ikametlerini sürdürmektedir. Bunun dışında Kırgızistan'ın Karakol, Kara-Balta, Tokmak, Özgen, Kant şehirlerinde de Uygurların bulunduğu ifade edilir.

### **2.3. Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı**

Çin'in işgalci ve baskıcı uygulamaları sonucunda, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleri, anavatanlarını terk ederek, Kırgızistan'a göç etmek zorunda kalırlar. Bu küçük topluluk, bütün asli özelliklerini, yerli kültürü ve onun taşıyıcısı olan ana dilini de taşımışlardır. Oysa ana dil, halkı, tarihini, kültürünü ve geleneklerini tanıtan bir kaynaktır. Ancak günümüzde Kırgızistan'da yaşayan Uygurların ana dilini bilen ve uygurca yazabilenleri, genelde yetişkin nesil arasında görmekteyiz.

Günümüzde Kırgızistan'da yaşayan Uygurlar arasında ana dilini bilen ve uygurca yazabilenlerin oranı şu şekilde ifade edebiliriz: 50 yaş üstü olan Uygurlar ana dilini ileri seviyede bilmekte, orta yaş grubu ise arzu edilen seviyede konuşamamaktadır. Bu grup uygurca olan arap alfabesine de çoğunlukla hakim değillerdir. Gençlerin arasında ise ana dilini bilenlerin oranı malesef daha da düşüktür. Bunun sebebi de aile arasında evde çoğu zamanda rusça konuşulması, eğitimde Uygur dilinde sınıfların olmaması, okullarda aldığı derslerin bölgelere göre Rusça, Kırgızca Özbekçe verilmesidir.

Kırgızistan'da 1920'li yılların başlarında Uygur dilinde yaklaşık 10 ilköğretim okulu ve Uygur dilini öğrenmek için kurslar bulunmaktaydı. Daha sonra 1982 yılında aktivistlerin ve aydınların sayesinde Uygurların oturduğu bölgelerde Uygur dilinde ders verilen sınıflar açılmaya başlamıştır. 1994 – 2011 yılları arasında Bişkek şehrinde, Yusuf Balasagun Kırgız Ulusal Üniversitesi'nde Uygur filolojisi fakültesi mevcuttu. Bu fakültenin "Uygur filolojisi" bölümünde 5 yıl eğitim görerek öğrenciler mezun olmaktadır. Ancak günümüzde Uygur dilinde ne fakülteler, ne lise ne de ilkokul bulunmaktadır.



## İnanç ve İbadet Özgürlüğü

Beş ülke ile komşu olan Kırgızistan, 2019 istatistiklerine göre 6.389.500 nüfusa sahip bir Orta Asya ülkesidir. Kırgızistan bir çok etnik gruba sahiptir, ülkenin toplam nüfusunun %67,4'ü Kırgız, %14,2'si Özbek, %10,3'ü Rus, %1'i Uygur, %0,7'si Ukraynalı, %6,4'ü diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.<sup>251</sup> Toplam nüfusu oluşturanlara bakıldığında zaman çok etnikli bir dokuya sahip ülkedeki ulusal kültürün geniş bir coğrafyanın tesiri altında kaldığı görülür. Mevcut tüm dini-kültürel unsurları koruyup geliştirmeye çalışan Kırgızistan'ın inanç değerleri açısından renkli bir nitelik taşıdığı söylemek yanlış olmaz.

2000'li yılların başında Kırgızistan nüfusunun %84'ü Müslüman, %15'i Ortodoks Rus ve geri kalan %1'i ise farklı dinlere mensup<sup>252</sup> iken, son yıllara gelindiğinde bu oranların değiştiği görülür. Günümüzde Kırgızistan nüfusunun % 92,6'sını Müslümanlar oluşturur. Bunların % 73'ü Kırgız, % 14,6'sı Özbek, % 5'i ise diğer etnik gruplardır. Bu özelliğiyle günümüz Kırgız toplumu dini açıdan çeşitli ve canlı bir toplum yapısına sahip görünmektedir. Ayrıca Kırgızistan'da dini hayatın görünümüyle ilgili güncel istatistikler yayınlayan Bulan Enstitüsü'nün verilerine göre, bugün Kırgızistan'da 30'un üzerinde dini grup faaliyet göstermektedir.<sup>253</sup>

Kırgızistan'da islam dininin yayılması uzun bir süreçte gerçekleşir. Sovetler Birliği sonrası bağımsızlığa kavuştuktan sonra ülkede din bakımından önemli değişiklikler meydana gelmeye başlar. Farklı din ve kültürlerin hüküm sürdüğü Kırgızistan'da dini akımlar düzensiz bir şekilde gelişme göstermektedir.<sup>254</sup> Kırgızistan diğer Orta Asya Türk ülkelerine nazaran dine bakışı farklılık arz eder. Örneğin; Özbekistan ve Tacikistan'da sakal bırakmak dini bir faktör sayılarak yasaklanıp insanların giyimlerine dahi müdahale etmektedir. Kırgızistan'da ise Uygurlar başta olmak üzere diğer etnik azınlıklar istediği giyimi giyinebilmekte ve sakal bırakabilmektedir. Buna ne devlet, ne de toplum itiraz etmediği görülür.<sup>255</sup>

<sup>251</sup> Salih Pay, Akif Kılavuz, "Kırgızistan'da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C:18, S.1, Uludağ, 2009, s. 248

<sup>252</sup> Salih Pay, Akif Kılavuz, s. 248

<sup>253</sup> İhsan Çapçioğlu, "Kırgızistan'da Dini Hayat: Sosyo-Kültürel ve Teolojik Bir Bakış", **Uluslararası Ali bin Osman el-Üşî Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 2017, s.550

<sup>254</sup> Pay, Kılavuz, s.254

<sup>255</sup> Kozukulov, "Kırgızistan'da Devletin Din Siyaseti"..., s.102-103

2015 yılında yapılan araştırmalara göre Kırgızistan'da Müftülüğe bağlı olan İslam Yüksek Okulları, 1 Üniversite, 9 enstitü ve 65 medrese bulunmaktadır.<sup>256</sup> Bu okullarda Uygurlar da yer almaktadır. Günümüzde ise Kırgızistan'ın genelinde 2647 cami, 107 medrese ve 2800 din adamı olduğu nakledilmektedir.<sup>257</sup>

Genel olarak ifade etmek gerekirse, Kırgızistan'da yaşayan Uygurlar diğer Orta Asya ülkelerine göre inanç özgürlüğü bakımından daha rahattırlar. Örneğin, istedikleri kılık kıyafetleri giyebildikleri gibi ve başta namaz olmak üzere bütün ibadetlerini rahatlıkla yapabilmekteler. Bunların yanı sıra insanlar çocuklarını dinlerini öğrenmek için başta medreseler olmak üzere istedikleri okullara gönderebilirler. Ayrıca Ramazan ve Kurban Bayramları, Oruç tutma, Hac seyahatı, Umre seyahatı gibi dini faaliyetleri rahatça yerine getirebilmekteler.

#### **2.4. Uygur Türklerinin Kırgızistan'da Kurdukları Dernekler ve Yayın Faaliyetleri**

Kırgızistan'da dernekler kurabildikleri gibi yayın faaliyetleri de yapabilmekteler. Kırgızistan'da Uygurlar, "Uygur Devrimci Birliği" adıyla 1921 tarihinde ilk dernekleri kurulmuşlar. Bu birliğin amacı, Kırgızistan topraklarında yaşayan Uygurlar arasında siyasi, kültürel, eğitim ve diğer faaliyetleri yürütülmesidir. Yaklaşık 5 yıl faaliyet gösterdikten sonra söz konusu birlik kapatılır.

Uygurlar 1989 tarihine kadar bu türden resmi bir dernek kurup, her hangi bir yayınevi faaliyetinde bulunamazlar. 17 Aralık 1989 tarihinde önde gelen bazı Uygurlar tarafından *İttipak Kırgızistan Uygurlar Birlik Derneği* kurulur. Derneğin temel amacı, ulusal kimliğin canlandırılması, Uygur dilinin gelişimi, kültür, sanat, spor, tıp, eğitim gibi alanlarda faaliyet göstermek olmuştur. 1994 yılına gelindiğinde dernek tarafından "İttipak" gazetesi yayınlanmaya başlanır. Gazete ilk başta rus ve uygur dillerinde olmak üzere 4 sayfa olarak yayınlanır.<sup>258</sup> Bu gazete, Kırgızistan'da yaşayan Uygurların sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve kültürel yaşamını aydınlatan tek baskı organı olmuş ve günümüze kadar da tek gazete olarak devam etmiştir. Söz konusu gazete Kırgızistan'da yaşayan Uygurlar hakkında bilgi verdiği gibi zaman zamanda yurtdışında yaşayan Uygurlar hakkında bilgi vererek bu ülkedeki Uygurları bilinçlendirmiştir. Zira kurulduğundan beri yaklaşık 30

<sup>256</sup> Timur Kozukulov, "Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ağrı, 2015, s.189

<sup>257</sup> [https://24.kg/obschestvo/95401\\_vkyirgызstane\\_mechetey\\_bolshe\\_chem\\_obscheobrazovatelnyih\\_shkol](https://24.kg/obschestvo/95401_vkyirgызstane_mechetey_bolshe_chem_obscheobrazovatelnyih_shkol)  
Erişim Tarihi: 27.05.2019

<sup>258</sup> Архив Общества "Иттипак", *Общественно Политическая Газета "Иттипак"*, №1, от 25 Марта 1994 года, Бишкек 2018

yıldır Kırgızistan'daki Uygurların kendi kültürleri ve tarihleri konusunda bilgi veren ve insanlara aydınlatan tek yayın olmuştur. Bunun dışında dernek çatısı altında çeşitli komiteler kurularak bir çok faaliyette bulunulmuştur. Örneğin; “Eğitim ve bilim Komitesi”, “Gençlik Komitesi”, “Sanat ve Spor Komitesi” bunlardan bazılarıdır.

Eskiden bu yana Çin hükümeti Kırgızistan'da yaşayan Uygurları ve Kurdukları "İttipak" derneğini terörist, ayrılıkçı ve aşırılık yanlısı gruplar olarak görmüş ve görmeye devam etmektedir. Uygurlar ise yaptıkları bütün faaliyetleri kendi temel hak ve özgürlüklerini koruyup muhafaza etmek istediklerini belirtmektedirler.<sup>259</sup>

Günümüzde derneğin amacın doğrultusunda bir çok kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetler düzenlenmesi için çaba sarfedilmektedir. Aslında bu tip faaliyetler Kırgızistan'da yaşayan Uygurlara kendilerini tanıtmak için bir fırsatta sunmaktadır. Ancak son yıllarda Kırgız yetkililer, gerek dernek gerekse Uygurlar tarafından düzenlenmek istenen her hangi bir etkinliğin yapılmasına engel çıkartmakta veya tamamen yasaklamaktadırlar. Zaten yıllarca tek dernek ve aylık olarak yayınlanan tek gazete ile yetinen Uygur topluluğunun son yıllarda bu hakları da kısıtlanarak ellerinden alınmaya çalışılmaktadır.

## 2.5. Kırgız-Çin İlişkilerinin Uygurlara Yansıması

Kırgız Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilere özel önem vermektedir. Bunda Çin'in dünya çapında yükselen bir güç haline gelmesi ve ülkenin güney-doğu sınır komşusu olmasının da etkisi vardır. Kırgızistan'ın Çin'e yönelik dış politikası, dostluk ve iyi komşuluk esaslarına dayanarak iki ülke arasındaki sorunların giderilmesi ve farklı alanlarda işbirliği faaliyetlerinin gelişmesini amaçlamaktadır.<sup>260</sup>

SSCB döneminde Kırgızistan ile Çin zaman zaman sınır problemleri yaşamıştır. 1996 yılında “Kırgız-Çin Devlet Sınırı Andlaşması” ve 1997’de “Sınır Bölgelerinde Silahlı Kuvvetlerin Karşılıklı Olarak Azaltılması Andlaşması” imzalanarak bu sorunlar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bunun dışında 1996 yılında Şanghay toplantısında, beş ülke

<sup>259</sup> <https://www.dunyabulteni.net/orta-asya/kirgizistandaki-uygurlar-endiseli-h315755.html>, Erişim Tarihi: 12.05.2019

<sup>260</sup> Giray Saynur Bozkurt, “Kırgızistan’ın Küresel ve Bölgesel Güçler ile İlişkilerine Genel Bakış”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, bkz.: <http://www.tasam.org>, Erişim Tarihi 23.04.2019

arasında (Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) “*Sınır Bölgelerinde Askeri Alanda Güven Arttırıcı Tedbirler Andlaşması*” imzalanmıştır.<sup>261</sup>

Son yıllarda, Çin ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerde yoğunlaşma eğilimi gözlenmektedir. Bu ilişkilerin, daha çok iktisadi alanda odaklanarak gaz ve petrol kaynaklarının ulaştırma projelerine yönelerek ticaret ve bölge yatırımları ile ilgili olduğu görülür. Zengin hammadde kaynaklarına sahip olmayan Kırgızistan, Çin hükümeti ile daha çok ticari bağlarını devam ettirmekte, son zamanlarda buna güvenlik alanında da işbirliği çalışmalarını eklemektedir. Ancak Kazakistan ve Kırgızistan’daki bazı siyasetçiler, Çin’in bu iki ülkeye tedrici olarak nüfus yayılması politikası güttüğünü iddia etmektedirler. Kırgızistan’daki bu Çin yayılması özellikle Kırgızistan-Çin sınırında bulunan Narın bölgesinde kendini hissettirmektedir. Elde ettiğimiz bilgilere göre sadece 2013-2014 yılları arasında Kırgızistan sınırından 300 bine yakın Çin’linin ülkeye giriş yaptığı idda edilmektedir.<sup>262</sup> Bu konuyla ilgili Almatı’da yaşayan kazak siyasetçi Mukar Çolponbaev’in yaptığı bir açıklamada “*Böyle devam ederse yakın zamanlarda Kırgızistan Çin’in bir eyaleti olacak*”<sup>263</sup> şeklinde görüşler ifade etmesi olayın ciddiyetini ortaya koymaktadır. Çin’in gittikçe bu şekilde etkili olması ve bu ülkeye yoğun Çin nüfusun akışı, Kırgızları gittikçe endişelendirmektedir. Bu durumdan kaygı duyan Kırgız halkının Çin’lilerin Kırgızistan’a yerleşmesi ve Kırgız vatandaşlığı almasına tepki olarak Aralık 2018’de ve Ocak 2019’da protesto gösterilerine tanık olmaktadır. Sokağa çıkan bu protestocular, Kırgızistan’da yoğunlaşan Çin’lilere tepki duymalarının yanısıra Çin’in Nazi kamplarında bulunan Uygur, Kazak ve Kırgız Türklerinin serbest bırakılmamasını da tepki göstermiştir. Çin Büyükelçiliği önünde toplanan Kırgız ve Uygur Türkleri bu eylemleri sırasında, "Çin faşizmine hayır" ve "Dünya halkları şeytana karşı" şeklinde dövizler taşımışlardır. Çine karşı yapılan bu eylemlere Kırgız Hükümetinin çok sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Jeenbekov bu gösterileri Kırgızistan’ın Çin ile ilişkilerini bozmak isteyenlerin yaptığı bir gösteri olduğunu ve bunların cezalandırılacağı konusunda uyarılarda bulunur. Bu protestoların sonucunda yaklaşık 20 kişinin tutuklandığı Kırgız kaynaklardan öğrenmekteyiz.<sup>264</sup>

<sup>261</sup> [http://www.tasam.org/trTR/Icerik/26751/kirgizistanin\\_kuresel\\_ve\\_bolgesel\\_gucler\\_ile\\_iliskilerine\\_genel\\_bakis](http://www.tasam.org/trTR/Icerik/26751/kirgizistanin_kuresel_ve_bolgesel_gucler_ile_iliskilerine_genel_bakis) , Erişim Tarihi 23.04.2019

<sup>262</sup> <https://www.zakon.kz/4612273-kirgizija-mozhet-prevratitsja-v.html>, Erişim Tarihi: 22.05.2019

<sup>263</sup> [https://www.youtube.com/watch?v=daiY\\_A145cU](https://www.youtube.com/watch?v=daiY_A145cU), Erişim Tarihi: 22.05.2019

<sup>264</sup> <https://ria.ru/20190117/1549494011.html>, Erişim Tarihi: 24.05.2019

Bazı internet kaynakları Kırgızistan, Çin'in en büyük ticaret ortağı olduğunu zikredilerek Çin'e her zaman önem verdiklerini vurgulamaktadırlar. Bu sebeple Kırgızistan'daki Uygur Türklerinin attığı her adımı iki ülkenin de güvenlik servislerinin dikkatini çekmektedirler.<sup>265</sup>

### 3. TÜRKİYE'DE UYGURLAR

#### 3.1. Türkiye'ye Göç

18. yüzyılda Doğu Türkistan'ın Çin işgali altına girmesiyle beraber Uygur Türklerinin Çin'e karşı olan bağımsızlık mücadelesi başlar. Bu mücadele 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar inişli çıkışlı devam eder.

Çin zulmüne dayanamayan Doğu Türkistan'daki Uygurlardan bir grup, Kazak'larla beraber 1930'lu yılların başında Pakistan ve Hindistan'a göç ederler. Bunlar 1940-1950 yılların arasında Hindistan ve Pakistan'da yaşayıp burdaki yaşam tarzına alışmışlar ve yerli Müslüman ahaliden de destek görürler. Ancak, farklı dil ve kültürüne sahip olan Uygurlar o ülkelerde kendilerini rahat bulmuyorlar. Bundan dolayı, aynı kök ve tarihten gelen Türkiye'ye göç edip yeni nesillerinin orada yetişmelerini sağlamak arzusu içine girerler. II. Dünya Savaşından sonra, Hindistan'ın Türkiye Büyükelçiliğine müracaat ederek, Türkiye'ye göç taleplerini iletirler. Ancak, II Dünya savaşına girmemekle beraber, dönemin sorunlarını üzerinden atamayan Türkiye, Uygurların talebini reddeder. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, 1950 yılın Şubat ayında bir liste hazırlayarak Türkiye'ye göç etmek için tekrar talepte bulunurlar.<sup>266</sup>

Bu arada özellikle 1949 yılında *Mao-Zedung* ve ekibi, komünist devrimi gerçekleştirmelerinden sonra, Doğu Türkistan Bölgesinde de etkinliklerini giderek arttırmaya başlarlar. Çin'in diğer bölgelerinde uyguladıkları kıyım, zulüm, katliam ve işkenceler Doğu Türkistan'da da, uygulanır. Bu eziyetlerin hat safhaya ulaşması sonucunda bölgede yaşayan Uygurlar canlarını kurtarabilmek için Doğu Türkistan'dan ayrıлып başka ülkelere sığınmaya karar verirler.<sup>267</sup>

<sup>265</sup> <https://www.dunyabulteni.net/orta-asya/kirgizistandaki-uygurlar-endiseli-h315755.html>, Erişim Tarihi: 28.05.2019

<sup>266</sup> Erkin Emet, "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göçler", Uluslararası Uygur İnsan Hakları ve Demokrasi Vakfı, <http://www.iuhrdf.org/tr/2017/01/20/dogu-turkistandan-turkiyeye-gocler/>, Erişim Tarihi: 21.04.2019

<sup>267</sup> Osman Kübilay Gül, "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin bir Göç Hikayesi", **Academia Araştırmalar Dergisi**, 2007, s.257

21 Ekim 1949 tarihinden itibaren İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra liderliğinde yüzlerce Uygur Türkleri Doğu Türkistan'dan ayrılarak 20 Aralık 1949'da Ladak'a, oradan Keşmirin başşehri Şringar'a geçerler. 1930'lu yıllarda Hindistana gelen Uygurlar ile birleşerek, onların yardımlarını görürler. Oradan ayrılıp Türkiye'ye sığınma ve göçme çalışmalarını birlikte yürütmeye başlarlar.

İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra başkanlığında Türkiye'ye gelmek için tekrar müracatta bulunurlar. Alptekin ve Buğra'nın Türkiye'de yaptıkları ziyaretler, bir yandan da basın yoluyla davalarını canlı tutma gayretleri neticesinde Bakanlar Kurulu, 10 Mart 1952 tarihinde 1.850 Doğu Türkistan'ının "İskanlı göçmen" olarak Türkiye'ye resmen kabulünü onaylar.<sup>268</sup> Bunların arasında Kazak Türkleri de bulunmaktadır. 1953 yılından itibaren Uygurlar Türkiye'ye gelip yerleşmeye başlarlar. Burada şunu belirtmek gerekir ki bazı kaynaklar, Çin'in baskısı sonucu Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerinden dış dünyaya çıkmak zorunda kalıp göç eden Uygur ve Kazak Türklerinin başlangıçtaki sayısını 18.000 ile 50.000 arasında olduğu konusunda çeşitli tahminler yaparlar.<sup>269</sup> Bunlardan hayatta kalıp Türkiye'ye ulaşanların sayısı sadece 1.850 kişi olmuştur. Demek ki o dönemde Doğu Türkistan'dan çıkmak zorunda kalan her on Uygur veya Kazak Türkünün ancak biri gayesine ulaşabilmiştir. Özgür yaşayıp Türk ve Müslüman kimliğini koruyabilmek uğruna yapılan bu göç, onbinlerce şehidin kanına mal olmuştur.

Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye ikinci göç 1960'lı yıllarda gerçekleşir. Çin hükümetin tarafından 1959 yılında aldığı bir kararla daha önceden yabancı uyruklu olup çeşitli sebeplerden dolayı anavatanlarına dönemeyip Doğu Türkistan'da çoluk çocuk sahibi olan kimselerin istedikleri takdirde Doğu Türkistan'dan gidebileceklerini ilan eder. Bu kararın ardından 1959 yılının Ağustos ayında Çin ile Afganistan arasında bir dostluk antlaşması imzalanır. Bu antlaşmaya göre sınırların karşılıklı olarak açılması kararına varılır. 24 Mayıs 1961 tarihinde Doğu Türkistan'dan ilk Uygur kabile yola çıkar ve Ağustosta Afganistan'a ulaşır. Daha sonra gelen diğer dört kabile ile beraber 1962 Eylül ayına kadar Afganistan'a göç işlemi tamamlanır.<sup>270</sup>

Afganistan'ın o dönemde Çin'in ekonomik ve siyasi baskısı altında olması nedeniyle buraya göçen Uygurlar Afganistan'ı geçici bir üs olarak görürler. 1952 yılında Türkiye'ye gelen Uygurlar gibi bunlar da aynı soy, aynı din ve aynı kültürden olunması nedeniyle Türkiye'ye göç etmeyi istemişlerdir. Bu şekilde ilk temas Birleşmiş Milletler

<sup>268</sup> İsa Yusuf Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, (Seha Neşriyat yay.), İstanbul, 1992, s.260-262

<sup>269</sup> Erkin Emet, **21 Yüzyıl Uygur Dramı Göç**, (Akçağ yay.), Ankara, 2018, s.25

<sup>270</sup> Mehmet Güldeş, **Doğu Türkistan'lı Uygur Türklerinin Türkiye'de Kurdukları Dernekler ve Yayın Faaliyetleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Kırıkkale Üniversitesi), Kırıkkale, 2008, s.8

Mülteci Komiserliği ve UNESCO'nun çeşitli birimleri aracılığı ile Türkiye'nin Afganistan, Kabil Büyükelçiliği ile sağlanmıştır.<sup>271</sup> Böylece 1965 yılında üç uçakla 71 aile Afganistan'dan Türkiye'ye gönderilir. Daha sonra çeşitli girişmelerle 1967 yılında 33 ailelik ikinci grup daha Türkiye'ye ulaşır.<sup>272</sup>

1965 ve 1967 yıllarından sonra, bireysel olarak göç eden göçmenleri kendi yaşantı dünyasına dahil eden Uygur topluluğu, 2014 yılına gelindiğinde bir diğer zorunlu göç dalgasını tecrübe etmiştir.<sup>273</sup> 2014-2015 yılları arasında Doğu Türkistan'dan bir grup Uygur topluluğu, Çin'in güney eyaletleri üzerinden Viyetnam, Tayland ve Malezya'ya geçip, oradan Türkiye'ye ulaşırlar. Bu göç Uygurların Çin'in 1949 yılında gerçekleştirdiği işgalden sonra yaşanan üçüncü büyük göçtür. Bu göç akımıyla gelen Uygurlar'ın anlattıklarına göre, göç esnasında çocuklar ve yaşlılardan 200 civarında insan yollarda hayatını kaybetmiştir. Elde ettiğimiz bilgilere göre, 2014 ve 2015 yılları arasında Tayland ve Malezya üzerinden 7500 civarında Uygur Türkü Türkiye'ye ulaşmıştır.<sup>274</sup> Bazı kaynaklarda bu rakam daha az gösterilir.

### 3.2. Demografik Yapı ve Yaşadıkları Bölgeler

Daha önce de bahsettiğimiz gibi İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra Çin'in baskısı sonucunda Doğu Türkistan'dan bir grupla ayrılmak zorunda kalınca kendilerine sığınma hakkı tanınması için Türkiye'ye müracaat ederler. Uğraşları neticesinde 1.850 kişilik kafiye Türk makamlarınca iskanlı sığınma hakkı tanınır. Gelenler ilk olarak Zeytinburnu, Tuzla ve Sirkeci'deki göçmen misafirhanelerinde yerleştirilir. Daha sonra, *Konya/İsmil, Kayseri/Develi, Manisa/Salihli, Niğde/Altayköy, Nevşehir ve Aksaray*'ya gönderilir. Farklı bölgelere gönderilen Uygurların bir kısmının zaman içinde buldukları bölgeye alışamaması ve bazılarının geçim sıkıntısı çekmesi onların tekrar İstanbul'a gelip Zeytinburnu'na yerleşmelerine neden olur.<sup>275</sup>

Öte yandan 1960'ların başında Afganistan, Keşmir ve Pakistan'a göç etmiş 600'ün üzerinde Uygur ise bu ülkelerde kendilerine vatandaşlık hakkı tanınmadığı için Çin'e iade edilme tehdidiyle karşı karşıya kalır. Bu göçmenlerin önemli bir kısmının ilk isteği yine Türkiye'ye gelip yerleşme yönünde olur. Bu ikinci göç dalgasında muhacirlerin bir kısmı

<sup>271</sup> Emet, **21 Yüzyıl Uygur Dramı Göç...** s.25-26

<sup>272</sup> Ataman, s.68

<sup>273</sup> Kasım Karaman, "Kayseri Göçmen Uygur Topluluğunda Doğum, Evlenme, Ölümle İlgili İnanç ve Retüeller", **ZWFT Dergisi**, Vol.8, No:3, 2016, s.108

<sup>274</sup> Emet, **21 Yüzyıl Uygur Dramı...**, s.12

<sup>275</sup> Emet, **21 Yüzyıl Uygur Dramı...**, s.24

kendi imkanlarıyla bir kısmı da Türk hükümetinin ya da Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin çabalarıyla Türkiye'ye ulaşır. Türk Devleti, soydaşları olarak kabul ettiği bu göçmenlere ev ve tarım faaliyetleri için arazi ve ticari amaçlı sermaye yardımında bulunur. 22 yaşına ulaşmış olan Uygur gençleri askerlik vazifelerini yerine getirmek için orduya alınır.<sup>276</sup>

Günümüzde Türkiye'de yaşayan Uygurların nüfuslarına dair her hangi bir çalışma olmayıp maalesef elimizde net bilgiler bulunmamaktadır. 2006 yılında yapılan bir çalışmaya göre sadece Kayseri'de 650 civarında Uygur'un yaşadığı belirtilmektedir. İstanbul'da ise bu sayının 1000 civarında tahmin edilir.<sup>277</sup> Şu anda resmi istatistiki bilgiler olmayıp ve Türkiye'deki Uygurlar sayısı konusunda elimizde net bir çalışma bulunmamasına rağmen Uygur Türklerinin Türkiye'deki sayılarının 50.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunların çoğunluğu hala Türkiye'de yaşarken bir kısmının da Avrupa ve ABD gibi farklı ülkelere göç etmeye tercih ettiği düşünülmektedir.<sup>278</sup>

### 3.3. Eğitim, Dil ve Kültür Hayatı

Türkiye'de yaşayan Uygur Türkleri, buraya ilk göçlerinden itibaren günümüze kadar hala çocuklarının yeterli düzeyde eğitim alamadıklarını düşünmekte ve bu konuda önemli ölçüde kendilerini suçlu görmekte.<sup>279</sup> Üzülerek şunu da ifade etmeliyiz ki Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan Uygurların eğitim, dil ve kültür hayatlarıyla ilgili hiç araştırma bulunmamaktadır. Sadece Kayseri'deki Uygurlar üzerine 2006 yılında yapılan bir çalışma bize bu konuda bazı bilgiler sunmaktadır. Bu başlıkta vereceğimiz bilgiler de daha çok söz konusu çalışmaya dayanacaktır.

1960'lardan itibaren Kayseri'ye yerleşen Uygur göçmenleri, geçmişte eğitim imkanlarından yeterince yararlanamadıklarını ancak son 15-20 yıldır bu imkanlara daha iyi kavuştuklarını düşünmektedirler. 2006 yılında Remzi Ataman tarafından yapılan çalışma Kayseri'deki Uygur Türklerinin öğrenim durumlarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Anketimize katılanların öğrenim durumlarıyla ilgili soruya verilen cevaplardan çoğunluğun %34.3'lük oranla Lise mezunlarından ve %26.6'lık oranla Orta okul mezunlarından oluştuğunu görmekteyiz. Bunları %19.6 ile ilkokul, %11.2 ile üniversite,*

<sup>276</sup> Amine Tuna Ertürk, "Türkiye'de Uygur Toplumu: Tarihi Serüveni, Sorunları ve Talepleri", İNSAMER İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Araştırma 87, Kasım 2018, s.2

<sup>277</sup> Ataman, s.70

<sup>278</sup> Ertürk, s.4

<sup>279</sup> Ataman, s.84



*%3.5 ile lisansüstü eğitim almış kesim izlemiştir. Okur yazır olmayanların oranı ise %4.9'dur. Anketin öğrenim durumu ile ilgili sorusuna 5 kişi cevap vermemiştir*".<sup>280</sup> Kayseri'deki Uygurlar üzerinde yapılan başka bir çalışmaya göre ise Kayseri'ye yerleşen Uygurların ilk, orta ve lise okul çağındaki çocukların isterlerse tamamının okuma imkanına sahip olduklarıdır. Buna karşılık yüksek okula giden öğrenci sayısında, orta öğretime nazaran düşüş gözlenmektedir. Verilere göre 2005 yılında 15 civarında Uygur genci üniversitelerde okumaktadır, bunların çoğunu ise kız öğrenciler teşkil oluşturmaktadır. Yaklaşık 40 yıl içerisinde üniversitede okumuş olan ve mezun olmuş yaklaşık 25-30 Uygur olduğu belirtilmektedir.<sup>281</sup> Yukardaki çalışmalardan aldığımız bilgiler ve bizzat bizim konuştuğumuz Uygur Türkleri, her geçen gün aşamalı olarak üniversite mezunlarının Uygurların arasında artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Elde ettiğimiz bilgilere göre bugün Türkiye'deki Uygur toplumu içerisinde, yaşları 40 ve üzeri olanlar, büyük ölçüde iki dil ( Türkçe, Uygurca) kullanmaktadırlar. İki dili kullanan bu insanların günlük hayatta daha çok Türkiye türkçesini tercih ettikleri ifade edilmektedir. Yaşları 20-40 arasında olanlar da, çift dili kullanma önemli oranda Türkçe lehinde gelişmektedir. Yaşları 20'nin altında olanlar ise çoğunlukla Türkçe konuşmakta ve Uygurcadan bildiği birkaç cümle veya kelimeyi geçmemektedir. Başka bir deyişle 20 yaş altı olan gençlerin ve çocukların arasında ana dilini iyi bilen ancak yüzde 15-20 kişi civarındadır.<sup>282</sup> Günümüzde Türkiye'de yaşayan Uygurlar arasında yaşlılar, konuşma türkçe gerçekleşiyorsa, hemen uygurcaya dönmeyi tercih ederken, gençler tam tersi bir yaklaşımla uygurca ile yapılan bir sohbetle atlamalar yaparak türkçeyi kullanmaktadırlar. Kayseri Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanı Seyit Tümtürk: *"Biz Uygur Türkleri olarak Doğu Türkistan'da yapılan bütün örf ve adetlerimizi, geleneklerimizi, kültürümüzü, göreneklerimizi, her şeyiyle Kayseri'de yaşatmaktayız. Türkiye ile ortak bir tarihe ve kültürüne sahip olan bir millet olarak aynı zamanda kendi kimliğimizden ve kültür özelliklerine de hiçbir taviz vermeden burada Doğu Türkistan'ı yaşatmaya çalışıyoruz."* ifadelerini kullanmıştır.

Sonuç itibarıyla şunu ifade edebiliriz ki Türkiye'de yaşayan konuştuğumuz her Uygur Türkü, kendi kültürlerini, geleneklerini ve göreneklerini, rahatlıkla sürdrebildikleri ve her hangi bir sıkıntı yaşamadıklarını ifade etmektedirler.

---

<sup>280</sup> Ataman, s.85-86

<sup>281</sup> Ferhat Karabulut, "Dil Ölümü Bağlamında Kayseri'de Yaşayan Uygur Türk Toplumu", Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayını, **Bilgi Dergisi**, Güz 2005, S. 35, s.24

<sup>282</sup> Karabulut, s.32

### **3.4. İnanç ve İbadet Özgürlüğü**

Türkiye özgür ve demokratik yapıya sahip bir ülke. Gerek yazılı kaynaklar gerekse bizim konuştuğumuz Türkiye’de yaşayan Uygur Türkleri inanç ve ibadet konusunda son derecede rahat oldukları istedikleri gibi ibadetlerini yerine getirdiklerini ifade etmektedirler.

Türkiye’de yaşayan Uygur Türklerinin çoğunluğu, dini konularda Türkiyeli Türkler ile aralarında bir farklılık bulunmadığını, devletin ve Diyanet İşleri Başkanlığının sunduğu din eğitiminin kendilerine yeterli olduğunu düşünmekte ve herhangi bir dini cemaate mensup olmaya gerek duymadıklarını ifade etmektedirler. Uygurlar arasında Kuranı Kerim okuma ve okutma yaygın olup farz ibadetlerin yanı sıra nafile ibadetlere ve kaza namazlarına da önem verildiği görülmektedir. Çoğunluğu kurban kesme farızını yerine getirmektedir. Bir isteğin çözümlenmesi ve ya yerine gelmesi için yapılan adak adama adeti de Uygurlar arasında yaygındır.

Bayramlaşma Uygurlar için önemli bir serenomidir. Örneğin, Kayseri’deki Uygur Türkleri bayramlaşmayı, Doğu Türkistan Cami Şerifinde kılınan namazdan sonra mahalle içersinde bulunan Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneğinde toplanmak suretiyle gerçekleştirmektedirler. Derneğin bahçesi, bu toplanma ve bayramlaşma için son derecede uygun bir mekandır. Ayrıca bu bahçe, Kurban bayramında kurbanların dini usullere göre kesilmesi için de bir mekan olarak kullanılmaktadır. Uygur Türklerinin Kayseri’de yaşadıkları mahallede ibadetlerini gerçekleştirmeleri için ve yeni nesile dini eğitim verilmesi amacıyla 1972 yılında “*Türkistan Camii Şerifi*” adıyla bir camii yaptırılmıştır. İnşa edilen camiye daha sonra kuran kursu ilave edilmiştir. Aynı zamanda Uygur dilinin öğretilmesi amacıyla kurslar da düzenlenmektedir. Uygur Türkleri tarafından yapılan caminin bakımlı ve emsallerine göre heybetli oluşu, mütevazı tek katlı evlerde kıt kanaat yaşayarak geçinen bu insanların camilerine ne kadar önem verdikleri ortadadır.

### **3.5. Uygur Türkleri’nin Türkiye’de Kurdukları Dernekler ve Yayın Faaliyetleri**

Uygur Türkleri Türkiye’ye yerleştikten sonra kendi içlerinde dayanışmayı sağlamak ve Çine karşı Doğu Türkistan’ın bağımsızlığı davasını yürütebilmek için Türkiye’de vakıf ve dernekler kurmuşlardır. İstanbul ve Kayseri’de kurulan bu dernekler, düzenledikleri sempozyum, konferans, panel ve anma günleri ile bu insanların kendi tarihlerini, kültürlerini önde gelen şairlerini, yazarlarını ve devlet adamlarını unutmamalarını

sağlamaya çalışmaktadırlar. Ayrıca Doğu Türkistan'da Uygurlara karşı uygulanan baskı politikalarını Çin'in diplomatik temsilcilikleri önünde yaptıkları protesto gösterileriyle gündemde tutmaya gayret göstermektedirler.<sup>283</sup> 1960 yılından beri Uygur Türklerinin kurduğu dernekler, vakıflar ve yayın faaliyetleri şu şekilde sırayabiliriz.

- Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti ( İstanbul 1960)
- Doğu Türkistan Vakfı ( İstanbul 1986)
- Doğu Türkistan Dayanışma Derneği ( İstanbul 1993)
- Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği (Kayseri 1989)
- Gökbayrak Dergisi ( İstanbul)
- Doğu Türkistan Sesi Dergisi ( İstanbul)
- Doğu Türkistan Gençlik ve Kültür Derneği ( İstanbul 2006)
- Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği ( İstanbul 2006)
- Bağımsız Doğu Türkistanlılar Birliği Derneği ( İstanbul 2007)
- Doğu Türkistan Sivil Toplum Kuruluşları Birliği ( İstanbul)

Derneklerin yapmış olduğu faaliyetler kendi imkanlarına ve Türkiye'nin yaşadıkları bölgenin şartlarına göre şekillenmiştir. Derneklerin yapılan tüm faaliyetler içerisinde yayımlanan dergiler de vardır, 2000 yılından sonra Türkiye'de yaşayan Uygur Türklerinin kendi seslerini duyurabilmeleri ve davalarına bir kimlik kazandırabilmeleri için internet siteleri kurulmaya başlar. *Doğu Türkistan Vakfı* tarafından yayınlanan *Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi* bu açıdan Uygurların Türkiye'deki önemli yayın faaliyetlerinden birisidir.<sup>284</sup> Mehmet Güldeş'e göre Türkiye'deki Uygur derneklerinin yaşadıkları en önemli sorunların başında maddi imkansızlıklar ve dernekler arasında birlik ve beraberliğin sağlanamamasıdır.

### 3.6. Türkiye'de Yaşayan Uygurlar Arasında Önemli Şahsiyetler

**İsa Yusuf Alptekin:** 1901 yılında Kaşgar vilayetine bağlı Yenihisar kazasında dünyaya gelir. Tahsil hayatı, devam ettiği Çin okulu ve okuduğu birkaç medresede aldığı eğitimle sınırlı kalır. Öğrenimini Doğu Türkistan'da tamamladıktan sonra çeşitli memuriyet görevlerinde bulunur.<sup>285</sup> 1949 yılında Çin'in Doğu Türkistan'ı işgaliyle birlikte Hindistan'ın işgali altındaki Keşmire iltica eder. Uzun uğraşlar sonrasında Türkiye

---

<sup>283</sup> Güldeş, s.144

<sup>284</sup> Güldeş, s.5

<sup>285</sup> Adıbelli, s.151

devletiyle irtibat kurarak Doğu Türkistan'dan hicret edip ve 1952 yılından sonra Uygur muhacirlerle birlikte Türkiye'ye gelir.<sup>286</sup>

İsa Yusuf Alptekin, çok kısa zamanda Türk halkı ve devlet büyükleri nezdinde saygınlık kazanıp Doğu Türkistan mücadelesinin simgesi haline gelir. Türkiye'de ve diğer birçok İslam ülkesinde devlet adamları ve yöneticilerin katılımıyla düzenlenen uluslararası toplantılara iştirak ederek Doğu Türkistan'ı temsil eder. Alptekin, dünya liderleri nezdinde olduğu kadar Türkiye hükümetleri nezdinde de Doğu Türkistan davasının anlatılması için büyük mücadele verir. Türkiye'de görüşmediği parti lideri kalmaz. Bütün göreve gelen Başbakan ve Cumhurbaşkanlarıyla temasa geçerek Doğu Türkistan mücadelesine destek ister. Bu gayretleri neticesinde Doğu Türkistan o kadar iyi anlatılır ki, artık Türk toplumu İsa Yusuf Alptekin ismiyle Doğu Türkistan adının neredeyse aynı anlam taşıdığını kabul eder hale gelir.<sup>287</sup>

İsa Yusuf Alptekin davasını Türk devletine ve halkına emanet ederek 17 Aralık 1995 tarihinde vefat etmiştir. Alptekin'in mücadelesini anlattığı birçok kitap makalesi bulunmaktadır.

**Mehmet Emin Buğra:** 1901 yılında Doğu Türkistan'ın Hoten vilayetinde saygın bir müderris ailesinde dünyaya gelir. 22 yaşında Karakaş nahilesindeki o dönemin meşur medreselerinde yüksek din tahselerini arapça ve farsça dillerinde tamamlar. 1922-130 yılları arasında Hoten, Karakaş nahiyelerinde tevsir ve hadis konularında müderrislik görevinde bulunur. Süre içerisinde Uygur Türklerinde saygın ve nüfuzlu din adamlarına verilen "*Hazretim*" unvanı ile anılmaya başlar. Genç yaşta iken arapça ve farsça dillerinde şiirler yazmaya başlar. Karakaş nahiyesine yerleştikten sonra genç müderris ve talebeleri örgütleyip Doğu Türkistan işgal eden Çin'e karşı çalışmalar yapar. 1929-1930 yıllarında Doğu Türkistan'ın önemli şehirleri gezerek bu şehirlerdeki Çin hükümetinin askeri gücü ve yöre halkının psikolojik durumu gibi konularda araştırmalar yapar. 1931 yılında Hindistan, Türkiye ve Hicaz gezisinden sonra önemli tecrübeleri elde ederek tekrar Hotene döner. 1933 yılında kurulan Şarkı Türkistan İslam Cumhuriyetinde önemli görevler üstlenir. 1934

<sup>286</sup> Necat Birinci, "Gök Bayrağın Sancaktarı: İsa Yusuf Alptekin", **İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulama Dergisi**, İstanbul, 2015, s.17-19; Adıbelli, s.148

<sup>287</sup> Ersagun Erdaş, "Doğu Türkistan Liderlerinden İsa Yusuf Alptekin'in Türkiye'ye Hicret Süreci", **Uyghur Net Haber ve Araştırma Merkezi**, İstanbul, 2017; Oğuzhan, s.36

yılında bu cumhuriyetin Çin-Rus işbirliğiyle ortadan kaldırılmasından sonra Doğu Türkistan'da istenmeyen adam olarak ilan edilir ve Afganistan'a sığınır.<sup>288</sup>

Afganistan'da 1942 yılına kadar kaldığı süreç içerisinde Doğu Türkistan tarihiyle ilgili güvenilir ve kapsamlı bir eser olan “*Şarkı Türkistan Tarihi*” adlı kitabı kaleme alır. Ayrıca Arapça, Farsça, ve Uygurca Şiirler Mecmuası olan “*Kasaidi Vataniyye*”yi yazar.

Mehmet Emin Buğra, 1952 yılında Türkiye'ye geldikten sonra da Doğu Türkistan davası için aktif şekilde siyasi ve sosyal faaliyetlerini devam ettirir. İstanbul'da kaldığı 1952-1954 yıllarında “*Türkistan*” adlı bir dergi yayımlar. Dergi, Türkistan'ın hürriyet mücadelesinin yayın organı durumuna gelir. 1953 senesinin sonbaharında geçirdiği bir kalp krizi sebebiyle Mehmet Emin Buğra'nın uzun süre yatağa bağlı kalması nedeniyle derginin yayın faaliyetleri durma aşamasına gelir. Daha sonra hastalığı nedeniyle Ankara'ya taşınan Buğra, 1956 yılında “*Türkistan'ın Sesi*” adında aylık bir dergi çıkarır. Aynı yıllarda “*Doğu Türkistan'ın Dünü Bugünü*” adlı kitabını yayımlar.<sup>289</sup> 1965 yılında İstanbul'da hayata gözlerini yuman Buğra, ölümüne kadar mücadelesini sürdürmüştür.

Günümüzde Türkiye'de, Uygurların arasında çok sayıda bilim insanı bulunmaktadır. Bunların bazıları: *Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu, Prof. Dr. Abdürreşit Celil Karluk, Prof. Dr. Alimcan İneyet, Doç. Dr. Erkin Emet ve Doç. Dr. Erkin Ekrem*'i sayabiliriz. Bu şahsiyetlere ait, Uygur Türklerinin kültür, tarih, eğitim, dil, din vb. konularını anlatan bilimsel çalışmalar mevcuttur.

### **3.7. Türk-Çin İlişkilerinin Uygurlara Yansıması**

Türkiye ile Çin arasında resmi temaslar 1971 yılında *Diplomatik İlişki Kurulmasına Dair Ortak Bildiri Anlaşması*'nin imzalanmasıyla başlar, Türkiye Çin'i resmen tanımış olur. 1990'lardan sonra iki ülke arasındaki münasebetler pek illeri gitmezler ve bir kaç ekonomik ve ticari nitelikli anlaşmaların imzalanması ile sınırlı kalır. Türkiye, ekonomik alandaki iş birliğinin arttırılması da dahil olmak üzere olağan diplomatik ilişkileri sürdürürken, Çin'in iç işlerine karışmayacağı ve Uygurlar başta olmak üzere diğer Türk kökenli azınlıkların “*Türkiye ile Çin arasında köprü vazifesi göreceği*” tezini benimser. Pekin Hükümeti de Türkiye'ye yaptığı üst düzey ziyaretlerde Doğu Türkistan sorununu

<sup>288</sup> Adıbelli, s.143-145-146

<sup>289</sup> Tekin Tuncer, “Mehmet Emin Buğra'nın Mektuplarında Türkistan Sesi Dergisinin Çıkarılması Süreci”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 17/2 Kış –Winter 2017, s.52-53; Oğuzhan, s.33-34

gündeme getirmeye devam eder ve iki ülkenin arasındaki ilişkilerin gelişmesini ön şartı olarak Uygurlara Ankara'nın desteğinin verilmemesi gerektiğini ifade eder. Ancak bu duruma rağmen Türkiye, kendi halkının Doğu Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesine olan desteği ve hassasiyetini de dikkate alarak <sup>290</sup> haklı isteklerinde Uygurlara desteği devam ettirir.

SSCB dağıldıktan sonra Türkiye, bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde ortak tarihi ve kültürel bağları bir avantaja çevirmek istemesi, Sovyetlerin dağılmasının Doğu Türkistan ve Tibet bölgeleri için kötü bir örnek olacağını düşünen Çin bu durumdan rahatsız olur.<sup>291</sup>

1990'ların sonuna doğru Çin'in dünya politikasında giderek yükselişine paralel olarak Doğu Türkistan meselesi de Türkiye'nin gündeminden düşmemeye başlar. Haziran 1998'de, Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit'in Pekin'e bir ziyareti gerçekleşir. Ziyaret esnasında, Çin Devlet Başkanı, Ecevit'e Türkiye'de, Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygurlar lehine yapılan gösterilerden Çin yönetiminin rahatsız olduğunu belirterek, bu konu siyasi sorun olmaya devam ederse, tavırlarının sertleşebileceğini vurgular. Ecevit'in, bunu gözlerinde büyütmemeleri gerektiğini, Türk halkı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Çin'in bütünlüğüne özel önem verdiğini belirtir.<sup>292</sup>

Aralık 1996'da Çin Parlamentosu daimi komitesi başkanı Çiao Şi'nin Ankara'ya bir ziyaret olur. TBMM Başkanı Mustafa Kalemli yaptığı görüşme sırasında, Çiao, Türkiye'nin de içinde bulunduğu yabancı ülkelerde üslenmiş olan Çin'e karşı ayrılıkçı grupların desteklenmesinin kabul edilemez olduğunu söyler. Çiao, Parlamentoda yaptığı konuşmada Türkiye'nin Çin'in içişlerine karışmama tutumundan övgüyle bahsederek Türkiye'deki ayrılıkçı Uygur gruplarının faaliyetlerinin yasaklanmasını memnuniyetle karşıladıklarını belirtir.<sup>293</sup>

30 Haziran 1998 tarihinde, Mesut Yılmaz'ın başbakan olmasıyla, Türk-Çin ilişkilerinde de yeni bir dönem başlar. Başbakanlık, Türkiye ile Çin arasında ciddi sorun yaratan Şincan Uygur Özerk Bölgesi ile ilgili Mesut Yılmaz imzalı gizli bir genelge yayınlar. Genelgede bu bölgenin Çin'in toprak bütünlüğü içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilerek, Doğu Türkistan adına Türkiye'de faaliyet gösteren vakıf ve

---

<sup>290</sup> Amine Tuna, **Asimilasyon ve Ayrımcılık...**, s.115-116

<sup>291</sup> Amine Tuna, s.254

<sup>292</sup> Adıbelli, s.123-124

<sup>293</sup> Adıbelli, s.123

derneklerin toplantılarına herhangi bir bakan veya devlet görevlisinin katılmamasını ister. Devletin tüm birimlerine gönderilen bu genelgede, iki ülke arasında hassas bir nokta oluşturan Uygurların, Türkiye’de kurduğu vakıflar ve derneklerinin bazı faaliyetlerinin Çin Hükümeti nezdinde rahatsızlıklar oluşturduğu belirtildi.<sup>294</sup>

5 Temmuz (2009) olaylarından<sup>295</sup> sonra Türkiye’den Çin’e gelen sert tepki üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler gerilir. Ancak 2010 yılının iki ülkenin askeri uçaklarının Konya’da gizli bir hava tatbikatı gerçekleştirmesi, ilişkilerin normal hale dönmesine veseli olur. Ortak hava tatbikatını takip eden günlerde (7 Ekim) Brüksel’de gerçekleşen Asya-Avrupa Zirvesinden sonra Çin’in Başbakanı Wen Jiabao, Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulunur. Çin resmi haber ajansı Xinhua, sekiz yıl aradan sonra Başbakanlık düzeyinde gerçekleşen bu ziyarette iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerin stratejik iş birliğine dönüştürülmesi yönünde önemli kararlar alındığını belirtir. Düzenlenen ziyaret sonrası basın toplantısında Wen Jiabao, Çin ile birlikte Türkiye’nin de “*terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılık*” tehditleriyle karşı karşıya bulunduğunu vurgular ve iki ülkenin kendi egemenliğini ve topraklarının bütünlüğünü korumak arzusunda olduğunu belirterek Türkiye ile siyasi ve ekonomik alanda iş birliğini arttırmak istediklerini dile getirir.<sup>296</sup>

TBMM Başkanı Binali Yıldırım, Haziran 2018’de Oğuzhan Uğur’un sunduğu *Babala Tv* programında “*Doğu Türkistanla ilgili neler yapmayı düşünüyorsunuz?*” sorusuna şu şekilde cevap verir: “*Doğu Türkistan konusu çok hassas bir konu. Bizim bu konuda düşüncemiz çok açık ve net: Çin’in egemenliği ve toprak bütünlüğü bizim için çok önemli. Doğu Türkistan’da yaşayan soydaşlarımız ve kardeşlerimiz var ama teröre bulaşırlarsa toprak bütünlüğü egemenlik haklarına açıkça karşı çıkarlarsa biz buna olumlu bakmayız.*”<sup>297</sup> Başkan Binali Yıldırım’ın Doğu Türkistan’la ilgili yaptığı açıklama sosyal medyada belli bir kesim tarafından tepki görür ve tartışılır. Çin’in Doğu Türkistanlı Müslümanlara zulmettiğini ifade eden insanlar, Yıldırım’ın cevabını kabul edilemez olduğunu belirtirler.

<sup>294</sup> Adıbelli, s.125

<sup>295</sup> 5 Temmuz’da Doğu Türkistan’ın başkenti Urumçi’de on binlerce Uygur Türkünün gösterisine Çin yönetimi müdahale etmiş, hükümetin açıklamasına göre 197 kişi ölmüş, 1721 kişi yaralanmıştır. Olaydan iki gün sonra, 7 Temmuz’da muhtelif zamanlarda Doğu Türkistan’a yerleştirilmiş olan eli sopalı binlerce Hanzu (Çin’de yaşayan etnik gruplardan en kalabalık olanı, ana unsur) Urumçi sokaklarında Uygurlara saldırmış, hükümet güçleri de bunlara destek vermiştir. Bu olaylarda ölenlerin sayısı binlerle ifade edilmektedir., bkz.: Erkin Emet, **5 Temmuz Urumçi Olayı ve Doğu Türkistan**, (Grafiker yay.), Ankara, 2009

<sup>296</sup> Tuna, **Asimilasyon ve Ayrımcılık...**, s.121-122

<sup>297</sup> <https://www.milligazete.com.tr/haber/1561801/basbakan-binali-yildirimdan-dogu-turkistan-yorumu-cinin-egemenligi-bizim-icin-cok-onemli> Erişim tarihi: 17.06. 2018

Netice itibariyle günümüzde Türk-Çin ilişkilerinin önemli bir noktaya geldiği ortadadır. Bu ilişkiler dikkate alınarak gerek Doğu Türkistan'daki Uygur soydaşlarımız gerekse onların Türkiye'deki uzantıları olan Uygur Türkleri ve oluşturdukları kurumlara yaklaşımımız bu kardeşlerimizi üzecek şekilde olmamalı ve diğer taraftan da bu hassas noktayı kullanarak atılan yanlış adımların Türk-Çin ilişkilerinin bozulmasına da müsaade edilmemelidir.





## SONUÇ

1949 yılında Doğu Türkistan'ın Çin işgaline uğraması ile anavatanlarını terk etmek zorunda kalan Uygur Türklerinin bir kısmı Türkiye ve Kırgızistan'a göç etmişlerdir. Göç etmeyip Doğu Türkistan'da yaşamaya devam eden Uygurlar 1949'dan bu güne kadar Çin'in şiddetli işkencilerine ve çeşitli asimile politikalarına maruz kalmıştır. Bundan yaklaşık 70 yıl önce Doğu Türkistan'ın müslüman yerli nüfusunun oranı %90'ın üzerindeyken, günümüzde başta Uygurlar olmak üzere yerli halk nüfusu kendi anavatanında azınlık durumunda bulunmaktadır.

Araştırmamızda Uygur Türkleri'nin tarihsel sürecini incelerken şu sonuçlara ulaştık. İlk önce Asya Hunları'na daha sonra Gök-Türklere bağlı kalarak boylar halinde yaşayan Uygurlar, diğer Türk boylarla birleşerek (Basmil ve Karluklarla) Göktürk Devleti'ne son verip Uygur Devletini kurarlar. Uygurların ilk hükümdarı Kutluk Bilge Kül Kağan, Karabalsagun şehrini kurarak onu başkent yapar. Göçebe hayattan yerleşik hayata geçen ve şehir kuran ilk Türk Devletidir. Çin ile gelişen ilişkiler sonucu Türklerin arasında matbaayı ve kağıdı ilk kullanan Uygurlar olmuşlardır.

1933'te kurulan “*Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti*” ile 1944 yılında kurulan “*Doğu Turkistan Cumhuriyeti*”, Rusyanın Çin ile işbirliği yapmasıyla ortadan kaldırılmıştır. 1949 yılından itibaren Uygur Türkleri resmen *azınlık statüsüne* düşmüşlerdir. Bu tarihten sonra Doğu Türkistan'da bulunan Uygur azınlıklar için zor bir dönem başlamıştır. Uygur dilinin ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim kurumlarından kaldırılmış olması Uygurcanın gelecekte kaybolacağı endişesini doğuruyor. Ana diline sahip çıkamayan ve yeterli seviyede Çince bilmeyen Uygur gençlerinin sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. İnanç ve ibadet özgürlüğü gibi en temel haklarından mahrum edilen Uygurlar, sağlıklı bir şekilde ibadet edemedikleri gibi her hangi bir dini faaliyet ve etkinlikte yapamamaktadırlar. Zengin tarih, dil, din ve kültüre sahip olan Uygurlar, Doğu Türkistan konusunda, günümüzde ne Türk dünyasında ne de İslam ülkeleri iş birliği teşkilatında sağlıklı bir çözüm üretilmemektedir.

Çin'in baskıdan kaçan ve farklı dönemlerde Kırgızistan'a göç etmek zorunda kalan Uygur Türkleri, burada da Rusların baskılarına maruz kalırlar. Uzun süre Rus baskısına dayanamayan Uygurların önemli bir kısmı kimliklerini değiştirmek zorunda kalarak Özbek ve Kırgız kimliği taşımaya başlarlar. Günümüzde Uygurlar arasında 40-50 yaş üzeri

insanların uygurca'yı tam olarak kullanabildikleri tespitlerimiz arasındadır. Bölgeye göre değişse de gençler arasında Uygur dilinin az kullanıldığı, gençlerin daha çok Rusça ve Özbekçe konuştukları görülmektedir. Günümüzde Kırgızistan'da Uygur dilinde hiç bir eğitim hakkı bulunmaması ve aile arasında ana dilin dışında yabancı dillerin konuşulması, gittikçe bu insanların ana dilini aşamalı olarak unutma tehlikesi ile karşı karşıya kaldıkları yine tespitlerimiz arasındadır. Öte yandan Kırgızistan'da yaşayan Uygurlar, dini faaliyetleri ve ibadetlerini rahat bir şekilde yerine getirmektedirler. Ancak herhangi bir kültür veya siyasi faaliyet söz konusu olduğu zaman özellikle son yıllarda Kırgız hükümetinin tepkisiyle karşılaşılmakta ve çoğu zaman bu tip faaliyetlere izin verilmemektedir. Yine Kırgızistan'da Uygurlar tarafından Doğu Türkistan meselesinin gündeme getirilmesi ve özellikle Çin'in Uygurlara uyguladığı asimile politikalarının dilendirilmesi tamamıyla yasaklanmış durumdadır. Çin-Kırgız ilişkilerine karşı olanlar "ayrımcılık"la suçlanarak cezalandırılmaktadır.

1952 yılından itibaren Türkiye'ye sığınan Uygur göçmenleri, bu güne kadar Doğu Türkistan'a destek mahiyetinde Uygurların bağımsızlığı ve insanca yaşayabilme hakları için gayret göstermektedirler. Genel olarak Türkiye'de yaşayan Uygurlar Doğu Türkistan ve Kırgızistan'a nazaran bir çok konuda rahat bir ortamda faaliyetlerini sürdürmektelese de kendi dillerini koruma konusunda zorlanmaktadırlar. İfade ettiğimiz gibi Türkiye'de yaşayan Uygurlar kendi kültürlerini, geleneklerini, göreneklerini, örf ve adetlerini çok rahat bir ortamda sürdürme imkanına sahiptirler. Uygurlar, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine yerleşerek kurdukları dernekler ve yayın faaliyetleri vasıtasıyla kendi seslerini duyurmaya ve Çin'e karşı mücadele etmeye devam etmektedirler.

Son olarak elde ettiğimiz bilgilere göre şunu demek isteriz ki, örnek aldığımız üç ülkelerin arasında Uygur azınlıklar kendi kimliklerini koruma konusunda ve kendi kaderlerini tayin etme hakkına sadece Türkiye'de sahiptirler. Dil, din, kültür, örf ve adetlerini yaşama ve yaşatma konusunda Kırgızistan ve Doğu Türkistan'a göre şüphesiz Türkiye'de daha özgür durumdadırlar. Ayrıca Türkiye'de günümüzdeki Doğu Türkistan'ın durumu anlatan çok sayıda kitap, makale ve dergi yayımlanırken, Kırgızistan ve Doğu Türkistan'da bu konuda hiç bir kaynak veya bilimsel çalışma yapılamamakta, yapılsa dahi yayımlanması ve okunması yasaklanmaktadır.

## KAYNAKÇA

- ABDUKELİMİ, Bumairimu, **Uygur Türklerinin Dini İnanışları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi - Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2006.
- ADIBELLİ, Barış, **Doğu Türkistan**, (IQ Kültür Sanat yay.), İstanbul, 2008.
- AKAR, Ali, **Türk Dili Tarihi**, (Ötüken yay.), İstanbul, 2006.
- AKBULUT, Olgun **Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Gelişimi ve Ortaya Çıkardığı Hukuki Sorunlar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2006.
- ALPTEKİN, İsa Yusuf, **Doğu Türkistan Davası**, (Seha Neşriyat yay.), İstanbul, 1992,
- AMANOĞLU, Ebulfez Kulu, “10-13. Yüzyıl Uygur Hukuk Vesikalarında Kişi Adları”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (Atatürk Üniversitesi), Sa.14, Erzurum, 2000.
- ARSLAN, Zeki Mesud, **Devletler Hukuku Dersleri**, (Siyasal Bilgiler Okulu yay.), Ankara, 1947.
- ATAMAN, Remzi, **Türkiye’de Yaşayan Doğu Türkistan Kökenli Uygur Türklerinin Sosyo-Kültürel Kimlikleri: Kayseri Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi - Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2006.
- BOZKURT, Giray Saynur, “Kırgızistan’ın Küresel ve Bölgesel Güçler ile İlişkilerine Genel Bakış”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, bkz.: <http://www.tasam.org>, Erişim Tarihi 23.04.2019
- BUĞRA, Mehmet Emin, **Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu**, Güven Basımevi, İstanbul, 1952.
- BİLGİN, Ülkü, **Azınlık Hakları ve Türkiye**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya, 2016.
- BİRİNCİ, Necat, “Gök Bayrağın Sancaktarı: İsa Yusuf alptekin”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulama Dergisi**, İstanbul, 2015,
- CANATAN, Kadir, “Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu, İsveç Fransa ve Hollanda Örnekleri”, **Türkoloji Araştırmaları**, C.2, Ankara 2007.
- CLARK, William, KAMALOV, Ablet, “Orta Asya Sınırlarına Uygur Göçü”, çev.: Adem ÖGER, Zulhayat ÖTKÜR, **Uluslararası Uygur Araştırmalar Dergisi**, S.9, 2017
- ÇABANOĞLU, Süheyl, “Avrasya, Çin ve Doğu Türkistan”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, [http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/51338/avrasya\\_cin\\_ve\\_dogu\\_turkistan](http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/51338/avrasya_cin_ve_dogu_turkistan), Erişim tarihi: 07.01.2019

- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, “Uygurlar”, **İslam Ansiklopedisi**, (DİA), C.42, s.242-244  
-----, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, (TDAV), İstanbul 2003.  
-----, “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, **Genel Türk Tarihi 2**, (Yeni Türkiye yay.), Ankara, 2002.
- ÇAVUŞOĞLU, Naz, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, (Su yay.), (2 Basım), İstanbul, 2001.
- ÇAPÇIOĞLU, İhsan, “Kırgızistan’da Dini Hayat: Sosyo-Kültürel ve Teolojik Bir Bakış”, **Uluslararası Ali bin Osman el-Üşî Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 2017
- DELİ, Yunus Emre, “Yeni Başlayanlar İçin Doğu Türkistan Sorunu”, Beyaz Tarih, <https://www.beyaztarih.com/makale/yeni-baslayanlar-icin-dogu-turkistan-sorunu>, Erişim Tarihi: 29.03.2019
- DİLON, Michael, “Uyghur Language And Culture Under Threat In Xinjiang”, **The Central Asia-Caucasus Analyst**, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/7024-analytical-articles-caci-analyst-2002-8-14-art-7024.html>, Erişim Tarihi: 21.04.2019
- DÖNER, Berken, “Bulutları Beklerken ve Güz Sancısında Kimlik Temsili”, **Folklor/Edebiyat**, 21/84/,2015
- DWYER, Arienne M. **The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse**, East Center Washington, 2005.
- EMET, Erkin, **21 Yüzyıl Uygur Dramı Göç**, (Akçağ yay.), Ankara, 2018.  
-----, **Doğu Türkistan Uygur Ağzları**, (TDK), Ankara, 2008.  
-----, “Uygur Türkleri”, **Türk Dünyası**, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=363998>  
-----, “Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye Göçler”, **Uluslararası Uygur İnsan Hakları ve Demokrasi Vakfı**, <http://www.iuhrdf.org/tr/2017/01/20/dogu-turkistandan-turkiyeye-gocler/>, Erişim Tarihi: 21.04.2019
- ERCİLASUN, Ahmet B, **Türk Dili Tarihi**, (Ay yay.), (17 Baskı), Ankara, 2016.
- ERDOST, Muzaffer İlhan, **Azınlıklar Sorunu**, (Onur yay.), Ankara, 2005.
- ERDAŞ, Ersagun, “Doğu Türkistan Liderlerinden İsa Yusuf Alptekin’in Türkiye’ye Hicret Süreci”, **Uyghur Net Haber ve Araştırma Merkezi**, İstanbul, 2017
- GÖMEÇ, Saadetin Yağmur, “Uygur Türklerinin Destanları Ve Kültürü Hakkında Özet”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, (TDV), (İSAM), Ankara, 2016

- GÜL, Adem, **Otağdan Başkente Türk Devlet Merkezleri: Hun, Göktürk, Hazar ve Uygurlar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri, 2015.
- GÜL, Osman Kübilay, “Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye Hazin bir Göç Hikayesi”, **Academia Araştırmalar Dergisi**, 2007
- GÜLDEŞ, Mehmet, **Doğu Türkistan’lı Uygur Türklerinin Türkiye’de Kurdukları Dernekler ve Yayın Faaliyetleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Kırıkkale Üniversitesi), Kırıkkale, 2008
- GÜNAY, Umay Türkes, **Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe**, (Akçağ yay.), (4 Baskı), Ankara, 2012.
- GÜNDÜZ, Aslan, **Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler-Örnek Kararlar**, (Beta yay.), (5 baskı), İstanbul, 2003.
- GÜNGÖR, Erol, **Tarihte Türkler**, (Ötüken yay.), (6 Basım), İstanbul, 1996.
- İBRAİMİ, Ebrar, **Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Makidonya’daki Azınlıkların Hukuki Durumu**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2012.
- İNANÇ, Zeri, **Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları**, (Ütopya yay.), Ankara 2004.
- İNAYET, Alimcan, “Uygur” Sözcüğünün Kökeni ve Anlamı Üzerine Yeni Bir Yaklaşım, **(TDV) Türk Dil Kurumu** tarafından 20–24 Ekim 2008 tarihinde düzenlenen VI. Türk Dili Kurultayında sunulan bildiri metni.
- İNAYET, Alimcan, “Bir Medeniyet Havzası Olarak Doğu Türkistan”, **Hür Doğu Türkistan Sempoziumu Beldireleri**, İstanbul, 2010
- İLHAN, Nadir, “Türklerde Alfabe Değiştirme Sorunu ve Türk Kültürü Açısından Sonuçları”, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül 2007, Ankara; **38 ICANAS Bildiriler Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi**, C:1-4, Ankara, 2011.
- İZGİ,Özkan, “Kao-Ch’ang Uygurları hakkında”, **Tarih Dergisi**, Sa:32, İstanbul, 1979.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, (Ötüken yay.), (17 Baskı)
- KAŞGARLI, Mahmud, **Divan Lügati’t-Türk**, (çev.: Besim Atalay), C.I., Ankara, 1992
- KARABULUT, Ferhat, “Dil Ölümü Bağlamında Kayseri’de Yaşayan Uygur Türk Toplumunu”, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayını, **Biliş Dergisi**, Güz 2005, S.35
- KARAMAN, Kasım, “Kayseri Göçmen Uygur Topluluğunda Doğum, Evlenme, Ölümle İlgili İnanç ve Retüeller”, **ZWFT Dergisi**, Vol.8, No:3, 2016.
- KESKİN, Mustafa, **Çin’de Etnik Azınlıklar ve Doğu Türkistan Sorunu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yalova, 2013.

- KOZUKULOV, Timur, “Kırgızistan’da Dini Kurumsallaşma ve Toplum”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Ağrı, 2015.
- KOZUKULOV, Timur, “Kırgızistan’da Devletin Din Siyaseti”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, Oş, 2017.
- KURUBAŞ, Erol, **Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**, (Küre Yayınları), İstanbul, 2017.
- KÜTÜKÇÜ, Akif M., “Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.12
- KUL, Ömer, **100 Soruda Doğu Türkistan**, (Rumuz yay.), İstanbul, 2017.
- NAZ, Çiğdem, SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Avrupa Parlamentosu’nun Etnik Azınlıklara Bakışı ve Türkiye**, “Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar”, (Der yay.), İstanbul, 1998.
- ORAN, Baskın, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye**, (Literatür yay.), İstanbul, 2018.
- , **Küreselleşme ve Azınlıklar**, (Imaj Yayınevi), (5 Baskı), Ankara, 2009.
- , **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, (Bilgi yay.), (2 Baskı), Ankara, 1991.
- OĞUZHAN, Hidayet, **Doğu Türkistan Esaret ve Zulmün Gerçek Yüzü**, (Rumuz yay.), İstanbul 2018.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, (Milli Eğitim Basımevi), İstanbul, 1971.
- ÖGER, Adem, **Uygur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma, İnceleme ve Metinler**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2008, SARAY, Mehmet, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, (Aygan yay.), İstanbul, 2015.
- ÖNER, Filiz, **Balkanlar’da Azınlık Hakları: Bulgaristan Ve Makedonya Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2010.
- ÖYMEN, Onur, **Ulusal Çıkarlar: Küreselleşme Çağında Ulus-Devleti Korumak**, (Remzi Kitabevi), İstanbul 2005.
- ÖZCAN, Mehmet, KUTLAY, Mustafa, **Azınlık Terimi: Almanya Ve Türkiye’de Azınlığın Ve Çoğunluğun Birlikte Yaşamaları**, “*Goç Ve Entegrasyon Almanya Ve Türkiye’de Azınlık- Çoğunluk İlişkileri*”, (Bir Konrad-Adenauer-Stiftung yay.), Ankara, 2007.
- ÖZKAN, D. Ayşe, **Avrupa Birliği Hukukunda Azınlık Hakları**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2013.

- PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, (Turhan Kitabevi yay.), (8 Basım), Ankara, 2005.
- PAY, Salih, KILAVUZ, Akif, “Kırgızistan’da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C:18, S.1, Uludağ, 2009.
- SAĞLAM, Betül “Kendi Kaderini Tayin Etme-Self Determinasyon” , **TUİC-Akademik**, <http://www.tuicakademi.org/kendi-kaderini-tayin-etme-self-determinasyon/> Erişim Tarihi: 11.04 2018
- SARAÇLI, Murat, **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Azınlıklar**, (Lotus yay.), Ankara, 2007.
- SOBACI, Mehmet Zahid, “Türkiye’nin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şart’ına Uyum: Özerklik Miti”, Ankara 2015.
- TANAY, Yücel “Tarihten Günümüze Uygur Türkleri ve Doğu Türkistanın Bugünkü Durumu”, bkz.: <http://www.uyghurcongress.org/tr/?p=30576> Erişim Tarihi: 21.03.2017
- TAŞAĞIL, Ahmet, **Kök Tengri’nin Çocukları**, (Bilge Kültür Sanat yay.), (2 Basım), İstanbul, 2014.
- TEKİNOĞLU, Hüseyin, **Uygurlar**, (Kamer yay.), İstanbul, 2015.
- TERZİOĞLU, Süleyman S., **Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı**, (Alp yay.), Ankara, 2007.
- TUNA, Amine, **Doğu Türkistan’da Asimilasyon ve Ayrımcılık**, (İnsani Yardım Vakfı Araştırma Yayınlar Birimi), İstanbul, 2012.
- TUNA ERTÜRK, Amine, “Türkiye’de Uygur Toplumu: Tarihi Serüveni, Sorunları ve Talepleri”, **İNSAMER İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, Araştırma 87, Kasım 2018
- TUNCER, Tekin, “Mehmet Emin Buğra’nın Mektuplarında Türkistan Sesi Dergisinin Çıkarılması Süreci”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies**, 17/2 Kış –Winter 2017, s.52-53
- TÜRKÖZ, Ahmet, **Doğu Türkistan’da İnsan Hakları**, (Doğu Kütüphanesi), İstanbul, 2008
- ULUS, Dilber İlimi, **İlhanlı Döneminde Uygurlar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya, 2016.
- UYGUR, Nermi, **Kültür Kuramı**, (Yapı kredi yay.), (2 baskı), İstanbul, 2003.
- ÜRER, Levent, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, (Direr yay.), İstanbul, 2003.
- ÖZTAN, Ece, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azınlıklar”, <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/eceyayinlar/ece2.doc>, Erişim tarihi: 07.01.2018

ÖZBEK, Cumali, “Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı”, (Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler), <http://akademikperspektif.com/2014/03/25/uluslararasi-hukukta-self-determinasyon-hakki/> Erişim Tarihi: 25.03. 2018

YANIKDAĞ, Tulin Azınlık Kavramı ve Azınlık Hakları, [Http://Pomaknews.Com/?P=8747](http://Pomaknews.Com/?P=8747) Erişim Tarihi: 01.04. 2018

АХМАТНУРОВ, Сабит, Садыкович, **Уйгурский Каганат VI-VIII вв.**, <https://history.wikireading.ru/346346> Erişim Tarihi: 22.07.2018

АСАНКАНОВ, Абылбек **Уйгуры Кыргызстана**, Ответственные редакторы: А.И. Нарынбаев, В.М. Плоских, Бишкек, 2014.

БАТМАНОВ, Руслан “Уйгурский Каганат”, **История Тюркских Народов**,

РАХМАНАЛИЕВ, Рустам, “Уйгурский Каганат”, [https://www.ereading.club/chapter.php/150357/34/Rahmanaliev\\_Imperiya\\_tyurkov\\_Velikaya\\_civilizaciya.html](https://www.ereading.club/chapter.php/150357/34/Rahmanaliev_Imperiya_tyurkov_Velikaya_civilizaciya.html) Erişim Tarihi: 20.07.2018

ГЕЙЕР, Николай, **Весь Русский Туркистан**, СССР, Ташкент 1908

ГОРДЕЕВА, Тамара, «Теория Самодетерминации: настоящее и будущее». **Часть 1:** Проблемы развития теории, Московский Государственный Университет им.М.В. <http://psystudy.ru/index.php/num/2010n4-12/343-gordeeva12.html#e2> Erişim Tarihi: 03.09.2019

ЗАТАРИ, Амалия, “*В Китае Семьям Официально Разрешили Иметь Двоих Детей*”, <https://www.rbc.ru/society/27/12/2015/567fea439a794741f7202481>, Erişim Tarihi: 27.12.2018

ТИШКОВ, В.А., **Новая Филосовская Энциклопедия** (под редакцией В.С.Стёпина), Москва, 2001

КРЫСЬКО, В.Г., **Этнопсихологический словарь**, (Национальная политика), (Аист), Москва, 1999

КОПЫЛОВА, Ирина, **Защита Прав Национальных Меньшинств**, (Курсовая Работа-Российская Академия Государственной Службы При Президенте РФ), Волгоград, 2007

КОЗЫРЕВ, Александр, “Разработки в рамках Европейского Совета”, **Журнал Международный Вестник**, Санкт Петербург 1998.

هاجى نۇر ھاجى، قەدەم مەكى ئۇيغۇرلار ۋە قاراخانىلەر قىلار، (ئىش نىجاڭ خەلق نە شەرد ياتى)،  
ۋرۈمچى، 2001، s.21

Организация Объединенных Наций, **Права Меньшинств: Международные Стандарты и Руководство по их Соблюдению**, (Объединенные



Нации Права Человека-Управление Верховного Комиссара, HR/PUB/10/3, E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, пункт 568, 2010.

Исследовательский Отчет, Европейская Хартия Региональных Языков Меньшинств, ETS №148, Часть 2

Архив Общества “Иттипак”, **Общественно Политическая Газета “Иттипак”**, №1, от 25 Марта

Официальный сайт **Конституции Российской Федерации** принятой от 12 декабря 1993 года. [www.constitution.ru](http://www.constitution.ru)

<http://www.gozlemci.net/6025-uygur-destanlari.html>, Erişim Tarihi: 17.02.2018

<https://www.turktarhim.com/Uygurlar.html>. Erişim Tarihi: 25 Hazitan 2018

[http://www.tdk.gov.tr/?option=com\\_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=S](http://www.tdk.gov.tr/?option=com_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=S) Erişim Tarihi:12.05.2018

<http://www.eurotreaties.com/maastrichttext.html> Erişim Tarihi: 22.01.2018

<http://www.ihd.org.tr/index.php/san-haklarylgelerimainmenu-96/900-avrupa-birliği-temel-haklar-bildirgesi.html> Erişim Tarihi: 11.04.2018

<https://www.avrupa.info.tr/tr/abnin-tarihcesi-82#> Erişim Tarihi: 03.04.2018

<http://www.ensonhaber.com/self-determinasyon-nedir-2012-03-12.html> Erişim Tarihi: 12.03.2018

<http://liva.com.ua/nesushhestvuyushhij-turkestan.html> , Erişim tarihi: 13.09.2018

<http://www.gokbayrak.com/sayfa/uygur-devleti-ve-uygur-adi> Erişim Tarihi: 11.06.2017

<https://www.dunyabulteni.net/orta-asya/kirgizistandaki-uygurlar-endiseli-h315755.html>, Erişim Tarihi: 28.05.2019

<http://www.tasam.org/trTR/Icerik/26751/kirgizistanin-kuresel-ve-bolgesel-gucler-ile-iliskilerine-genel-bakis> , Erişim Tarihi 23.04.2019

<https://www.zakon.kz/4612273-kirgizija-mozhet-prevratitsja-v.html>, Erişim Tarihi: 22.05.2019

[https://www.youtube.com/watch?v=daiY\\_A145cU](https://www.youtube.com/watch?v=daiY_A145cU), Erişim Tarihi: 22.05.2019

<https://ria.ru/20190117/1549494011.html>, Erişim Tarihi: 24.05.2019

<https://www.dunyabulteni.net/orta-asya/kirgizistandaki-uygurlar-endiseli-h315755.html>, Erişim Tarihi: 12.05.2019

[https://24.kg/obschestvo/95401\\_vkyirgyzstane-mechetey-bolshe-chem-obscheobrazovatelnyih-shkol](https://24.kg/obschestvo/95401_vkyirgyzstane-mechetey-bolshe-chem-obscheobrazovatelnyih-shkol) Erişim Tarihi: 27.05.2019

<http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/> Erişim Tarihi: 27.04.2019

<https://www.yeniakit.com.tr/haber/mersinde-uyusturucu-saticilarina-operasyon-yapildi-378071.html>, Erişim Tarii: 02.04.2019

<https://www.yeniakit.com.tr> , Erişim Tarihi: 20.04.2019

<https://www.yeniakit.com.tr/haber/mersinde-uyusturucu-saticilarina-operasyon-yapildi-378071.html> , Erişim Tarihi: 20.04.2019

<http://www.gokbayrak.com/haberler/10-aralik-dunya-insan-haklari-gunu-ve-dogu-turkistan>, Erişim Tarihi: 10.12.2018

<https://meduza.io/news/2015/12/27/kitay-ofitsialno-otmenil-politiku-odna-semya-odin-rebenok>, Erişim Tarihi: 27.03.19

<http://www.gokbayrak.com/haberler/uygur-akademisyeni-ilham-tohti,-nobel-baris-odulu%E2%80%99ne-aday-gosterildi-3293>, Erişim Tarihi: 01.02.2019

## ÖZGEÇMİŞ

### **Kişisel Bilgiler**

**Adı, Soyadı** : Dilnaz Saipedinova  
**Doğum Yeri ve Yılı** : Kırgızistan, Bişkek, 1991  
**Yabancı Dili** : Rusça  
**E-posta** : dilnaz.saypedinova@mail.ru

### **Eğitim Durumu**

**Lisans** : Kırgız-Rus Slavik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim

**Yüksek Lisans**: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı



**©2019- Dilnaz SAIPEDINOVA**